

ОГЛЯД

Екологічна безпека жінок та чоловіків у контексті війни росії проти України

ВГО «Центр «Розвиток демократії»

На фото – гніздо, яке птахи зробили з оптоволокна дронів.

Автор фото Олег Марченко. Фото використане з його дозволу.¹

2026 р.

¹ www.facebook.com/oleg.mal.cenko.900831/posts/pfbid02EFXV9eaVKDo98B6ZB2S1LnVDp1H2jSNVy6wLEKdvgsjGLwL67wxqUSveFVNoF7qrl

Авторський колектив

Від ВГО «Центр «Розвиток демократії»:

Елла Ламах, голова правління;

Лідія Козуб, експертка з питань протидії дискримінації, насильства та торгівлі людьми;

Марія Дмитрієва, директорка програм;

Олена Целуйко, проєктна менеджерка.

Від Запорізького благодійного фонду «Єдність» за майбутнє:

Тамара Огородова, голова правління;

Оксана Дроздовська, менеджерка з комунікацій і партнерств;

Фелікс Хрустальов, експерт з моніторингу та оцінки.

Людмила Порохняк-Гановська, голова Національної Ради жінок України

Юлія Джус, керівниця ГО «Кроки за майбутнє»

Наталія Шулик, голова правління ГО «Сільські жінки»

Євгенія Стекунова-Семенюк, членкиня правління ГО «FeminismUA»

Від Молодіжної мережі «Молодь. Мир. Безпека»:

Данило Целуйко, студент факультету соціології КНУ ім. Тараса Шевченка;

Міла Марданенко, координаторка Молодіжної мережі.

Резюме

Цей Огляд присвячений екологічній безпеці жінок і чоловіків в Україні в умовах війни росії проти України, зміни клімату, руйнування інфраструктури, забруднення довкілля та відновлення громад. Документ виходить із того, що екологічні та кліматичні кризи не є нейтральними: вони по-різному впливають на жінок і чоловіків, дівчат і хлопців, людей різного віку, мешканок і мешканців міст, сіл, прифронтових, деокупованих і приймаючих громад. Рівень вразливості залежить від місця проживання, стану здоров'я, інвалідності, віку, доходу, статусу внутрішньо переміщеної особи, доступу до води, енергії, транспорту, медичних і соціальних послуг, а також від розподілу оплачуваної й неоплачуваної доглядової праці.

У Розділі 1 визначено мету, завдання і методологію Огляду. Документ спирається на матеріали експертних інтерв'ю, консультацій і тренінгів, проведених у межах проекту «Екологічна безпека з урахуванням гендерної перспективи», а також на нормативні документи, аналітичні звіти, наукові публікації та інші відкриті джерела. Цитати учасниць і учасників використовуються як якісний матеріал, що ілюструє досвід і спостереження, озвучені під час реалізації проекту, і не є статистично репрезентативними даними.

Розділ 2 аналізує міжнародну та національну політику з екологічної безпеки через призму рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. У ньому розглянуто міжнародні стандарти у сферах прав жінок, кліматичної політики, біорізноманіття, сталого розвитку, сільського розвитку та зменшення ризиків лих. Окремо проаналізовано українську нормативну й політичну базу: законодавство про рівні права і можливості жінок і чоловіків, екологічну та кліматичну політику, стратегічну екологічну оцінку, аграрну політику, регіональний розвиток, Цілі сталого розвитку та порядок денний «Жінки, мир, безпека». Розділ показує, що Україна вже має важливі передумови для інтеграції гендерного підходу в екологічну, кліматичну, енергетичну, аграрну політику та політику відновлення, однак ці підходи ще не завжди переходять у конкретні цілі, індикатори, бюджетування, збір даних і сталі процедури прийняття рішень.

Окремий підрозділ розділу 2 присвячений екологічному податку та його використанню у територіальних громадах. У ньому пояснено, як екологічний податок може бути пов'язаний із фінансуванням місцевих природоохоронних заходів, місцевих екологічних програм і рішень у сфері води, відходів, озеленення, енергоефективності та інших потреб громад. Розділ наголошує на важливості прозорості, участі громадськості, доступу до інформації, бюджетного планування та врахування потреб різних груп населення під час визначення екологічних пріоритетів на місцевому рівні.

Розділ 3 розглядає участь жінок і молоді у захисті довкілля, кліматичній політиці та зеленому відновленні України. У ньому показано, що жінки активно працюють у природоохоронній, енергетичній, освітній, громадській, волонтерській, гуманітарній і відновлювальній сферах, однак їхній внесок часто залишається менш видимим, а доступ до керівних ролей і впливу на політики — обмеженим. Розділ також описує міжнародні й українські ініціативи, пов'язані з жіночим лідерством, професійною підготовкою, участю жінок в енергетиці, відновлювальній енергетиці, розмінуванні, зеленому підприємництві та кліматичній адаптації.

Окрему увагу в розділі 3 приділено молоді, освіті та зміні екологічної поведінки. Молоді люди можуть бути важливими учасницями й учасниками екологічних змін у громадах, однак часто залишаються поза реальними механізмами ухвалення рішень. Розділ підкреслює, що екологічна освіта має поєднувати знання про довкілля з навичками громадської участі: розумінням місцевих програм, бюджетів, консультацій, роботи з документами, адвокації та моніторингу рішень. Особливої уваги потребує підтримка дівчат і молодих жінок у STEM, екології, енергетиці, аграрних інноваціях, зеленому підприємстві та місцевому лідерстві.

Розділ 4 аналізує основні екологічні проблеми та їхні наслідки для різних груп жінок і чоловіків у контексті війни. У ньому розглянуто наслідки бойових дій для довкілля і безпеки громад, підвищення температури та хвилі спеки, посухи, опустелювання, дефіцит води, продовольчу безпеку, становище сільських жінок, повені й руйнування водної інфраструктури, пожежі, знищення лісів, деградацію ґрунтів і біорізноманіття, відходи, промислове й аграрне забруднення, забруднення повітря, акустичне навантаження, радіаційну та ядерну безпеку. Розділ показує, що ці ризики мають не лише природоохоронний, а й соціальний, безпековий і гендерний вимір.

У межах розділу 4 окремо розглянуто дітей, вагітність, пологи й раннє материнство в умовах поєднаних кліматичних і воєнних ризиків. Для дітей, вагітних жінок, породіль, матерів немовлят і новонароджених війна, спека, забруднення повітря, нестача безпечної води, перебої з електроенергією, транспортом і медичною допомогою можуть взаємно посилювати вплив одне одного. У цьому контексті важливими є не лише доступ до медичних послуг, а й умови безпечного догляду за немовлятами, підтримка грудного вигодовування, безпечне приготування дитячих сумішей, доступ до води, санітарії, тепла або охолодження та достовірної інформації.

Розділ 4 також аналізує мобільність населення, становище прифронтових, деокупованих і приймаючих громад, а також зв'язок між екологічними кризами і ризиками чоловічого насильства проти жінок. Документ не стверджує прямого автоматичного причинного зв'язку між екологічною кризою і насильством, але показує, що руйнування інфраструктури, переміщення, бідність, залежність від гуманітарної допомоги, ізоляція, перевантаження служб підтримки та обмежений доступ до безпечного житла можуть посилювати умови ризику для жінок і дівчат.

Розділ 5 узагальнює основні прогалини. Серед них — брак даних з розбивкою за статтю, віком, місцем проживання, інвалідністю, статусом ВПО та іншими ознаками; формальне або нерівномірне застосування гендерного підходу в екологічній і кліматичній політиці; слабкий зв'язок між навчаннями та інституційними змінами; недостатнє залучення жінок до прийняття рішень; роз'єднаність екологічної, кліматичної, соціальної, безпекової та відновлювальної політики; обмежена спроможність громад; несталість проєктних результатів; несистемна екологічна просвіта; а також недостатній зв'язок між екологічною безпекою і попередженням насильства проти жінок.

Розділ 6 містить рекомендації для зацікавлених сторін: Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, профільних міністерств, обласних військових адміністрацій, районних державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, контролюючих органів, системи громадського здоров'я, служб підтримки постраждалих від насильства, освітніх установ, громадських організацій, міжнародних організацій і донорів. Наскрізними рекомендаціями є збір і використання даних з розбивкою за статтю та іншими ознаками, гендерний аналіз екологічних і кліматичних документів, консультації з жінками і жіночими організаціями до ухвалення рішень, гендерно орієнтоване бюджетування, міжсекторальна координація, моніторинг впливу політик на різні групи населення та публічне звітування про результати.

Розділ 7 підсумовує, що екологічна безпека в умовах війни має розглядатися не лише як питання охорони природи. Вона є складовою прав людини, прав жінок, громадського здоров'я, соціальної справедливості, безпеки громад, гуманітарного реагування, відновлення та порядку денного «Жінки, мир, безпека». Інтеграція гендерного підходу в екологічну політику є умовою того, щоб рішення щодо відновлення, кліматичної адаптації, природних ресурсів, інфраструктури й місцевого розвитку відповідали реальним потребам різних груп населення.

Додатки доповнюють аналітичну частину практичними інструментами. **Додаток 1** містить порівняльний аналіз врахування гендерного підходу в стратегічних документах України у сферах сільського господарства, гендерної рівності та регіонального розвитку. **Додаток 2** пропонує гендерно-інклюзивну екологічну дорожню карту для територіальних громад із можливими напрямками дій. **Додаток 3** описує основні стадії розроблення та виконання місцевої програми екологічного спрямування з інтеграцією гендерного підходу. Разом вони мають допомогти перейти від загального аналізу до практичного планування, реалізації, моніторингу та перегляду місцевих екологічних програм.

ЗМІСТ

Авторський колектив.....	2
Резюме	3
Список скорочень.....	7
1. Вступ, мета і методологія Огляду.....	9
2. Міжнародна та національна політика з екологічної безпеки через призму рівних прав і можливостей жінок і чоловіків	10
2.1. Міжнародна нормативно-правова база	11
2.2. Національна політика України.....	16
2.3. Екологічний податок та його використання у територіальних громадах	25
3. Участь жінок і молоді у захисті довкілля, кліматичній політиці та зеленому відновленні України.....	28
3.1. Участь жінок у прийнятті екологічних і відновлювальних рішень	28
3.2. Міжнародні ініціативи та платформи.....	31
3.3. Жіноче лідерство, професійні можливості та гендерно чутливі ініціативи в Україні	32
3.4. Молодь, освіта і зміна екологічної поведінки	36
4. Екологічні проблеми та їхні наслідки для різних груп жінок і чоловіків у контексті війни	40
4.1. Короткий огляд досліджень про екологію, зміну клімату, права жінок, війну та порядок денний «Жінки, мир, безпека»	40
4.2. Наслідки війни для довкілля і безпеки громад	41
4.3. Підвищення температури, хвилі спеки і міський простір.....	44
4.4. Посухи, опустелювання, дефіцит води і повсякденна доглядова праця	49
4.5. Продовольча безпека, сільські громади і становище сільських жінок	54
4.6. Повені, підтоплення і руйнування водної інфраструктури	57
4.7. Пожежі, знищення лісів, деградація ґрунтів і біорізноманіття	58
4.8. Відходи, стихійні сміттєзвалища, медичні та воєнні відходи	62
4.9. Промислове й аграрне забруднення	69
4.10. Забруднення повітря, акустичне навантаження і громадське здоров'я.....	73
4.11. Радіаційна та ядерна безпека	76
4.12. Діти, вагітність, пологи і раннє материнство в умовах поєднаних кліматичних і воєнних ризиків....	78
4.13. Мобільність населення, прифронтові, деокуповані та приймаючі громади	85
4.14. Екологічні кризи і ризики чоловічого насильства проти жінок	90
4.15. Висновок	96
5. Основні прогалини	96
5.1. Брак даних з розбивкою за статтю та іншими ознаками	97
5.2. Гендерний підхід часто залишається формальним	97
5.3. Навчання проводяться, але не завжди переходять в інституційні зміни	98
5.4. Жінок залучають до заходів, але не завжди до рішень	98
5.5. Екологічна, кліматична, соціальна і безпекова політики недостатньо узгоджені між собою.....	98
5.6. На місцевому рівні бракує ресурсів, спроможності та практичних інструментів	99

5.7. Проєкти донорів не завжди переходять у сталі політики	99
5.8. Екологічна просвіта залишається несистемною.....	99
5.9. Недостатній зв'язок між екологічною безпекою і попередженням насильства	100
6. Рекомендації для зацікавлених сторін	100
6.1. Верховній Раді України.....	101
6.2. Кабінету Міністрів України.....	101
6.3. Міністерству економіки, довкілля та сільського господарства України	102
6.4. Міністерству соціальної політики, сім'ї та єдності України та іншим суб'єктам національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.....	103
6.5. Обласним військовим адміністраціям, районним державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування	104
6.6. Державній екологічній інспекції та іншим контролюючим органам.....	106
6.7. Міністерству охорони здоров'я України, установам системи громадського здоров'я та закладам охорони здоров'я	106
6.8. Службам, які працюють із попередженням насильства за ознакою статі та підтримкою постраждалих	107
6.9. Освітнім установам, закладам вищої освіти, молодіжним організаціям	108
6.10. Громадським організаціям	108
6.11. Міжнародним організаціям і донорам	109
7. Висновки.....	109
Додаток 1. Порівняльний аналіз врахування гендерного підходу в стратегічних документах України у сферах сільського господарства, гендерної рівності та регіонального розвитку.....	111
Додаток 2. Гендерно-інклюзивна екологічна дорожня карта для територіальних громад України: матриця пріоритетних напрямів і можливих заходів	123
Додаток 3. Основні стадії розроблення та виконання місцевої програми екологічного спрямування з інтеграцією гендерного підходу	127

Список скорочень

До списку не включено загальноновживані скорочення, такі як ООН, ЄС, КМУ, ГО, ВГО та США.

Українські скорочення

АЕС	атомна електростанція
АПД	Німецько-український агрополітичний діалог
БФ	благодійний фонд
ВДЕ	відновлювані джерела енергії
ВПО	внутрішньо переміщені особи
ГЕС	гідроелектростанція
ДЕІ	Державна екологічна інспекція України
ДСНС	Державна служба України з надзвичайних ситуацій
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЖЕКУ	Жіночий енергетичний клуб України
ЖКГ	житлово-комунальне господарство
ЗАЕС	Запорізька атомна електростанція
МОН	Міністерство освіти і науки України
НАН	Національна академія наук України
НСЗУ	Національна служба здоров'я України
ОВА	обласна військова адміністрація
ОГС	організація громадянського суспільства
ОСББ	об'єднання співвласників багатоквартирного будинку
ПРООН	Програма розвитку ООН
РБ	Рада Безпеки ООН
РКЗК	Рамкова конвенція про зміну клімату
СЕО	стратегічна екологічна оцінка
СЕС	сонячна електростанція
ЦСР	Цілі сталого розвитку

Англомовні аббревіатури

Абревіатура	Розшифровка англійською	Переклад українською
AA/DCFTA	EU-Ukraine Association Agreement / Deep and Comprehensive Free Trade Area	Угода про асоціацію між Україною та ЄС / поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі
APWLD	Asia Pacific Forum on Women, Law and Development	Азійсько-Тихоокеанський форум з питань жінок, права та розвитку
CAP	Common Agricultural Policy	Спільна сільськогосподарська політика ЄС
CBD	Convention on Biological Diversity	Конвенція про біологічне різноманіття
CDC	Centers for Disease Control and Prevention	Центри з контролю та профілактики захворювань США
CEDAW	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women	Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок
CEOBS	Conflict and Environment Observatory	Обсерваторія конфліктів і довкілля
COP	Conference of the Parties	Конференція сторін
COVID-19	Coronavirus disease 2019	Коронавірусна хвороба 2019 року
EAFRD	European Agricultural Fund for Rural Development	Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських територій
EAGF	European Agricultural Guarantee Fund	Європейський фонд гарантування сільського господарства
EFFIS	European Forest Fire Information System	Європейська інформаційна система про лісові пожежі

Абревіатура	Розшифровка англійською	Переклад українською
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nations	Продовольча та сільськогосподарська організація ООН
FMO	Dutch Entrepreneurial Development Bank	Нідерландський банк розвитку підприємництва
GBV	Gender-based violence	Гендерно зумовлене насильство
GFDRR	Global Facility for Disaster Reduction and Recovery	Глобальний фонд зі зменшення ризику лих та відновлення
GHG	Greenhouse gas / greenhouse gases	Парниковий газ / парникові гази
GICHD	Geneva International Centre for Humanitarian Demining	Женевський міжнародний центр гуманітарного розмінування
GIZ	Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit	Німецьке товариство міжнародного співробітництва
IAEA	International Atomic Energy Agency	Міжнародне агентство з атомної енергії
IFC	International Finance Corporation	Міжнародна фінансова корпорація
IOM	International Organization for Migration	Міжнародна організація з міграції
IPBES	Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services	Міжурядова науково-політична платформа з біорізноманіття та екосистемних послуг
IUCN	International Union for Conservation of Nature	Міжнародний союз охорони природи
KSE	Kyiv School of Economics	Київська школа економіки
ODIHR	Office for Democratic Institutions and Human Rights	Бюро демократичних інститутів і прав людини
OHCHR	Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights	Управління Верховного комісара ООН з прав людини
OSCE	Organization for Security and Co-operation in Europe	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
STEM	Science, technology, engineering and mathematics	Наука, технології, інженерія та математика
TEAD	Training for Energy Auditors and Technical Designers	Навчання енергоаудиторів і фахівців із технічного проектування
UNDRR	United Nations Office for Disaster Risk Reduction	Офіс ООН зі зменшення ризику лих
UNEP-WCMC	United Nations Environment Programme World Conservation Monitoring Centre	Всесвітній центр моніторингу охорони природи Програми ООН з навколишнього середовища
UNFCCC	United Nations Framework Convention on Climate Change	Рамкова конвенція ООН про зміну клімату
UNFPA	United Nations Population Fund	Фонд народонаселення ООН
UNICEF	United Nations Children's Fund	Дитячий фонд ООН
WASH	Water, sanitation and hygiene	Вода, санітарія та гігієна
WECF	Women Engage for a Common Future	Жінки діють заради спільного майбутнього
WHO	World Health Organization	Всесвітня організація охорони здоров'я
WPS	Women, Peace and Security	Жінки, мир, безпека

1. Вступ, мета і методологія Огляду

В Україні вже проведено чимало досліджень про стан довкілля, екологічні наслідки війни, кліматичні зміни, втрати природних ресурсів і шкоду, завдану екосистемам унаслідок збройної агресії російської федерації. Водночас значно менше уваги приділяється тому, як екологічні ризики, зміна клімату, руйнування інфраструктури, забруднення води, ґрунтів і повітря впливають на повсякденне життя жінок і чоловіків різного віку, соціального становища та місця проживання.

Цей Огляд виходить із того, що всі регіони України перебувають в умовах гібридної кризи: наявні екологічні проблеми та наслідки зміни клімату посилюються руйнівним впливом війни. Особливо бракує матеріалів, у яких екологічна безпека розглядається через досвід самих жінок: мешканок сільських і міських громад, представниць громадських організацій, місцевого самоврядування, державних установ, експертток, активісток і лідерок місцевих ініціатив.

Саме жінки часто першими стикаються з практичними наслідками екологічних криз: нестачею води, погіршенням здоров'я дітей і старших родичів, зростанням доглядової праці, проблемами з харчуванням, відходами, безпечним житлом, евакуацією, доступом до послуг і відновленням повсякденного життя в громадах. Водночас жінки не лише зазнають впливу екологічних криз, а й беруть активну участь у реагуванні на них: організовують взаємодопомогу, підтримують родини й громади, ініціюють локальні рішення, беруть участь у відновленні та просувають екологічно відповідальні практики.

Мета цього Огляду – провести картування організацій, установ, законів, політик, планів дій та ініціатив, що стосуються Потрійного Зв'язку в Україні, надати оцінку вразливості до зміни клімату та розробити спеціальну дорожню карту. У межах цієї мети Огляд зосереджується на таких завданнях:

- проаналізувати, як екологічні та кліматичні ризики, посилені війною, впливають на жінок і чоловіків та різні групи населення;
- оцінити, наскільки міжнародна й національна політика та практичні заходи враховують ці відмінності;
- визначити основні прогалини та запропонувати рекомендації й практичні інструменти для органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських і міжнародних організацій.

Для цього Огляду ВГО «Центр “Розвиток демократії”» використав матеріали експертних інтерв'ю та консультацій з учасницями тренінгів, проведених в рамках проєкту **«Екологічна безпека з урахуванням гендерної перспективи»²**, що його «Центр “Розвиток демократії”» реалізував у 2025 році за підтримки Оxfam спільно з громадською організацією «Сільські жінки України». Досвід і спостереження учасниць проєкту стали важливим джерелом для аналізу того, як екологічні та кліматичні виклики пов'язані з нерівністю, доглядовою працею, доступом до ресурсів, здоров'ям, безпекою, участю у прийнятті рішень і відновленням громад. Крім згаданих матеріалів, при підготовці цього Огляду були використані нормативні документи, аналітичні звіти, новинні публікації й інші матеріали з відкритих джерел. Окремо проведено короткий аналіз участі жінок у прийнятті рішень та врахування гендерного виміру під час планування і здійснення заходів з екологічної безпеки на міжнародному, національному та місцевому рівнях.

Матеріали, зібрані в межах проєкту:

- експертні інтерв'ю з активістками жіночих організацій – 40 осіб;

² <https://ddc.org.ua/%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0-%D1%82%D0%B0-%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D0%BB%D1%96%D0%BC%D0%B0%D1%82%D1%83/>

- інтерв'ю та консультації з представницями органів місцевого самоврядування – 9 осіб;
- окремі консультації з експертками з питань екології – 4 особи;
- матеріали обговорень під час онлайн- і офлайн-заходів проєкту. Цитати учасниць і учасників інтерв'ю, консультацій, тренінгів та інших заходів у тексті наведено без зазначення імен. Вони використовуються як якісний матеріал для ілюстрації проблем, досвіду та спостережень, озвучених під час реалізації проєкту, і не є статистично репрезентативними даними.

Додаткові джерела:

- чинні міжнародні та національні документи у сфері прав жінок, екологічної безпеки, зміни клімату, сталого розвитку, відновлення та порядку денного «Жінки, мир, безпека»;
- аналітичні звіти та новинні публікації українських і міжнародних організацій про екологічні наслідки війни, кліматичні ризики, участь жінок у зеленому відновленні та вплив екологічних криз на різні групи населення;
- наукові публікації та дослідження щодо впливу кліматичних і екологічних ризиків на здоров'я, вагітність, дітей, сільські громади та інші групи населення
- публікації новинних ресурсів України.

Огляд не є вичерпним дослідженням усіх екологічних проблем України і не претендує на представлення позиції всіх жіночих, екологічних чи правозахисних організацій. Його завдання – окреслити проблеми, що їх учасниці проєкту бачать на рівні громад, і показати, чому екологічна безпека має розглядатися не лише як питання охорони природи, а і як питання прав людини, прав жінок, соціальної справедливості, безпеки громад і якості відновлення України.

У фокусі Огляду – вплив екологічних і кліматичних ризиків на жінок і чоловіків, дівчат і хлопців, людей різного віку, мешканок і мешканців міст, сіл, прифронтових, деокупованих та приймаючих громад. У подальших розділах розглядаються міжнародна та національна політика, участь жінок і молоді у зеленому відновленні, основні екологічні ризики, прогалини державної політики та рекомендації для зацікавлених сторін.

Наприкінці Огляду наведено три додатки, які доповнюють його аналітичну частину. **Додаток 1** містить порівняльний аналіз врахування гендерного підходу в стратегічних документах України у сферах сільського господарства, гендерної рівності та регіонального розвитку у контексті відповідних положень гендерного acquis Європейського Союзу, включених до Спільної сільськогосподарської політики ЄС³ на 2023–2027 роки та інших актів права і документів політики ЄС, що стосуються розвитку сільських територій, соціальної інклюзії, рівності жінок і чоловіків та участі жінок. Додатки 2 і 3 мають прикладне значення для територіальних громад: **Додаток 2** визначає можливі напрями дій у сфері гендерно чутливої екологічної політики, а **Додаток 3** пропонує послідовність розроблення, виконання, моніторингу та перегляду відповідної місцевої програми.

2. Міжнародна та національна політика з екологічної безпеки через призму рівних прав і можливостей жінок і чоловіків

Екологічна безпека, зміна клімату, доступ до природних ресурсів і відновлення після криз дедалі частіше розглядаються не лише як питання охорони довкілля, а і як питання прав людини, сталого розвитку, безпеки, рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Міжнародні документи

³ Common Agricultural Policy, CAP. https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy_en

Starikova, L. (2023). *Спільна аграрна політика ЄС і завдання України в контексті євроінтеграції (план наближення політик і гармонізації законодавства)*. Німецько-український агрополітичний діалог (АПД). https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/Agrarpolitische_Berichte/Starikova_Alalyse_und_Empfehlungen_CAP_UA.pdf. (с. 6–22, 35–54)

прямо або опосередковано визнають, що екологічні кризи не є нейтральними: вони по-різному впливають на різні групи населення і можуть посилювати вже наявні нерівності.

2.1. Міжнародна нормативно-правова база

Права жінок і довкілля

Одним із ключових міжнародних документів, у якому системно поєднано права жінок, гендерну рівність і питання довкілля, є **Пекінська декларація і Платформа дій 1995 року**⁴. Її розділ К «Жінки і навколишнє середовище» визнає, що деградація довкілля, забруднення, зниження доступу до води та інші екологічні чинники мають особливий вплив на жінок, зокрема в сільських і бідніших громадах. Документ закликає держави залучати жінок до формування екологічної політики, розвивати гендерно чутливі дані, дослідження і системи моніторингу у сфері сталого розвитку.⁵

Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW)⁶ встановлює обов'язок держав забезпечувати рівні права жінок і чоловіків у всіх сферах життя. Особливо важливою для цього Огляду є **Загальна рекомендація CEDAW №37**⁷ про гендерні аспекти зменшення ризику лих у контексті зміни клімату. Вона наголошує, що політики зменшення ризику лих, реагування на надзвичайні ситуації та адаптації до зміни клімату мають враховувати становище жінок і дівчат, їхню участь у прийнятті рішень, доступ до ресурсів, інформації, послуг і безпеки.

Важливим документом для аналізу є також публікація ООН Жінки «**Феміністична кліматична справедливість: рамка для дій**»⁸, яка виходить із того, що кліматична криза непропорційно впливає на жінок і дівчат, посилює доглядове навантаження, обмежує доступ до ресурсів, підвищує ризики для здоров'я, безпеки й економічної самостійності. Водночас цей підхід підкреслює, що жінки не є лише вразливою групою: вони є лідерками адаптації, місцевого відновлення, зеленої економіки та сталого управління ресурсами. Ця політика закликає відновлювати рівновагу через: визнання прав жінок, перерозподіл ресурсів, розширення участі жінок, а також виправлення історичних нерівностей.

Основні екологічні та кліматичні механізми

Екологічні та кліматичні міжнародні документи також містять важливі положення щодо участі жінок. Хоча первинні тексти **Рамкової конвенції ООН про зміну клімату**⁹ та **Конвенції про біорізноманіття**¹⁰ не роблять рівні права і можливості жінок і чоловіків центральною темою, подальші рішення, плани дій і політичні документи дедалі чіткіше визнають різний вплив екологічних і кліматичних змін на жінок і чоловіків, а також роль жінок у сталому розвитку, кліматичній адаптації та збереженні біорізноманіття:

Декларація Ріо про довкілля і розвиток 1992 року у Принципі 20 прямо зазначає, що жінки відіграють провідну роль в управлінні довкіллям і розвитку, а їхня повна участь є необхідною для досягнення сталого розвитку.¹¹

⁴ <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/Beijing%20full%20report%20E.pdf>

⁵ <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf>

⁶ Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>

⁷ <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-recommendation-no37-2018-gender-related>

⁸ <https://knowledge.unwomen.org/sites/default/files/2023-12/Feminist-climate-justice-A-framework-for-action-en.pdf>

⁹ United Nations Framework Convention on Climate Change. UNFCCC.

https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf

¹⁰ Convention on Biological Diversity. CBD, 1992. <https://www.cbd.int/convention/text>

¹¹ https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf

Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням визнає важливість участі жінок у боротьбі з деградацією земель і опустелюванням¹². Це особливо релевантно для України, зокрема для південних, східних і сільських громад, де посухи, зменшення доступу до води, деградація ґрунтів і втрата можливостей для домашнього господарства можуть прямо впливати на економічну спроможність жінок і родин.

Сільські жінки

Міжнародні стандарти окремо звертають увагу на становище сільських жінок. Стаття 14 **Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок**¹³ зобов'язує держави враховувати особливі проблеми, з якими стикаються сільські жінки, і забезпечувати їхню участь у розробленні та реалізації планів розвитку, доступ до медичних послуг, освіти і професійної підготовки, кредитів і позик, технологій, соціального забезпечення та належних умов життя.

Женевська декларація щодо сільських жінок¹⁴, ухвалена на Саміті з економічного просування сільських жінок у Женеві в 1992 році, стала одним із ранніх спеціалізованих міжнародних документів, присвячених економічному і соціальному становищу сільських жінок. Генеральна Асамблея ООН привітала її ухвалення і закликала держави працювати над досягненням цілей Декларації.

Пекінська декларація і Платформа дій¹⁵ передбачають врахування становища та потреб сільських жінок у політиці подолання бідності (п. 52), освіти і професійної підготовки (п. 82 (q), (r)), охорони здоров'я (п. 106 (с)), економічної участі та доступу до землі, кредитів, капіталу, програм розвитку й кооперативних структур (п. 166 (с), (е)), а також сталого використання природних ресурсів і управління ними (п. 253 (d), (f)).

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 62/136 «Поліпшення становища сільських жінок»¹⁶, ухвалена 18.12.2007 р. на 62-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, підкреслює необхідність включення потреб і внеску сільських жінок у політики та програми розвитку, забезпечення їхньої участі у прийнятті рішень та розширення доступу до продуктивних ресурсів, соціальних послуг, інфраструктури й економічних можливостей, та наголошує на інтеграції гендерного підходу в аграрну політику, розвиток сільських територій та програми подолання бідності.

Європейська інтеграція

У контексті європейської інтеграції України важливе значення має **Спільна сільськогосподарська політика ЄС** (далі – CAP) на 2023-2027 роки.¹⁷ **Регламент (ЄС) 2021/2115**¹⁸ визначає серед спеціальних цілей CAP сприяння зайнятості, розвитку, гендерній рівності, включно з участю жінок у сільському господарстві, соціальній інклюзії та місцевому розвитку сільських територій. Регламент також передбачає оцінювання становища жінок у сільському господарстві та реагування на виявлені проблеми в Стратегічних планах CAP держав-членів, інтеграцію гендерної рівності у підготовку, реалізацію та оцінювання заходів CAP, а також використання, за наявності, даних, дезагредованих за гендерною ознакою.

¹² United Nations Convention to Combat Desertification. http://catalogue.unccd.int/936_UNCCD_Convention_ENG.pdf

¹³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_207.

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf>

¹⁴ Geneva Declaration for Rural Women. <https://digitallibrary.un.org/record/157624>.

Резолюція ГА ООН A/RES/50/165. <http://un-documents.net/a50r165.htm>

¹⁵ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text

¹⁶ <https://docs.un.org/en/A/RES/62/136>

¹⁷ Common Agricultural Policy, <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/2115/oj/eng>; зокрема, recital 33; Article 6(1)(h); Article 108.

Starikova, L. (2023). Спільна аграрна політика ЄС і завдання України в контексті євроінтеграції (план наближення політик і гармонізації законодавства). Німецько-український агрополітичний діалог (АПД). https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/Agrarpolitische_Berichte/Starikova_Alalyse_und_Empfehlungen_CAP_UA.pdf (с. 6–22, 35–37)

¹⁸ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02021R2115-20260318>

Велике значення для становища жінок у сільському господарстві та пов'язаних секторах має також право ЄС у сфері рівності у праці та економічній діяльності. **Директива 2006/54/ЄС**¹⁹ встановлює принцип рівних можливостей і рівного ставлення до жінок і чоловіків у питаннях зайнятості та професійної діяльності, охоплюючи доступ до роботи і професійного навчання, умови праці, оплату, професійні системи соціального забезпечення та захист від дискримінації, домагань і сексуальних домагань.

Особливо релевантною для сімейного фермерства і сільського підприємництва є **Директива 2010/41/ЄУ**²⁰, яка застосовує принцип рівного ставлення до жінок і чоловіків, що здійснюють самостійну економічну діяльність, та охоплює також становище подружжя і, якщо це передбачено національним правом, партнерів і партнерок самозайнятих осіб, які регулярно беруть участь у діяльності бізнесу. Директива містить також положення щодо соціального захисту та виплат у зв'язку з материнством.

Директива (ЄУ) 2024/1500²¹ доповнює цю систему, встановлюючи мінімальні стандарти функціонування органів рівності у сферах, охоплених **Директивами 2006/54/ЄС** і **2010/41/ЄУ**, з метою посилення їхньої незалежності та ефективності, запобігання дискримінації і надання допомоги постраждалим від неї особам.

Ширший контекст розвитку сільських територій визначає **Комунікація Європейської Комісії «Довгострокове бачення для сільських районів ЄС – На шляху до сильніших, пов'язаних, стійких та процвітаючих сільських районів до 2040 року»**²² та пов'язаний із нею **План дій ЄС у сфері сільських районів**.²³ Ці документи розглядають розвиток сільських територій комплексно, поєднуючи економічний розвиток із доступом до інфраструктури і послуг, цифровою та зеленою трансформацією, соціальною інклюзією, підприємництвом і участю населення. **План дій ЄС у сфері сільських районів** окремо передбачає підтримку сільських жінок у підприємстві та участі у прийнятті рішень, а також увагу до послуг, необхідних для поєднання професійної діяльності й доглядових обов'язків.

Для цього Огляду ці положення мають значення у зв'язку з тісним взаємозв'язком стану довкілля, доступу до природних ресурсів, розвитку сільського господарства і становища сільських жінок. Доступ до землі, води, фінансування, технологій і державної підтримки, можливості навчання та зайнятості, участь у прийнятті рішень і доступність базових послуг впливають як на економічну спроможність сільських жінок, так і на здатність сільських громад адаптуватися до зміни клімату, деградації ґрунтів, дефіциту води, втрати сільськогосподарських земель та інших екологічних і воєнних ризиків. З огляду на євроінтеграційний курс України важливо оцінити, наскільки аграрна, гендерна та регіональна політики узгоджені між собою і чи забезпечують вони системне врахування потреб і участі сільських жінок у переході до екологічно сталих моделей розвитку. Порівняльний аналіз відповідних підходів ЄС та стратегічних документів України наведено в **Додатку 1 «Порівняльний аналіз врахування гендерного підходу в стратегічних документах України у сферах сільського господарства, гендерної рівності та регіонального розвитку»**.

¹⁹ <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2006/54/oj/eng>

²⁰ <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2010/41/oj/eng>

²¹ <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1500/oj/eng>

²² A long-term Vision for the EU's Rural Areas – Towards stronger, connected, resilient and prosperous rural areas by 2040. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021DC0345>

²³ **European Commission. (2021).** A long-term vision for the EU's rural areas – Towards stronger, connected, resilient and prosperous rural areas by 2040. Publications Office of the European Union.

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698027/EPRS_BRI\(2021\)698027_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698027/EPRS_BRI(2021)698027_EN.pdf)

Паризька угода 2015 року²⁴ передбачає гендерно чутливий підхід до адаптації до зміни клімату та розбудови спроможності. Стаття 7.5 визначає, що адаптаційні заходи мають, серед іншого, ґрунтуватися на гендерно чутливому, партисипативному і прозорому підході, а стаття 11.2 передбачає гендерно чутливий характер розбудови спроможності.

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/76/300, «Право людини на чисте, здорове і стале довкілля», ухвалена 28 липня 2022 року, визнає право на чисте, здорове і стале довкілля як право людини. Для цього Огляду це важливо, оскільки створює правозахисну основу для аналізу того, як екологічні та кліматичні ризики впливають на реалізацію прав різних груп жінок і чоловіків.²⁵

ООН Жінки у співпраці з Програмою ООН з навколишнього середовища – Всесвітнім центром моніторингу охорони природи (UNEP-WCMC) просувають участь жінок у прийнятті рішень у сфері збереження довкілля²⁶. Після ухвалення на 14-й Конференції сторін Конвенції про біорізноманіття (CBD) у 2018 році рішення про необхідність гендерно чутливого підходу до розробки Пост-2020 Рамкової програми зі збереження біорізноманіття партнери зосередилися на трьох ключових напрямках дій для досягнення гендерної рівності: гендерно чутливі дані, подолання прогалин в екологічній статистиці та узгодження екологічної політики з Цілями сталого розвитку, зокрема з цілями щодо рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, кліматичних дій, води, продовольчої безпеки та збереження екосистем.

Конвенція про біорізноманіття²⁷ має **Гендерний план дій на 2023–2030 роки**²⁸, ухвалений рішенням 15/11 Конференції сторін у 2022 році. Його метою є підтримка гендерно чутливого виконання **Куньмінсько-Монреальської глобальної рамкової програми з біорізноманіття**²⁹. Окрема Ціль 23 цієї Рамкової програми передбачає забезпечення гендерної рівності під час її реалізації, зокрема рівних прав і доступу жінок і дівчат до землі та природних ресурсів, а також їхньої повної, справедливої, змістовної та поінформованої участі й лідерства на всіх рівнях прийняття рішень, пов'язаних із біорізноманіттям.

У 2025 році на Конференції ООН зі зміни клімату (COP30) було ухвалено **Белемський гендерний план дій**³⁰ на 2026–2034 роки, який визначає заходи щодо гендерно чутливої кліматичної політики, участі й лідерства жінок, даних, фінансування, технологій, розбудови спроможності, моніторингу та звітування.

Окремим інструментом аналізу є запущена у листопаді 2025 р. **Оцінка гендерної рівності та кліматичної політики**,³¹ розроблена ООН Жінки разом із партнерами для оцінювання того, наскільки національні кліматичні політики враховують гендерні нерівності, різний вплив кліматичних змін на жінок і дівчат, їхній внесок у кліматичні дії та конкретні заходи з подолання гендерної нерівності.

Цілі сталого розвитку³² також поєднують питання рівних прав і можливостей, довкілля, води, енергії, сталих міст, кліматичних дій і збереження екосистем. Для цього Огляду особливо важливими є Ціль 5 «Гендерна рівність», Ціль 6 «Чиста вода та санітарія», Ціль 7 «Доступна та чиста

²⁴ https://treaties.un.org/doc/Treaties/2016/02/20160215%2006-03%20PM/Ch_XXVII-7-d.pdf

²⁵ <https://digitallibrary.un.org/record/3982508?ln=en&v=pdf>

²⁶ <https://www.unep-wcmc.org/en/news/women-and-the-environment--25-years-on>

²⁷ <https://www.cbd.int/convention/text>

²⁸ <https://www.cbd.int/doc/decisions/cop-15/cop-15-dec-11-en.pdf>

²⁹ <https://www.cbd.int/gbf/targets/23/>

³⁰ Belém Gender Action Plan. <https://unfccc.int/topics/gender/workstreams/the-gender-action-plan>

³¹ Gender Equality and Climate Policy Scorecard. <https://knowledge.unwomen.org/en/digital-library/publications/2024/11/enhancing-gender-responsive-nationally-determined-contributions-insights-from-the-gender-equality-and-climate-policy-scorecard>

³² <https://sdgs.un.org/goals>

енергія», Ціль 11 «Сталий розвиток міст і громад», Ціль 13 «Боротьба зі зміною клімату» і Ціль 15 «Захист екосистем суші». Ці цілі взаємопов'язані: доступ жінок до землі, води, енергії, фінансових ресурсів та інформації, а також участь у прийнятті рішень є одночасно питаннями прав людини, безпеки громад і сталого розвитку.

Адвокаційна кампанія, що враховує гендерну політику в забезпеченні прав жінок у міжнародній кліматичній політиці

Під час вебінару «Екологічна безпека з урахуванням гендерної перспективи» (17 червня 2025 року) представниця KlimaSeniorinnen Schweiz (Швейцарія), Пія Голленштайн досвід організації та рішення Великої палати Європейського суду з прав людини у справі Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland від 9 квітня 2024 року.

Організація об'єднує понад 2 000 старших жінок, які вказували, що недостатня кліматична політика держави підвищує ризики для їхнього життя і здоров'я під час дедалі частіших та інтенсивніших хвиль спеки. Після безуспішних звернень до національних органів влади й судів організація звернулася до ЄСПЛ.³³ Позивачки наголошували, що літні жінки особливо вразливі до таких екстремальних проявів клімату (мають вищий ризик смерті від спеки), тому держава мусить вжити дієвих заходів для обмеження глобального потепління в межах +1,5°C згідно з Паризькою кліматичною угодою. Їхня організація йшла до прецедентного рішення ЄСПЛ дев'ять років: їм відмовили всі місцеві суди.

Велика палата ЄСПЛ встановила порушення статті 8 Європейської конвенції з прав людини – права на повагу до приватного і сімейного життя – у зв'язку з недоліками виконання Швейцарією позитивних зобов'язань щодо захисту від серйозних негативних наслідків зміни клімату. Суд також встановив порушення статті 6 § 1 щодо доступу організації-заявниці до суду, оскільки національні суди належним чином не розглянули її скарги.³⁴

Відтоді судді зобов'язали Швейцарію кожні пів року звітувати про покращення кліматичної стратегії. Це ключовий випадок, що утворює прецедент: держави мають не лише реагувати на клімат, але й захищати права громадян, зокрема жінок, у цьому контексті. Відповідно, будь-яка країна, що підписала Європейську конвенцію з прав людини, може бути притягнута до відповідальності за недостатні дії проти кліматичної кризи.

Цей приклад важливий для України, оскільки показує, що кліматична політика держави може оцінюватися також через її вплив на права людини та здатність держави захищати населення від серйозних наслідків зміни клімату. Він також демонструє важливість доступу громадських організацій до ефективних механізмів оскарження державної політики.

Зменшення ризиків лих

Окремо варто розглянути участь жінок і врахування різних потреб жінок і чоловіків у політиці **попередження стихійних лих** (кількість яких щороку збільшується внаслідок зміни клімату та людської недбалості використання ресурсів), готовності до надзвичайних ситуацій, реагування і відновлення. В умовах війни екологічні ризики, техногенні аварії, руйнування інфраструктури, мінування територій, пожежі, забруднення води та нестача ресурсів накладаються на кліматичні зміни. Серед документів, які формують основу для гендерно чутливої політики у сфері зменшення ризиків лих, згадаємо три:

- «**Зменшення ризиків лих із урахуванням гендерної чутливості: політичні та практичні настанови**» (2009)³⁵ – перше комплексне керівництво із інтеграції гендерного підходу в політики зменшення ризиків лих. У ньому підкреслюється, що жінки часто найбільше потерпають від катастроф, але також відіграють ключову роль у стійкості громад. Рекомендовано залучати жінок на всіх етапах – від оцінки ризиків до планування та реагування – і забезпечити рівний доступ до інформації, ресурсів та участі в ухваленні рішень.

- «**Сендайська рамкова програма зі зменшення ризиків лих на 2015-2030 роки**» (2015)³⁶ (ухвалено: Третя всесвітня конференція ООН із зменшення ризику лих) – глобальний рамковий

³³ <https://www.reuters.com/sustainability/climate-activists-seek-breakthrough-human-rights-court-ruling-against-european-2024-04-09/>

³⁴ European Court of Human Rights. (2024). Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland (Application no. 53600/20).

<https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=002-14304>. Рішення суду: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-233206>

³⁵ Making Disaster Risk Reduction Gender-Sensitive: Policy and Practical Guidelines. Офіс ООН зі зменшення ризику лих (United Nations Office for Disaster Risk Reduction, UNDRR), Програма розвитку ООН (United Nations Development Programme, UNDP), Міжнародний союз охорони природи (International Union for Conservation of Nature, IUCN). https://www.unisdr.org/files/9922_MakingDisasterRiskReductionGenderSe.pdf

³⁶ Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030. https://www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframefordrren.pdf

документ, який визнає критичну роль жінок у підвищенні ефективності заходів зі зменшення ризиків лих. У ньому йдеться про необхідність забезпечення рівного доступу до ресурсів, інформації та участі в управлінні ризиками, а також посилення прав і можливостей жінок як агенток змін. Гендерна рівність розглядається як один із наскрізних принципів управління ризиками катастроф. **План дій з гендерних питань для підтримки впровадження Сендайської рамкової програми щодо зменшення ризику стихійних лих**³⁷ – спеціальний план дій, підготовлений UNDRR, ООН Жінки і Фондом народонаселення ООН для посилення гендерно чутливого зменшення ризиків лих. План визначає практичні напрями роботи щодо даних з розбивкою за статтю, віком та інвалідністю, участі й лідерства жінок, гендерно чутливого планування, фінансування, готовності, реагування, відновлення та підзвітності.

- «Гендерна рівність і розширення прав жінок у процесах відновлення після лих» (2018)³⁸ (розробник – Глобальний фонд зі зменшення ризику лих та відновлення при Світовому банку (GFDRR) – містить практичні поради для урядів і партнерів щодо врахування гендерних аспектів у програмах відновлення після стихійних лих. У ньому показано, що ефективна відбудова вимагає участі жінок у плануванні, керівництві та розподілі ресурсів, і що цей період дає можливість трансформувати нерівні практики на користь сталого, інклюзивного розвитку.

2.2. Національна політика України

Історичний контекст. Після відновлення незалежності у 1991 році Україна одночасно проходила глибоку економічну трансформацію, формувала державні інституції та розбудовувала систему екологічного й кліматичного врядування. У 1990-х роках значна частина державної політики була зосереджена на подоланні економічної кризи, макроекономічній стабілізації, енергетичній безпеці та підтриманні роботи базових державних інституцій і промисловості.

На екологічний порядок денний також впливала спадщина Чорнобильської катастрофи. Для суспільства і держави вона залишалася найбільш очевидною і болючою екологічною темою, тоді як зміна клімату та довгострокова деградація екосистем часто сприймалися як менш нагальні або віддалені проблеми. У цей самий період Україна залишалася залежною від російських енергоносіїв і ринків збуту, а економічна політика була значною мірою орієнтована на короткострокове виживання та підтримку промисловості.

Водночас Україна досить рано приєдналася до міжнародної кліматичної політики³⁹: підписала **Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату** у 1992 році, ратифікувала її у 1996 році, а у 1997 році Уряд затвердив **Національну кліматичну програму**⁴⁰. **Київський протокол** Україна підписала у 1999 році та ратифікувала у 2004 році⁴¹, після чого брала участь у передбачених ним міжнародних механізмах. Проте протягом тривалого часу кліматична політика розвивалася як окремий напрям і ще не була системно інтегрована в економічне, територіальне та соціальне планування.

На становлення екологічної політики впливали **структура економіки, висока ресурсо- та енергоємність виробництва, значна роль промислового сектору, застарілі виробничі потужності та інфраструктура**. Міжнародні оцінки екологічної політики України протягом різних періодів вказували також на проблеми якості екологічного врядування, виконання законодавства, контролю

³⁷ Gender Action Plan to Support Implementation of the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030 (2024) <https://www.undrr.org/media/94610>

³⁸ Gender Equality and Women's Empowerment in Disaster Recovery. <https://www.gfdr.org/sites/default/files/publication/Gender-Equality-and-Womens-Empowerment-in-Disaster-Recovery.pdf>

³⁹ UNFCCC — історія участі України в кліматичній політиці. <https://unfccc.int/resource/docs/ldr/ukr01.htm>

⁴⁰ UNFCCC — офіційний профіль України і дати приєднання до міжнародних кліматичних угод. <https://unfccc.int/node/61227>

⁴¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1430-15#Text>

забруднення, систем моніторингу та інституційної спроможності⁴². У результаті наявність законів і стратегічних документів не завжди забезпечувала їх повне практичне виконання.

«Згадайте, хто керував економікою в радянські і у перші роки незалежності України. Чоловіки дивились на екологію в розрізі піти на рибалку чи мисливство. На початку незалежності було багато парків та скверів, але з часом їх ставало все менше. Бізнес проєкти знищували природні ресурси.»

Учасниця тренінгу

Державна гендерна й екологічна політики в Україні тривалий час розвивалися переважно як окремі напрями. Законодавство і державні програми у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків зосереджувалися на питаннях недискримінації, зайнятості, освіти, соціального захисту, участі у прийнятті рішень та протидії насильству. Водночас такі питання, як доступ жінок до природних ресурсів, різний вплив забруднення і кліматичних ризиків, неоплачувана доглядова праця, участь жінок у кліматичній адаптації, енергетичній політиці, екологічній безпеці та відновленні громад, тривалий час не формували окремого системного напрямку державної політики.

Такий розрив між політичними сферами має практичні наслідки: екологічні та кліматичні документи можуть не враховувати різний досвід і становище груп населення, а гендерна політика – недостатньо охоплювати питання доступу до води, землі, енергії, безпечного довкілля, кліматичної адаптації та участі у прийнятті екологічних рішень. Подальші документи державної політики поступово почали поєднувати ці сфери, однак, як показано далі, рівень такої інтеграції залишається нерівномірним.

Після 2014 року, коли Росія окупувала Крим і розпочала війну проти України на Донбасі, а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, питання екологічної безпеки, кліматичної адаптації та відновлення стали значно гострішими. Україна ухвалила низку законів, стратегій і планів щодо державної екологічної⁴³ та кліматичної⁴⁴ політики, адаптації до зміни клімату⁴⁵ та виконання міжнародних зобов'язань, однак ухвалення стратегічних документів не завжди супроводжувалося достатнім рівнем виконання, екологічного контролю, моніторингу та відповідальності за порушення. У частині сфер, зокрема у використанні лісових ресурсів, проблеми незаконних рубок⁴⁶ і слабкої невідворотності відповідальності залишалися предметом уваги громадських організацій та експертного середовища. Міжнародні оцінки продовжують вказувати на розриви між наявністю законодавчої бази та її повним виконанням, а також на потребу посилення екологічного контролю, моніторингу, адміністративної спроможності та подальшого наближення законодавства до *acquis* ЄС. Системне поєднання екологічної, кліматичної, безпекової та гендерної політики також залишається незавершеним.

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»⁴⁷ визначає основні напрями державної політики у цій сфері: утвердження гендерної рівності, недопущення

⁴² World Bank. Ukraine Country Environmental Analysis.

<https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/821cdaed-dc31-5e6a-abde-c3cc1afd615a>

European Commission — характеристика структурних екологічних викликів України.

https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/6f5e1115-0598-41a7-b696-9ef3cc79ca15_en

⁴³ Закон України "Про основні засади державної екологічної політики України на період до 2030 року", № 2697-VIII, 28.02.2019,

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>

⁴⁴ Закон України "Про основні засади державної кліматичної політики", № 3991-IX, 19.03.2024, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-IX>

⁴⁵ Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року", № 1363-р, 20.10.2021, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-p>

⁴⁶ Обсяги незаконних рубок у 2023 році: аналітичний звіт на основі даних лісокористувачів. <https://forestcom.org.ua/news-post/illegal-logging-ukraine-2023-according-forest-users-data-analytical-report>

⁴⁷ Верховна Рада України. (2005). «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV». <https://zakon.rada.gov.ua/go/2866-15>

дискримінації за ознакою статі, застосування позитивних дій, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень. Оскільки Закон спрямований на досягнення рівних прав і можливостей у всіх сферах життєдіяльності суспільства, його принципи створюють загальну правову основу для інтеграції гендерного підходу також в екологічну, кліматичну, енергетичну, аграрну, водну політику та політику відновлення.

Прийнята у 2022 році **Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року**⁴⁸ заклала основу для інтеграції гендерного підходу в різні сфери державної політики, включно з екологічною, кліматичною, енергетичною, аграрною політикою та політикою відновлення. Вона передбачає рівну участь жінок і чоловіків у прийнятті рішень щодо природних ресурсів, екологічної безпеки та реагування на зміну клімату, а також рівні можливості доступу до новітніх енергетичних технологій. **Операційний план на 2022–2024 роки**⁴⁹ конкретизував цей напрям через освітні програми і навчання, підтримку участі жінок у чистій енергетиці, агроекологічних системах харчування та сімейному фермерстві, а також менторські й дослідницькі заходи щодо доступу до природних ресурсів, впливу зміни клімату на здоров'я та доступу до енергетики. **Операційний план на 2025–2027 роки**⁵⁰ продовжує цей напрям, зберігаючи окрему оперативну ціль щодо участі в екологічних рішеннях і доступу до природних ресурсів. Він передбачає освітні, навчальні, дослідницькі та менторські заходи, а також окремо акцентує на виявленні бар'єрів доступу жінок і чоловіків до новітніх технологій у сфері енергетики. Ключовим завданням залишається перехід від окремих заходів до системних змін у політиці, бюджетуванні та механізмах участі у прийнятті рішень.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»⁵¹, в якому основні завдання держави спрямовані на регулювання відносин у сфері природних ресурсів, визначає **екологічну безпеку** як стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Водночас Закон не містить механізмів аналізу того, як екологічні ризики можуть по-різному впливати на жінок і чоловіків, дітей, старших людей, людей з інвалідністю, мешканок і мешканців сільських, міських, прифронтових чи деокупованих громад. Це створює важливе поле для застосування загальних норм законодавства про рівні права та можливості жінок і чоловіків та методичних інструментів гендерного аналізу в екологічній політиці.

Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку»⁵² встановлює процедуру оцінювання впливу стратегій, планів і програм державного та місцевого рівнів на довкілля і здоров'я населення, передбачаючи аналіз можливих наслідків, розгляд альтернатив, заходи із запобігання та зменшення негативного впливу, громадське обговорення, консультації та подальший моніторинг. Закон прямо не передбачає гендерного аналізу або оцінювання різного впливу планованих рішень на жінок і чоловіків та інші групи населення. Водночас його вимоги щодо оцінювання впливу на здоров'я населення, участі громадськості, комплексності аналізу та врахування результатів консультацій створюють процедурну основу для інтеграції гендерного підходу: під час стратегічної екологічної оцінки доцільно аналізувати, які групи населення зазнають різного впливу екологічних ризиків і планованих рішень, забезпечувати участь жіночих та інших громадських організацій у консультаціях і включати відповідні показники до системи моніторингу.

⁴⁸ Кабінет Міністрів України. (2022). Про затвердження Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та операційного плану на 2022-2024 роки (Розпорядження № 752-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80>

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2025-%D1%80#Text>

⁵¹ Верховна Рада України. (1991). *Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII*. <https://zakon.rada.gov.ua/go/1264-12>

⁵² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text>

У 2024 році було ухвалено **Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики»⁵³**, який визначає правові та організаційні засади державної кліматичної політики, спрямованої на досягнення кліматичної нейтральності, пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптацію до неї, низьковуглецевий і сталий розвиток, а також забезпечення екологічної, продовольчої та енергетичної безпеки України.

Державна політика у сфері реагування на зміни клімату

У 2016 році Уряд України схвалив **Концепцію реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року⁵⁴**, а у 2017 році – **План заходів щодо її виконання⁵⁵**. Документи визначали три основні напрями державної кліматичної політики: зміцнення інституційної спроможності, запобігання зміні клімату шляхом скорочення викидів та переходу до низьковуглецевого розвитку, а також адаптацію до зміни клімату й зниження пов'язаних із нею ризиків. План заходів передбачав, серед іншого, підготовку стратегії адаптації до зміни клімату, рекомендацій для адаптації сільського господарства та пілотних проєктів з розроблення і реалізації планів адаптації на регіональному і місцевому рівнях. Концепція та План заходів втратили чинність у 2024 році у зв'язку з ухваленням нової Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року.

У 2020 році було утворено міжвідомчу робочу групу з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи Європейської Комісії «**Європейський зелений курс**»⁵⁶. Її створення мало сприяти міжвідомчій координації у сферах кліматичної політики, енергетичного переходу, енергоефективності, промислового забруднення, циркулярної економіки, збереження біорізноманіття та інших пов'язаних напрямів.

У 2021 році Уряд схвалив **Стратегію екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року та Операційний план її реалізації у 2022–2024 роках⁵⁷**. Стратегія визначила серед проблем недостатню інтеграцію адаптації до зміни клімату в секторальну й територіальну політику, нестачу системних досліджень ризиків і вразливості, недостатню обізнаність органів влади та громад і брак спроможності для планування адаптаційних заходів. Вона передбачила секторальні оцінки ризиків, методичні рекомендації, включення адаптації до регіональних і місцевих стратегічних документів та розроблення місцевих і регіональних стратегій адаптації. У 2025 році було затверджено **Операційний план заходів з реалізації Стратегії у 2025–2027 роках⁵⁸**.

У травні 2024 року Уряд схвалив **Стратегію формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року** і затвердив **Операційний план заходів з її реалізації у 2024-2026 роках⁵⁹**. Стратегія охоплює зміцнення правових та організаційних засад кліматичної політики, скорочення викидів і збільшення поглинання парникових газів, соціально справедливий перехід до низьковуглецевого розвитку, оцінку кліматичних ризиків і вразливості, секторальну й територіальну адаптацію, раннє попередження про кліматичні небезпеки та розвиток кліматичного обслуговування. Водночас Стратегія не містить окремих гендерних цілей, гендерних індикаторів або вимог щодо використання даних з розбивкою за статтю та іншими релевантними ознаками. Документ передбачає соціально справедливий перехід для вразливих груп населення, підтримку громад із високими кліматичними ризиками та соціальний захист, однак не визначає механізмів для аналізу того, як кліматичні ризики та заходи адаптації по-різному впливають на жінок і чоловіків,

⁵³ Закон України від 08.10.2024 № 3991-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text>

⁵⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2016-%D1%80#Text> (втрата чинності на підставі розпорядження КМУ від 30.05. 2024 р. № 483-р, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80#Text>)

⁵⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2017-%D1%80#Text>

⁵⁶ Постанова КМУ від 24.01. 2020 р. № 33 "Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/33-2020-%D0%BF#Text>

⁵⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>

⁵⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2025-%D1%80#Text>

⁵⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80#Text>

людей різного віку, людей з інвалідністю, ВПО та домогосподарства з різним рівнем доглядового навантаження.

Тим часом у практичній реалізації кліматичної політики поступово формуються регіональні й місцеві інструменти адаптації. За офіційним звітом про виконання **Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища у 2024 році**⁶⁰, було підготовлено проекти стратегій адаптації до зміни клімату для Львівської, Івано-Франківської та Миколаївської областей. Питання адаптації до зміни клімату включено до дев'яти регіональних стратегічних документів; у межах проєкту «Угода мерів-Схід» було розроблено та схвалено 54 плани дій сталого енергетичного розвитку та адаптації до зміни клімату для міст, ще 14 перебували на стадії розроблення або погодження. Для оцінки ризиків і вразливості також розроблено відповідні методичні рекомендації для центральних і місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, фахівців і фахівчинь та громадськості⁶¹.

Ці кроки свідчать про поступове формування практичного рівня кліматичної адаптації. Наступним завданням є забезпечення того, щоб оцінювання ризиків, стратегії й плани адаптації аналізували не лише територіальні та секторальні ризики, а й різний вплив кліматичних змін на групи населення, їхню здатність адаптуватися та доступ до необхідних ресурсів і послуг.

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» створив загальну правову основу для інтеграції гендерного підходу в державну політику. Проте в екологічній і кліматичній сферах цей процес відбувається нерівномірно. Публічні матеріали свідчать про окремі навчальні та інституційні заходи, однак значно рідше дають змогу простежити їхній вплив на зміст політик, процедури, індикатори, бюджетування, збір даних і регулярне звітування.

Приклад

У жовтні 2024 року представники і представниці центрального апарату та територіальних органів Державної екологічної інспекції України взяли участь у круглому столі з питань забезпечення гендерної рівності, організованому ПРООН в Україні в межах проєкту з оцінки шкоди довкіллю, що фінансувався Урядом Швеції. За інформацією ДЕІ, учасники й учасниці обговорили практичні кроки для інтеграції гендерного підходу в діяльність Інспекції, а за підсумками заходу було визначено концепцію діяльності робочої групи із забезпечення гендерної рівності.

Цей приклад показує появу інституційних ініціатив у системі екологічного управління. Водночас для оцінювання їхньої результативності важливо відстежувати подальші зміни: перегляд внутрішніх процедур, методик оцінювання шкоди довкіллю, систем даних, індикаторів, звітності та механізмів участі жінок у прийнятті рішень.⁶²

Аналіз ключових документів державної екологічної та кліматичної політики показує, що гендерний підхід інтегрується в них нерівномірно. **Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року**⁶³ та **Стратегія формування і реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року**⁶⁴ містять широкий набір заходів щодо вразливості, адаптації, соціального захисту та участі громадськості, але не встановлюють гендерно специфічних цілей, індикаторів і вимог до даних. У ключових стратегічних документах – таких як **Національна стратегія управління відходами до 2030 року**⁶⁵ чи **Національно визначений внесок України до Паризької угоди**⁶⁶, гендерний вимір не відображений ні у цілях, ні у завданнях чи заходах, попри його наявність у міжнародних рекомендаціях та зобов'язаннях України виконувати ці рекомендації.

⁶⁰ <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2025/03/Zvit-po-vykonannyu-NPD-za-2024.pdf>

⁶¹ <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/386nd1.pdf>

⁶² Державна екологічна інспекція України. (2023). ДЕІ інтегрує гендерні підходи у свою роботу. <https://www.dei.gov.ua/post/2973>

⁶³ Кабінет Міністрів України. (2021). Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року (Розпорядження № 1363-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80>

⁶⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80#Text>

⁶⁵ Кабінет Міністрів України. (2017). Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року (Розпорядження № 820-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80>

⁶⁶ Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. (2021). Оновлений національно визначений внесок України до Паризької угоди. <https://mepr.gov.ua/content/onovleniy-nacionalno-viznacheniy-wnesok-ukraini-do-parizkoi-ugodi.html>

Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики» (3991-IX, від 08.10.2024)⁶⁷ прямо визначає гендерну рівність серед принципів державної кліматичної політики, але ані гендерна рівність, ані жінки далі в документі не фігурують, тож цей принцип ще потребує переведення у конкретні механізми: гендерний аналіз кліматичних програм, цілі та індикатори, дані з розбивкою за статтю, віком, місцем проживання та іншими ознаками, участь жіночих організацій у консультаціях, гендерно орієнтоване бюджетування та регулярне звітування про результати.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 травня 2025 р. за № 439-р⁶⁸ було внесено зміни до **Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року** та затверджено **Операційний план заходів з її реалізації у 2025–2027 роках**.

Оновлена Стратегія передбачає інтеграцію принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у політики в усіх сферах суспільного життя та на всіх рівнях. Серед очікуваних результатів визначено врахування цього принципу в програмних і стратегічних документах Уряду, регіональних стратегіях розвитку, стратегіях розвитку територіальних громад та планах заходів з їх реалізації, зокрема у гуманітарному реагуванні на кризи та проєктах відновлення і розвитку України. Стратегія також передбачає розвиток статистичної та адміністративної звітності, яка відображає становище і потреби різних груп жінок і чоловіків, дівчат і хлопців, а також застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі.

Окремі положення Стратегії безпосередньо стосуються екологічної, кліматичної та інфраструктурної політики. Вона передбачає застосування гендерного підходу та принципу інклюзивності під час відбудови й реконструкції інфраструктури у містах і сільській місцевості з урахуванням Європейського зеленого курсу. Оперативна ціль з визначає завдання забезпечити рівну участь жінок і чоловіків у прийнятті рішень щодо збереження і доступу до природних ресурсів, екологічної безпеки та реагування на зміни клімату, а також рівні права і можливості у використанні новітніх технологій у сфері енергетики. Серед очікуваних результатів визначено збільшення участі жінок у прийнятті екологічних і кліматичних рішень та забезпечення рівного захисту від впливу кліматичних змін з урахуванням потреб різних груп населення.

Операційний план на 2025–2027 роки переводить частину цих положень у конкретні заходи. Зокрема, передбачено дослідження впливу змін клімату на здоров'я і життя жінок і чоловіків, дівчат і хлопців; розроблення освітніх програм з гендерних аспектів екології, енергетики та зміни клімату; навчання державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування і представниць жіночих громадських об'єднань; дослідження питань екологічної освіти та доступу жінок і чоловіків до природних ресурсів у сільській місцевості; розвиток менторських програм у сфері сталого розвитку та екологічної політики; а також виявлення бар'єрів у доступі жінок і чоловіків до новітніх технологій у сфері енергетики.

Важливим для теми цього Огляду є також те, що серед індикаторів досягнення Стратегії встановлено цільове значення частки жінок серед керівників фермерських господарств – 40 відсотків до 2030 року. Це створює зв'язок між державною гендерною політикою та питаннями економічної участі жінок у сільському господарстві.

Гендерний вимір аграрної політики та розвитку сільських територій

Окремого аналізу потребує **Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року** та **Операційний план заходів з її реалізації у 2025–2027**

⁶⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text>

⁶⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2025-%D1%80#Text>

роках⁶⁹. У межах Стратегічної цілі 7 «Створення умов для розвитку сільських територій» Операційний план містить окреме завдання «Гендерна рівність». Його заходи передбачають підтримку започаткування бізнесу в аграрній галузі для визначених груп, серед яких дружини ветеранів війни, дружини загиблих ветеранів і Захисників України, а також підвищення кваліфікації та перекваліфікацію жінок на селі.

Порівняння Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій, Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та Державної стратегії регіонального розвитку показує, що пов'язані з гендерною рівністю механізми розподілені між різними стратегічними документами і належать до компетенції різних органів влади. Детальніше це питання розглянуто в Додатку 1.

Аграрна стратегія⁷⁰ містить окремі заходи підтримки підприємництва і професійного розвитку жінок на селі. Державна гендерна стратегія⁷¹ охоплює ширше коло питань: економічні можливості, підприємництво, доступ до природних ресурсів і новітніх технологій, інфраструктуру, освіту, участь у прийнятті рішень та збір даних. Державна стратегія регіонального розвитку⁷² містить положення щодо місцевої статистики, даних з розбивкою за статтю та інтеграції гендерного підходу в стратегічне планування й бюджетування.

Водночас ці елементи ще не формують єдиної системи гендерно чутливої політики розвитку сільського господарства і сільських територій. У проаналізованих документах бракує системного аналізу становища жінок у сільському господарстві, зокрема їхнього доступу до землі, фінансування, державної підтримки, навчання, технологій і ринків; цілісної системи аграрних даних з розбивкою за статтю та іншими релевантними ознаками; регулярного оцінювання участі жінок у програмах підтримки та прийнятті рішень; а також механізмів цільової підтримки, заснованих на аналізі виявлених гендерних нерівностей і потреб.

Після об'єднання в одному центральному органі виконавчої влади повноважень у сферах економічної, екологічної та аграрної політики⁷³ важливо забезпечити наступність уже започаткованих процесів та кращу координацію цих напрямів. **Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України**⁷⁴ одночасно відповідає за сфери, у яких перетинаються питання доступу до природних ресурсів, розвитку сільських територій, зеленого переходу, кліматичної адаптації, підприємництва, зайнятості та відновлення. Це створює можливість для системнішої інтеграції гендерного підходу, але потребує його переведення у конкретні механізми планування, реалізації та моніторингу політики: аналіз даних, цілі та індикатори, оцінювання впливу програм, участь жіночих організацій і представниць різних груп населення в консультаціях та застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі.

У процесі локалізації **Цілей сталого розвитку** Україна визначила національні завдання та систему моніторингу їх досягнення. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 року № 1190-р **“Деякі питання забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку в Україні”**⁷⁵ були затверджені завдання щодо досягнення Цілей сталого розвитку на період до 2030 року,

⁶⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text>

⁷⁰ Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text>

⁷¹ Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2025-%D1%80#Text>

⁷² Державна стратегія регіонального розвитку, чинний основний акт. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

Постанова 2024 року, якою Стратегію викладено в новій редакції. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/940-2024-%D0%BF#Text>

⁷³ <https://me.gov.ua/News/Detail/83f0e17d-2fbf-4515-8b23-7b96590bb44e>

⁷⁴ <https://me.gov.ua/>

⁷⁵ Кабінет Міністрів України. (2024). *Розпорядження № 1190-р: Деякі питання забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку в Україні*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2024-%D1%80>

індикатори, цільові значення та відповідальних координаторів по кожній ЦСР з відповідними зобов'язаннями:

- забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок і дівчат;
- забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких, сучасних джерел енергії для всіх;
- сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх;
- створення стійкої інфраструктури; сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям;
- забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості та екологічної стійкості міст, інших населених пунктів;
- забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва;
- вжиття невідкладних заходів до боротьби із зміною клімату та її наслідками.

Глобальна система показників ЦСР⁷⁶ за Ціллю 5.а («Гендерна рівність») передбачає індикатор 5.а.1, який вимірює поширеність права власності або гарантованих прав на сільськогосподарські землі серед жінок і чоловіків та частку жінок серед власників або носіїв таких прав. У національному переліку індикаторів, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1190-р, цей індикатор не передбачений. Його включення до національної системи моніторингу допомогло б краще оцінювати гендерні відмінності в доступі до одного з ключових продуктивних ресурсів у сільському господарстві. Інші екологічні чи кліматичні індикатори (вода, енергія, CO₂ тощо) не мають розбивки за статтю. Це ускладнює формування політики, яка справді враховує потреби різних груп населення.

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів (далі – Міндовкілля) було серед співвиконавців двох попередніх Національних планів дій на виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» (2016⁷⁷ та 2020⁷⁸), але не запропонувало заходів – ані як складових безпеки, ані для відновлення України. Екологічні організації не проходили навчання з гендерної політики і не пропонували відповідні заходи, їх не запрошували до розробки згаданих документів.

Окремо слід згадати **Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2030 року**, затверджений розпорядженням Уряду від 25.02.2026 р. № 214-р⁷⁹, який передбачає низку завдань і заходів, які прямо або опосередковано стосуються екологічної та кліматичної безпеки: поширення матеріалів про радіаційну безпеку, джерела питного водопостачання, адаптаційні заходи для родин і громад в умовах кліматичних змін; включення тем екологічної та кліматичної грамотності до освітніх програм; проведення дослідження щодо оцінки шкоди війни довкіллю з урахуванням гендерного підходу.

Зокрема, в завданні 7. Оперативної цілі 1. (Забезпечено вироблення дієвого механізму взаємодії між органами державної влади, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями з ідентифікації безпекових викликів, запобігання таким викликам, реагування на них (війни, пандемії, кіберзагрози, техногенні катастрофи) з урахуванням потреб різних груп дівчат і хлопців, жінок і чоловіків) Стратегічної цілі 2. (Створено гендерно чутливу систему ідентифікації безпекових викликів, реагування на них та запобігання таким викликам) передбачено заходи:

⁷⁶ <https://unstats.un.org/sdgs/metadata/?Goal=5&Text=>

⁷⁷ Кабінет Міністрів України. (2016). Про затвердження Національного плану дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року (Розпорядження № 113-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80#Text>

⁷⁸ Кабінет Міністрів України. (2020). Про затвердження Національного плану дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року (Розпорядження № 1544-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80>

⁷⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2026-%D1%80#Text>

- розроблення та поширення в медіа, на веб-сайтах органів державної влади, органів місцевого самоврядування, в публічних та громадських місцях матеріалів за темами: “Радіаційна безпека та засоби радіаційного захисту”, “Основні джерела питного водопостачання та як орієнтуватися на нормативних показниках питної води”, “Адаптаційні заходи для родин та громад в умовах кліматичних змін” (пункт 3);
- включення тем з екологічної та кліматичної грамотності до освітніх програм та надання рекомендацій закладам освіти щодо реалізації цілей сталого розвитку (пункт 4);
- проведення дослідження “Оцінка шкоди війни навколишньому природному середовищу з урахуванням гендерного компонента”, розроблення методології та проведення навчання для Координаційного центру з оцінки шкоди довкіллю (пункт 7).

Це важливий крок, оскільки екологічна безпека виразніше входить у порядок денний «Жінки, мир, безпека» в Україні. Водночас План не містить окремого комплексу заходів, присвяченого енергоефективності, відновлюваній енергетиці та справедливому зеленому переходу, а отже, потребує подальшого розвитку: екологічна та кліматична безпека мають розглядатися не лише як інформаційна чи освітня тема, а як складова безпеки громад, гуманітарного реагування, відновлення, доступу до ресурсів, захисту здоров’я, попередження насильства та участі жінок у прийнятті рішень.

Україна має нормативні та методичні інструменти, які можуть застосовуватися для інтеграції гендерного підходу в екологічну, кліматичну, енергетичну, аграрну політику та політику розвитку територіальних громад. **Міністерство соціальної політики**, що відповідає за впровадження гендерної політики в Україні та координацію інших центральних органів влади у цій сфері, затвердило нормативно-правові акти, що рекомендують:

- інтегрувати гендерний підхід під час розроблення нормативно-правових актів⁸⁰;
- вносити до колективних договорів та угод положення, спрямовані на забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у трудових відносинах⁸¹;
- оцінювати гендерний вплив галузевих реформ⁸²;
- проводити гендерний аудит підприємствами, установами та організаціями⁸³;
- реалізувати гендерний підхід та підхід, що базується на дотриманні прав людини, на рівні територіальних громад⁸⁴.

Міністерство фінансів затвердило **Методичні рекомендації щодо впровадження та застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі** (наказ №1 від 02.01.2019)⁸⁵ для використання на всіх рівнях прийняття рішень в усіх галузях.

Україна має достатню нормативну та методичну основу для інтеграції підходу рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в екологічну, кліматичну, енергетичну, аграрну, водну політику та політику відновлення. Однак ці інструменти ще не застосовуються системно саме в екологічній сфері. У ключових документах гендерний вимір часто не переходить у цілі, індикатори,

⁸⁰ Наказ Мінсоцполітики, 07.02.2020 № 86, Про затвердження Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text>

⁸¹ Наказ Мінсоцполітики 29.01.2020 № 56, Про затвердження Методичних рекомендацій щодо внесення до колективних договорів та угод положень, спрямованих на забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у трудових відносинах. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0056739-20#Text>

⁸² Наказ Мінсоцполітики 14.04.2020 № 257. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо оцінювання гендерного впливу галузевих реформ. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0257739-20#Text>

⁸³ Наказ Мінсоцполітики, 09.08.2021 № 448. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо проведення гендерного аудиту підприємствами, установами та організаціями. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0448739-21#Text>

⁸⁴ Наказ Мінсоцполітики, 27.12.2022 № 359. Про затвердження Методичних рекомендацій з реалізації гендерного підходу та підходу, що базується на дотриманні прав людини, на рівні територіальних громад. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0359739-22#Text>

⁸⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0001201-19#Text>

бюджетування, консультації з жіночими організаціями, збір даних і регулярний моніторинг впливу політики на різні групи жінок і чоловіків.

2.3. Екологічний податок та його використання у територіальних громадах

Екологічний податок є одним з економічних інструментів екологічної політики та важливим джерелом фінансування природоохоронних заходів. Для територіальних громад питання його надходження, планування та використання безпосередньо пов'язане з можливістю фінансувати місцеві екологічні програми і реагувати на конкретні проблеми довкілля.

Порядок справляння екологічного податку, коло платників, об'єкти і база оподаткування, ставки та порядок обчислення визначаються Податковим кодексом України.

Основні питання порядку сплати цього виду податку визначено Податковим кодексом України,⁸⁶ зокрема:

- окреслено платників і види діяльності, які обкладаються екологічним податком (стаття 240);
- об'єкт і база оподаткування за видами (викиди в повітря, скиди у воду, розміщення відходів) (статті 242–246);
- ставки за відповідними об'єктами (статті 243, 245, 246);
- порядок обчислення (квартально, за формулами) (стаття 249);
- тимчасові правила на період воєнного стану щодо позбавлення сплати екологічного податку з генераторів (Перехідні положення, п. 46 підрозд. 5 розд. XX).

Відповідно до чинного **Бюджетного кодексу України**⁸⁷ (п. 16-1 статті 29, п.4.-1 статті 69), 45 відсотків екологічного податку зараховується до державного бюджету, а 55 відсотків – до спеціального фонду місцевих бюджетів. Із загальної суми екологічного податку 25 відсотків надходить до бюджетів місцевого самоврядування, а 30 відсотків – до обласних бюджетів та бюджету Автономної Республіки Крим; для бюджетів міст Києва та Севастополя передбачено зарахування 55 відсотків. Окремі види екологічного податку, зокрема податок за викиди двоокису вуглецю стаціонарними джерелами та податок, пов'язаний з утворенням і зберіганням радіоактивних відходів, мають окремий порядок зарахування до державного бюджету.

Частина надходжень екологічного податку, що зараховується до місцевих бюджетів, належить до спеціального фонду місцевих бюджетів. **Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»**⁸⁸ передбачає, що кошти місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища можуть використовуватися лише для фінансового забезпечення природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів та інших визначених законом екологічних цілей. Перелік видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів, затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 1147 від 17 вересня 1996 року⁸⁹ (зокрема: модернізація водопостачання, енергоефективність, управління відходами, зеленими зонами у громадах тощо).

Бюджетний кодекс України⁹⁰ передбачає можливість здійснення з місцевих бюджетів видатків на програми природоохоронних заходів місцевого значення (п.13 статті 91). Таким чином, для територіальних громад екологічні програми є одним з основних механізмів планування

⁸⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

⁸⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

⁸⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

⁸⁹ Постанова КМУ №1147 від 17.09.1996 року "Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів".

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-96-%D0%BF#Text>

⁹⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

комплексу взаємопов'язаних заходів, визначення відповідальних виконавців, строків реалізації та необхідного фінансування.

Закон України «**Про місцеве самоврядування в Україні**»⁹¹ відносить до компетенції місцевих рад затвердження програм соціально-економічного і культурного розвитку та цільових програм з інших питань місцевого самоврядування. Єдиної загальнодержавної процедури розроблення місцевих цільових програм, аналогічної процедурі, встановленій для державних цільових програм, законодавство не встановлює. Тому конкретний порядок ініціювання, розроблення, погодження, затвердження, фінансування, моніторингу та звітування щодо місцевих програм визначається на рівні відповідної територіальної громади з урахуванням бюджетного законодавства та повноважень органів місцевого самоврядування.

Для цілей цього Огляду місцева програма екологічного спрямування розглядається як комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, спрямованих на розв'язання визначених екологічних проблем територіальної громади, із зазначенням строків реалізації, відповідальних виконавців, показників результативності та джерел фінансування.

У процедурах розроблення та реалізації місцевих екологічних програм доцільно передбачати механізми збалансованої участі жінок і чоловіків та залучення груп населення, які мають різний досвід екологічних ризиків. Така участь може забезпечуватися через публічні консультації, робочі групи, консультативно-дорадчі органи, бюджетні консультації та інші передбачені законом форми участі жителів у вирішенні питань місцевого значення.

В умовах воєнного стану бюджетні повноваження на місцевому рівні здійснюються з урахуванням спеціальних правил. Органи місцевого самоврядування та їхні виконавчі органи продовжують здійснювати бюджетні повноваження, а в разі утворення військових адміністрацій, як це передбачено частиною 1 ст. 4 **Закону України від 12.05.2015 р. № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану»**⁹², відповідні бюджетні повноваження здійснюються ними у порядку, передбаченому законодавством. Військові адміністрації, зокрема, можуть вносити зміни до місцевих бюджетів, здійснювати визначений законодавством перерозподіл видатків та затверджувати місцеві цільові програми. Це означає, що умови воєнного стану та зміни в системі управління громадою необхідно враховувати під час планування місцевих екологічних програм і визначення їх фінансового забезпечення. Водночас рішення щодо використання бюджетних коштів мають відповідати вимогам бюджетного та іншого чинного законодавства.

У громадах, де збережено повноваження органів місцевого самоврядування, надходження екологічного податку можуть бути одним із джерел фінансування природоохоронних програм і заходів місцевого значення. Водночас обсяг таких надходжень суттєво відрізняється між громадами, тому екологічний податок не завжди може бути основною або достатньою фінансовою базою для місцевої екологічної політики.

У контексті європейської інтеграції важливо враховувати, що в статистичній системі ЄС екологічні податки класифікуються за кількома групами:

- енергетичні податки (акцизи на паливо тощо);
- транспортні податки/збори (реєстрація/утримання автопарку тощо);
- податки на забруднення;
- ресурсні податки (плата/рентні платежі за використання природних ресурсів)⁹³.

⁹¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

⁹² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

⁹³ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Environmental_tax_statistics

Для місцевого рівня це не означає автоматичного доступу громад до всіх таких надходжень, однак підкреслює потребу ширше планувати фінансову основу екологічних програм: поєднувати кошти місцевого бюджету, надходження спеціального фонду, державні програми, міжнародну допомогу, гранти, партнерства та інші законні джерела фінансування.

Потреба розширення фінансової бази екологічних програм на локальному рівні в Україні зумовлена також і війною та її негативним впливом на довкілля, оскільки призводить до збільшення навантаження на різні екосистеми довкілля (руйнування інфраструктури, зростання обсягів відходів).

Питання розроблення, розгляду та затвердження місцевих екологічних програм має узгоджуватися з регламентом місцевої ради, бюджетним регламентом громади та повноваженнями відповідних постійних депутатських комісій, зокрема тих, що відповідають за питання довкілля, житлово-комунального господарства, соціально-економічного розвитку та фінансів. Прийняття місцевої програми екологічного спрямування доцільно синхронізувати з ключовими етапами бюджетного процесу, визначеними Бюджетним кодексом України⁹⁴ та Бюджетним регламентом місцевої ради, підготовка та затвердження якого здійснюється відповідно до Методичних рекомендацій Міністерства фінансів України, затверджених наказом від 31.05.2019 р. № 228.⁹⁵

Екологічні ризики і рішення щодо використання місцевих ресурсів по-різному впливають на різні групи населення. Тому участь жінок та інших груп із різним досвідом екологічних ризиків і різним доступом до ресурсів важлива на етапах визначення пріоритетів, планування програм, розподілу коштів, моніторингу та оцінювання результатів. Гендерний підхід у плануванні місцевих екологічних програм і використанні відповідних бюджетних ресурсів дає змогу:

- пов'язати природоохоронні заходи в територіальних громадах із соціальною безпекою;
- враховувати потреби вразливих груп (ВПО, жінки з дітьми, літні люди), які по-різному зазнають впливу екологічних ризиків, у конкретній роботі;
- підвищити прозорість і підзвітність місцевих рішень.

Без участі жінок та інших груп населення, які мають різний досвід екологічних ризиків і різний доступ до ресурсів, місцеві рішення щодо планування природоохоронних заходів та використання коштів можуть не враховувати реальні потреби громади.

Принципи гендерно чутливого планування використання коштів екологічного податку

Для гендерно чутливого планування використання коштів екологічного податку важливими є чотири принципи: навчання і доступ до інформації; партнерство й участь громадськості; прозорість і підзвітність; узгодження місцевих рішень з європейськими екологічними вимогами та цілями.

Принцип **навчання**: щоб громада могла впроваджувати більше проєктів, потрібні знання її жителям/-кам. Принцип навчання відкриває нові можливості, зокрема для жінок і молоді, допомагає запускати зелені бізнеси та брати участь у технічних процесах.

У рамках реалізації цього принципу в громадах України варто впроваджувати комплекс освітніх заходів, які допоможуть підвищити обізнаність різних груп населення, зокрема жінок, щодо

⁹⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

⁹⁵ Наказ Міністерства фінансів України від 31.05.2019 р. № 228 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки та затвердження Бюджетного регламенту проходження бюджетного процесу на місцевому рівні», <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0228201-19#Text>

екологічного законодавства, моніторингу його дотримання на локальному рівні, застосування екологічного податку та інших інструментів екологічної політики, участі в публічних консультаціях, комунікації з місцевою владою, створення ініціативних груп, а також практичних дій у сфері екологічної безпеки, наприклад захисту від забруднення повітря.

Принцип **партнерства** – умова реалізації доброго врядування в громаді. Тільки взаємодія місцевої влади, громадянського суспільства, бізнесу та донорів дозволяє поєднувати ресурси й компетенції. У рамках реалізації цього принципу повинні відбуватись публічні консультації при розгляді проєкту місцевої екологічної програми.

Принцип **прозорості та видимості**: як зазначається у Бюджетному Кодексі України, розподіл бюджету повинен бути прозорим та підконтрольним процесом. Тобто має активно залучатися громадськість, що забезпечує контроль за розподілом коштів, підвищує прозорість та дозволяє спрямовувати екологічний податок на реальні потреби місцевої громади.

Відкритість бюджетів екоподатку гарантує довіру та дозволяє громадянам контролювати, як витрачаються кошти. Якщо раніше дані по екологічному податку активно публікувалися у відкритих даних, то в умовах широкомасштабного вторгнення є обмеження, тому на локальному рівні цей пункт є надзвичайно важливим.

Узгодження з вимогами та підходами ЄС. Під час розроблення місцевих екологічних програм доцільно враховувати процес наближення України до екологічного аспису ЄС, а також європейські підходи до управління водними ресурсами, якістю повітря, відходами, енергоефективністю, кліматичною адаптацією та участю громадськості. Це допоможе громадам планувати рішення, сумісні з ширшим напрямом європейської інтеграції України.

Усі ці принципи утворюють цілісний підхід, що дозволить підвищити ефективність використання надходжень екологічного податку та краще пов'язати місцеве екологічне планування з реальними потребами громади, а залучення жінок та інших вразливих груп населення до управління коштами екоподатку – це не лише питання справедливості, а й ефективний інструмент для сталого розвитку громади та ефективного відновлення. Такий підхід забезпечить поєднання екологічних рішень із соціальною безпекою та економічними можливостями, що особливо важливо для України в умовах відбудови.

Отже, інтеграція гендерного підходу та екологічної складової в бюджетний регламент громади є важливим компонентом цього процесу. Деталізовані можливі напрями дій для громад наведено в **Додатку 2**, а послідовність розроблення, виконання, моніторингу та перегляду місцевої екологічної програми з інтеграцією гендерного підходу – в **Додатку 3**.

3. Участь жінок і молоді у захисті довкілля, кліматичній політиці та зеленому відновленні України

3.1. Участь жінок у прийнятті екологічних і відновлювальних рішень

Участь жінок у захисті довкілля, кліматичній політиці, енергетичному переході та відновленні громад є умовою того, щоб рішення враховували різний досвід населення, пов'язаний із користуванням природними ресурсами, оплачуваною і неоплачуваною працею, доглядовими обов'язками, мобільністю та доступом до води, енергії, транспорту, медичних і соціальних послуг.

Жінки різного віку і соціального становища можуть безпосередньо бачити наслідки екологічних проблем на рівні домогосподарств і громад: погіршення якості води, нестачу зелених зон, проблеми з відходами, наслідки спеки, підтоплень, пожеж, руйнування інфраструктури та забруднення довкілля внаслідок війни. Якщо цей досвід не враховується під час підготовки місцевих стратегій, програм, бюджетів і планів відновлення, рішення можуть не відповідати реальним потребам різних груп населення.

Нормативні передумови для ширшої участі жінок у формуванні екологічної та кліматичної політики закладені, зокрема, в оновленій **Державній стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та Операційному плані її реалізації на 2025–2027 роки**,⁹⁶ розглянутих у розділі 2.2. У цьому розділі увага зосереджена на практичних механізмах участі та на прикладах міжнародних і українських ініціатив.

Принцип «**нічого для нас без нас**» є важливим і в екологічній темі. Екологічні, кліматичні та воєнні ризики по-різному впливають на жінок і чоловіків різного віку, місця проживання, стану здоров'я, рівня доходу, доступу до ресурсів і доглядових обов'язків. Тому рішення у сфері довкілля, кліматичної адаптації, відновлення, водопостачання, управління відходами, енергетики, транспорту, просторового планування і громадського здоров'я мають ухвалюватися з урахуванням досвіду тих, хто щодня живе з наслідками цих ризиків.

Наявні дослідження показують, що жінки активно працюють у природоохоронній, науковій, освітній, громадській та енергетичній сферах, однак їхній внесок часто залишається менш видимим, а доступ до керівних посад і впливу на політики – обмеженим.

Дослідження Центру Разумкова «**Гендерна перспектива сфери захисту довкілля в Україні**»⁹⁷ було підготовлене в межах програми WE ACT: Women's Empowerment Action, котру впроваджував Фонд Народонаселення ООН за підтримки ЄС. Воно мало визначити можливості для подолання гендерних розривів у сфері захисту довкілля, зменшення негативного впливу зміни клімату й забруднення на жінок і чоловіків, справедливішого розподілу ресурсів та посилення участі жінок у прийнятті екологічних рішень. В цьому дослідженні було зафіксовано, що жінки становлять майже половину фахівців сфери охорони довкілля України, але їхній внесок часто не відображений у даних і рішеннях через брак даних з розбивкою за статтю та недостатню представленість жінок у керівництві. Дослідження також підкреслює потребу інтегрувати гендерний підхід у природоохоронну політику та забезпечити участь жінок у прийнятті екологічних рішень.⁹⁸ У проєктній логіці Фонду Народонаселення та ЄС такі секторальні дослідження доповнюють гендерний профіль України з фокусом на гендерному вимірі виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і її частини про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі⁹⁹, а також програм співробітництва і допомоги ЄС в Україні.¹⁰⁰

У матеріалах проєкту учасниці звертали увагу на те, що в їхніх родинях і громадах жінки часто беруть на себе повсякденні екологічні практики в домогосподарствах: сортування відходів, економію води й електроенергії, відповідальні покупки та відмову від частини одноразових речей.

⁹⁶ Розпорядження Кабінету Міністрів України № 439-р від 2 травня 2025 року «Про затвердження операційного плану заходів з реалізації у 2025–2027 роках Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року».

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2025-%D1%80#Text>

⁹⁷ Центр Разумкова. Gender Perspective of the Environmental Protection Sector of Ukraine. UNFPA / WE ACT: Women's Empowerment Action, 2022. https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/we_act_ecology_eng_report_1.pdf

⁹⁸ https://razumkov.org.ua/images/2022/07/15/we_act_ecology_ukr_report.pdf

⁹⁹ EU-Ukraine Association Agreement / Deep and Comprehensive Free Trade Area, AA/DCFTA. <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/eu-ukraine-deep-and-comprehensive-free-trade-area>

¹⁰⁰ UNFPA Ukraine. UNFPA gender study by sectors to contribute to the EU Country gender profile. <https://ukraine.unfpa.org/en/submission/unfpa-gender-study-sectors-contribute-eu-country-gender-profile>

Водночас відповідальність за екологічну поведінку не має перекладатися на жінок або окремі домогосподарства. Такі практики можуть стати масовими лише за наявності відповідної інфраструктури: контейнерів, пунктів приймання відходів, системного вивезення, прозорості інформації та довіри до системи.

Жінки можуть бути важливими агентками змін у громадах, однак їхня участь не має обмежуватися роллю учасниць навчань, волонтерок або виконавиць побутової роботи. Вони мають бути залучені як співрозробниці політик, членкині робочих груп, експертки, моніторки, представниці громад, учасниці бюджетних консультацій, партнерки у реалізації рішень і контролі за їх виконанням.

Особливо важливо забезпечувати участь не лише експерток національного рівня, а й жінок із громад: сільських жінок, ВПО, старших жінок, жінок з інвалідністю, матерів, ветеранок, жінок із прифронтових і деокупованих територій, працівниць соціальної, медичної, освітньої та комунальної сфер, представниць жіночих, екологічних, молодіжних, ветеранських організацій та організацій людей з інвалідністю.

Реальна участь передбачає залучення на етапах визначення проблеми, вибору пріоритетів, планування бюджету, розроблення заходів, моніторингу та оцінювання результатів. Для цього необхідні доступна інформація, зрозумілі процедури, прийнятний час і формат консультацій, фізична доступність, можливість поєднувати участь із доглядовими обов'язками та механізм зворотного зв'язку, який показує, як пропозиції учасниць і учасників були враховані.

На практиці участь жінок у прийнятті екологічних і відновлювальних рішень має охоплювати такі напрями:

- стратегічне і бюджетне планування: місцеві стратегії, плани відновлення, програми соціально-економічного розвитку, екологічні програми та плани адаптації до зміни клімату;
- рішення щодо базової інфраструктури і природних ресурсів: водопостачання, якість і очищення води, управління відходами, озеленення, збереження лісосмуг і зелених зон, енергетика, транспорт і просторове планування;
- планування готовності та реагування на надзвичайні ситуації: повені, підтоплення, пожежі, блекаути, обстріли, евакуацію, радіаційні й інші техногенні ризики;
- програми підтримки сільського населення, домашніх господарств, дрібного фермерства, кооперативів, зеленого підприємництва та доступу до природних ресурсів;
- моніторинг і оцінювання того, як екологічні та відновлювальні рішення впливають на жінок і чоловіків різного віку, стану здоров'я, місця проживання, статусу ВПО, інвалідності та доглядових обов'язків.

В Україні вже існують нормативні передумови для інтеграції гендерного підходу в екологічну та кліматичну політику, однак його практичне застосування залишається нерівномірним. Частина підходів – гендерний аналіз, визначення різних цільових груп, плани дій та окремі механізми участі – розвиваються в межах проєктів за міжнародної підтримки, але після завершення проєктів не завжди переходять у сталі процедури державної або місцевої політики.

Значною проблемою залишається брак даних, які дозволяли б аналізувати доступ різних груп населення до води, енергії, транспорту, безпечного житла, інформації, евакуації, медичних і соціальних послуг. Для такого аналізу необхідні дані з розбивкою не лише за статтю, а й, залежно від предмета дослідження, за віком, місцем проживання, інвалідністю, статусом ВПО, типом домогосподарства та іншими релевантними ознаками.

Тому участь жінок та інших груп населення, які по-різному зазнають впливу екологічних і кліматичних ризиків, має бути частиною стандартних процедур управління: консультацій, роботи дорадчих і робочих груп, стратегічного та бюджетного планування, моніторингу, звітності й оцінювання впливу політики.

3.2. Міжнародні ініціативи та платформи

На міжнародному рівні уже існують приклади жіночого лідерства у сфері кліматичної політики, зеленого відновлення, енергетики, екологічної освіти та місцевих ініціатив. Жіночі організації та ініціативи працюють як зі структурами ООН, так і з регіональними об'єднаннями, беруть участь у кліматичних переговорах, адвокатуєть справедливий перехід і підтримують участь жінок у рішеннях щодо довкілля, наприклад:

- **«Жінки діють заради спільного майбутнього»¹⁰¹** – міжнародна екофеміністична мережа, членкині якої працюють у понад 70 країнах, бере участь у міжнародних кліматичних процесах, зокрема через групу зацікавлених сторін “Жінки та гендер”¹⁰² у межах Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК ООН¹⁰³), – та підтримує участь жіночих і низових організацій у формуванні кліматичної політики.
- **Азійсько-Тихоокеанський форум з питань жінок, права та розвитку¹⁰⁴**, мережа з організацій та осіб (265 членів і членкинь у 30 країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону), що вже більше 30 років, через підтримку низових жіночих організацій та розвиток спроможності, дає можливість жінкам, особливо маргіналізованим та з корінних народів брати активну участь у кліматичному правосудді, зокрема через стратегії адвокації на національному й міжнародному рівнях.

На Українській конференції з відновлення (Berlin Recovery Conference) 12 червня 2024 року було започатковано **Альянс за гендерно-чутливе та інклюзивне відновлення** України.¹⁰⁵ Ця ініціатива об'єднала Уряд України, уряди держав-партнерок, структури ООН, міжнародні фінансові організації, Європейський Союз, громадянське суспільство та бізнес. Її мета – сприяти тому, щоб гендерна рівність і розширення прав та можливостей жінок були інтегровані у процеси відновлення України, включно з участю жінок і жіночих організацій у прийнятті рішень, плануванні та фінансуванні відновлення.

На Конференції ООН зі зміни клімату¹⁰⁶ (**COP28**, листопад 2023 року) питання гендерної рівності було включене до обговорень, пов'язаних із оцінюванням екологічної шкоди від війни та зеленим відновленням України. У межах українського павільйону відбулося обговорення «Забезпечення гендерної рівності в оцінці шкоди довкіллю та процесі зеленого відновлення України»,¹⁰⁷ а ПРООН висвітлювала зв'язок між оцінюванням шкоди, гендерною рівністю та низьковуглецевим відновленням у павільйоні України.¹⁰⁸ Активну участь у цьому процесі взяли представниці жіночих організацій, як-от Жіночий енергетичний клуб України.

На **COP29 (Баку, листопад 2024)** в національному павільйоні України відбулося кілька заходів, які стосувалися перетину екологічної політики та гендерної рівності: 13 листопада в рамках Українського Павільйону відбулася панельна дискусія **«Енергія майбутнього: Просування жіночого**

¹⁰¹ Women Engage for a Common Future (WECF). Our partners. <https://www.wecf.org/our-partners/>

¹⁰² Women and Gender Constituency. <https://womengenderclimate.org>

¹⁰³ United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC. <https://unfccc.int>

¹⁰⁴ Asia Pacific Forum on Women, Law and Development (APWLD). <https://apwld.org/our-programmes/climate-justice/>

¹⁰⁵ <https://ukraine.un.org/en/271438-alliance-gender-responsive-and-inclusive-recovery-ukraine-launched-strong-support>

¹⁰⁶ <https://unfccc.int/news/cop28-spotlights-gender-responsive-just-transitions-and-climate-action>

¹⁰⁷ Ukraine at COP. Ensuring Gender Equality in Environmental Damage Assessment and the Green Recovery Process of Ukraine. <https://ukraineatcop.org/event/ensuring-gender-equality-in-environmental-damage-assessment-and-the-green-recovery-process-of-ukraine/>

¹⁰⁸ UNDP Ukraine. UNDP advocates for low-carbon recovery of Ukraine at COP28. <https://www.undp.org/ukraine/news/undp-advocates-low-carbon-recovery-ukraine-cop28>

лідерства та стійкої робочої сили в енергетичному секторі України». Організатори – ПРООН (проект «Зелене енергетичне відновлення» за підтримки GIZ та уряду Німеччини) спільно з Кліматичним офісом України. На заході обговорювали гендерну нерівність у традиційному енергетичному секторі України, що загострилася в умовах війни (наприклад, низький відсоток жінок на технічних та керівних посадах), та шукали рішення для створення інклюзивного сектору (розвиток навичок, подолання бар'єрів для участі жінок тощо)¹⁰⁹. Метою була підтримка гендерно-чутливого «зеленого» енергетичного переходу та розвиток здібностей жінок у цій сфері. Експертки ПРООН презентували звіт «Гендерна рівність та стійкість енергетичного сектору України: шляхи до трансформації зайнятості та лідерства в умовах війни»¹¹⁰ та піднімали питання доступу жінок до технічних професій, розвитку навичок і керівних ролей у процесі зеленого енергетичного переходу.

На **COP30** у Белені 18 листопада 2025 року основною подією на гендерну тематику стала панель **«Жінки біля керма: формування стійкої робочої сили та стимулювання лідерства в енергетичному та кліматичному майбутньому України»**. Захід організували Український Павільйон разом із ПРООН та GIZ. Учасниці й учасники (українські та міжнародні експерти) обговорювали практичні кроки для формування гендерно-інклюзивного енергетичного сектору: розвиток навичок, подолання бар'єрів для участі жінок у нових галузях та військових громадах, залучення ветеранок тощо¹¹¹. Акцент робився на створенні середовища, що сприяє рівному залученню жінок у «зелене» майбутнє (гендерно-інклюзивна та справедлива енергетика). Представниці українських екологічних ГО (наприклад, «Екодія») під час COP30 активно висвітлювали вплив війни на жінок та важливість гендерної рівності в кліматичних рішеннях.¹¹²

3.3. Жіноче лідерство, професійні можливості та гендерно чутливі ініціативи в Україні

У розвитку гендерно чутливих екологічних та енергетичних ініціатив в Україні помітну роль відіграє міжнародна підтримка. Частина міжнародних програм вимагає або заохочує проведення гендерного аналізу, залучення різних груп жінок і чоловіків до реалізації проєктів та моніторинг їхніх результатів. Водночас підходи до інтеграції гендерного підходу відрізняються між програмами й донорами.

Окремої уваги потребує енергетичний сектор, який є одним із ключових для зеленого відновлення України. Дослідження **«Роль жінок в енергетичному секторі України в умовах війни: до стійкості і рівності»**, виконане в межах Німецько-українського енергетичного партнерства, показує, що станом на 2022 рік жінки обіймали лише 15,1% керівних посад в енергетичному секторі України. Серед бар'єрів для професійної участі та кар'єрного просування жінок дослідження розглядає гендерні стереотипи щодо технічних професій, нерівний розподіл доглядових обов'язків, горизонтальну і вертикальну сегрегацію ринку праці та інші структурні чинники.¹¹³

Ці висновки підтверджує і **гендерний аналіз ПРООН 2024 року**¹¹⁴: жінки залишаються недостатньо представленими на керівних і технічних посадах в енергетичному секторі, а серед основних бар'єрів названо розрив в оплаті праці, обмежені можливості кар'єрного просування, стереотипи та зростання доглядового навантаження під час війни. Дослідження наголошує, що

¹⁰⁹ <https://cop.ukrainian-climate-office.org/uk/pavilion-ukrayiny-na-sor29-2024/>

¹¹⁰ <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/proon-vystuplya-za-zelene-vidnovlennya-ta-nyzkovuhletseve-maybutnye-dlya-ukrayiny-na-cop29>

¹¹¹ <https://cop.ukrainian-climate-office.org/uk/program/women-at-the-helm-building-a-resilient-workforce-and-driving-leadership-in-ukraines-energy-and-climate-future/>

¹¹² Від конференції правди до компромісів чим завершилися кліматичні переговори COP30 в Амазонії і як це стосується України.

https://lb.ua/blog/ecoaction/709939_vid_konferentsiyi_pravdi.html

¹¹³ https://energypartnership-ukraine.org/fileadmin/ukraine/media_elements/240523_Rol_zhinok_v_energetichnomu_sektori_Ukrayini_v_umovakh_viini_final_UKR.pdf

¹¹⁴ UNDP. Gender Equality and Resilience in Ukraine's Energy Sector: Pathways to Transformative Employment and Leadership Amidst War. 2024. <https://www.undp.org/ukraine/publications/gender-equality-and-resilience-in-ukraines-energy-sector>

участь жінок у зеленому відновленні й сталому розвитку має бути складовою політики відновлення, професійної підготовки та розвитку STEM-освіти.

Водночас кадрові зміни, дефіцит фахівців і фахівчинь та масштабні потреби у відновленні критичної інфраструктури посилили потребу в розширенні професійної участі жінок в енергетиці, відновлюваній енергетиці, енергоефективності, управлінні відходами, кліматичній адаптації та місцевому відновленні. В Україні вже діють організації та програми, які поєднують професійну підготовку, мережування, підприємництво й жіноче лідерство у цих сферах.

Жіночі професійні ініціативи

Жіночі організації та організації, які працюють у сфері гендерної рівності, поступово розширюють свою діяльність на питання енергетики, кліматичної адаптації, зеленого підприємництва й екологічної безпеки. Водночас організації, що працюють у сферах енергетики та довкілля, реалізують окремі програми, спрямовані на професійну участь і лідерство жінок.

ГО Impact Force¹¹⁵, яку заснували і очолюють жінки, реалізує, серед іншого, програму **"Іноватори Енергоефективності для сталого майбутнього України"**¹¹⁶, у співпраці з GlZ, швейцарськими партнерами, Мінцифри, Diia.Business і Держенергоефективності, спрямовану на підтримку інновацій у сфері енергоефективності, розвиток професійної екосистеми та впровадження рішень для енергоефективного відновлення України. Цей приклад показує також присутність жіночого лідерства серед організацій, які працюють на перетині інновацій, підприємництва й зеленого відновлення.

ГО «Жіночий енергетичний клуб України» реалізувала низку програм, що поєднують професійне мережування, гендерний аналіз енергетичної політики, молодіжну освіту та підтримку жіночого підприємництва:

у **2022 р.**, ініціатива **«Women in Energy. United for Ukraine»**¹¹⁷ у партнерстві з Німецько-українським енергетичним партнерством (Germany–Ukraine Energy Partnership)¹¹⁸. В межах проєкту надавалася підтримка українським експерткам з енергетики, що постраждали від війни: допомога з адаптацією до нових умов життя та пошук працевлаштування в Україні та Німеччині. Організовано мережеве спілкування, наставництво та консультації для енергетичкинь; партнерами стали українські та європейські енергетичні компанії і фахівці. Ініціатива дозволила підвищити видимість жінок у відновленні енергетичного сектору та долучити їх до «зеленого» енергопереходу.

у **2022 р.** – пілотний проєкт **«Гендерний аналіз енергетичної та кліматичної політики Житомира»**,¹¹⁹ за підтримки Фонду імені Генріха Бюлля. За угодою з Житомирською міською радою ЖЕКУ провів дослідження гендерної представленості у місцевій енергетиці, підготовлено гендерний аналіз міських енергетичних програм (міський енергоплан-2021–24), а також проведено тренінги для місцевих чиновниць та активісток з урахування гендерного підходу в енергетичній та кліматичній політиці. Проєкт спрямовано на збалансування участі жінок у «зеленій» енергетиці на місцевому рівні та підсилення їхнього голосу в міській екологічній політиці.

у **2024 р.** – конкурс молодіжних проєктів **«ЕкоМайбуття»**¹²⁰ за підтримки Європейського Союзу (партнерський проєкт ЄС «Інтеграція сталого розвитку в Україні відповідно до Європейського

¹¹⁵ <https://theimpactforce.org/>

¹¹⁶ <https://theimpactforce.org/energy/uk/>

¹¹⁷ <https://www.wecu.com.ua/projects/women-in-energy>

¹¹⁸ <https://energypartnership-ukraine.org/we-united-for-ukraine/>

¹¹⁹ <https://www.wecu.com.ua/projects/cooperation-memorandum>

¹²⁰ <https://www.wecu.com.ua/projects/youth-contest>

зеленого курсу» з DiXi Group). На конкурс екологічних та сталих енергетичних ідей серед молоді було подано понад 60 заявок; 72% заявників становили дівчата, а серед учасників і учасниць фіналу їхня частка становила 75%; проведено серію вебінарів для підготовки проєктів, фіналістки отримали підтримку для розробки пілотних «зелених» рішень. Проєкт поєднав екологічну освіту та гендерний підхід, мотивуючи молодь долучатися до захисту довкілля.

у 2025 р. – «Сила жінок в енергетиці. Нові виміри підприємництва» (Жіночий Енергетичний Клуб України)¹²¹ – програма підтримки для жінок у «зеленому» бізнесі, за підтримки Українського Жіночого Фонду, проєкту RECONOMY (HELVETAS Swiss Intercooperation) і Sida. Цільова аудиторія цього проєкту – діючі або майбутні підприємки, зокрема ветеранки, які хочуть розвивати бізнес у сфері ВДЕ та енергоефективності. Програма включає серію вебінарів з впровадження енергоефективних рішень, фінансування проєктів, юридичні аспекти, а також менторську підтримку, зустрічі з досвідченими підприємцями та інформацію про фінансові інструменти. Учасниці отримують знання для розвитку сталого бізнесу і можливість нетворкінгу з експертами (працевлаштування – опосередковано через консультації і зв'язки).

Проєкти екологічного спрямування з урахуванням гендерного аспекту

Проблема недостатнього представництва жінок визнана і на рівні державної політики у сфері лісового господарства. **Державна стратегія управління лісами України до 2035 року**,¹²² схвалена розпорядженням Уряду від 29.12.2021 р. № 1777-р, визначає недостатнє представництво жінок, особливо на керівних і відповідальних посадах, серед проблем галузі та передбачає створення рівних умов для професійного розвитку і кар'єрного зростання жінок і чоловіків. Зниження гендерного дисбалансу в лісовій галузі визначено одним із очікуваних результатів реалізації Стратегії.

Агентство розвитку Карпатського регіону «Форза» (Україна) у 2020–2022 рр. реалізовувало міжнародний проєкт «Ліси в жіночих руках (Fem4Forest)» (Дунайська транснаціональна програма, за фінансування ЄС). Проєкт поєднував дослідження становища жінок у лісовому секторі, професійний розвиток, наставництво, мережування та посилення участі жінок у професійних і управлінських процесах, а також підтримував власниць лісів у підвищенні зайнятості та отриманні доходів від лісових ресурсів.¹²³

Професійна підготовка і кар'єрні можливості жінок у зелених секторах

SolarStep (Фонд “Енергетична дія для України” за підтримки Mercy Corps і бізнес-школи KSE)¹²⁴ – освітня та кар'єрна програма для жінок, які прагнуть працювати у сфері сонячної енергетики. Програма поєднує навчання з управління проєктами будівництва сонячних електростанцій, практичну роботу, менторську підтримку та кар'єрне консультування. Навчання охоплює теорію й практику управління проєктами у сфері відновлювальних джерел енергії (ВДЕ); учасниці отримують менторську підтримку, доступ до мережі галузевих експертів та допомогу в працевлаштуванні, а по завершенню курсу – офіційний сертифікат і сприяння у працевлаштуванні в енергетиці¹²⁵.

«Зростає»¹²⁶ (ГО «Плато», Львів, за підтримки Diia.Business (Мінцифри))¹²⁷ – навчальна програма з адаптації до кліматичних змін для підприємок у рослинництві. Програма спрямована на

¹²¹ <https://www.business.diia.gov.ua/news/enerhoefektyvnist-u-biznesi-navchalna-prohrama-dlia-zhinok-pidpriemyts>

¹²² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#Text>

¹²³ FORZA. Forests in Women's Hands – Fem4Forest project. <https://forza.org.ua/en/fem4forest/forests-womens-hands-fem4forest-project>

¹²⁴ <https://solarstep.kse.ua/>

¹²⁵ <https://www.energyactua.com/uk/post/solar-step-a-free-course-for-women-in-solar-energy>

¹²⁶ <https://plato.lviv.ua/zrostay-vidbir-uchasnycz-navchalnoi-programy-dlya-zhinok-pidpriyemycz-u-roslynnytvi/>

¹²⁷ <https://diia.dp.gov.ua/navchalna-programa-dlya-zhinok-pidpriyemich-u-galuzi-roslinnictva/>

жінок (будь-якого віку з усіх регіонів), які вже чи планують працювати агрономками, фермерками, ландшафтними дизайнерами, садівницями тощо. Учасниці вивчають вплив клімату на аграрний бізнес, оцінюють ризики і розробляють стратегію кліматичної стійкості власної справи. Формат – серія вебінарів і триденний офлайн-воркшоп з українськими та німецькими експертами, практичні візити на господарства і індивідуальні консультації. Найактивніші учасниці презентують результати напрацювань й отримують призи та PR-підтримку.

«Монтувальниця СЕС 2.0»,¹²⁸ реалізована Women in Tech Ukraine, Greenpeace Україна та організацією «Людина в біді» при фінансовій підтримці уряду Чехії, надала жінкам можливість отримати практичну підготовку з монтажу сонячних електростанцій. У 2025 році навчання пройшли 30 жінок із п'яти областей України. Програма поєднувала теоретичну підготовку та практичні заняття і була спрямована на професійне входження жінок у технічну сферу відновлюваної енергетики.

Проект **TEAD**, який реалізовувався у 2022–2025 роках міжнародним консорціумом за участю WECF Germany та спільно з Мінрегіоном України,¹²⁹ був спрямований на підвищення кваліфікації енергоаудиторів і фахівців із технічного проектування в Україні. Гендерна складова проекту передбачала заохочення професійної участі жінок, розвиток мережі фахівчинь, наставництво та посилення кар'єрних можливостей у сфері енергоефективності (наставництво, посилення адвокації рівних можливостей, залучення до галузевих спільнот). Програма відкрита для усіх, проте має спеціальну стратегію заохочення участі жінок.

Power Women (Scatec, IFC, FMO, Swedfund, EdEra),¹³⁰ програма професійної підготовки жінок для роботи у сфері сонячної енергетики, започаткована за участю норвезької компанії Scatec, міжнародних фінансових партнерів та української освітньої платформи EdEra, поєднує теоретичне і практичне навчання, кар'єрну підтримку, професійне мережування та можливості оплачуваного стажування. Програма включає онлайн- і офлайн-тренінги з теоретичних і практичних аспектів роботи СЕС, оплачувані стажування для найкращих учасниць, сесії з лідерства та кар'єрні консультації. Підтримка – спілкування з потенційними роботодавцями, нетворкінг і допомога в подальшому працевлаштуванні.

Участь жінок у безпечному відновленні та подоланні наслідків війни

Участь жінок у розмінуванні. Жінки також дедалі активніше працюють у гуманітарному розмінуванні. В окремих операторах вони вже становлять помітну частку персоналу. Наприклад, Ірина Крикуненко в матеріалі ООН Жінки повідомляла, що в міжнародній гуманітарній організації з розмінування HALO Trust Ukraine, яку вона представляє, жінки становлять близько 30% працівників. Цей приклад свідчить про розширення професійної участі жінок у сфері, яка має критичне значення для безпечного відновлення територій і повернення населення до громад.¹³¹ У 2024 році Мінекономіки повідомляло, що Україна прагне збільшити участь жінок у протимінній діяльності та зацікавлена в підтримці Канади щодо просування гендерно-трансформаційної протимінної діяльності. За даними міністерства, середній рівень залучення жінок серед державних і недержавних операторів протимінної діяльності сягав близько 30%. У цьому ж контексті уряд розглядав питання державного фінансування приватних операторів, що мало збільшити кількість

¹²⁸ <https://www.greenpeace.org/ukraine/novyny/4809/30-ukrayinok-opanuvaly-novu-profesiyu-i-aktyvno-pidslyuyut%CA%B9-enerhonezalezhnist%CA%B9-hromad/>

¹²⁹ WECF. TEAD trainings for women energy auditors and technical designers in Ukraine. <https://www.wecf.org/tead-trainings-for-women-energy-auditors-technical-designers-in-ukraine/>

¹³⁰ Power Women: Мінекономіки долучається до запуску програми з навчання жінок професіям в енергосекторі. <https://me.gov.ua/News/Detail/2af28a4b-f1d1-491c-a929-6585bd2529d1>

¹³¹ ООН Жінки в Україні. «За словами Ірини Крикуненко: жінки в розмінуванні – це не просто професія, а можливість зробити реальний вклад у безпечне майбутнє України». <https://ukraine.unwomen.org/uk/stories/za-slovamy/2025/04/za-slovamy-iryny-krykunenکو-zhinky-v-rozminuvanni-tse-ne-prosto-profesiya-a-mozhlyvist-zrobyty-realnyy-vklad-u-bezpechne-maybutnye-ukrayiny>

таких компаній на ринку України та зацікавити міжнародні компанії активніше долучатися до розмінування.¹³²

У дослідженні **«Прокладаючи шлях уперед: «Жінки, мир, безпека» у протимінній діяльності України» (2026)**¹³³, першому комплексному аналізі інтеграції принципів порядку денного «Жінки, мир, безпека» у протимінну діяльність України під час триваючого збройного конфлікту, зроблено висновок, що цей сектор уже сприяє реалізації всіх чотирьох складових порядку денного – участі, захисту, запобігання, допомоги та відновлення. Водночас автори наголошують на необхідності подальшої системної інтеграції принципів «Жінки, мир, безпека» у протимінну діяльність як складову інклюзивного відновлення та миробудування.

У 2024 році ГО «Жіноча коаліція» (Полтавська обл.) за підтримки Посольства Словенії в Україні реалізувала проєкт **«Природотерапія для жінок та дітей, постраждалих від війни»**. У межах проєкту у парку «Диканський» було організовано 12 природотерапевтичних програм і 23 заходи, до яких долучилися 232 жінки та 109 дітей, зокрема ВПО та члени родин військовослужбовців. Проєкт поєднав психосоціальне відновлення з використанням природного середовища, облаштуванням маршрутів і рекреаційного простору. Цей приклад показує, що природне середовище може бути одним із ресурсів відновлення повсякденного життя та підтримки людей, які зазнали впливу війни.

Наведені приклади показують, що в Україні вже існує значний масив ініціатив, пов'язаних із жіночим лідерством, професійною підготовкою та участю жінок у сферах довкілля, енергетики, кліматичної адаптації й відновлення. Водночас довгостроковий вплив таких проєктів залежить від того, чи переходять їхні результати у сталі професійні можливості, освітні програми, місцеві політики, бюджети, робочі групи та постійні механізми участі у прийнятті рішень.

3.4. Молодь, освіта і зміна екологічної поведінки

Екологічна безпека і кліматична адаптація неможливі без системної освіти. Зміна поведінки в громадах не відбувається лише через ухвалення стратегій, планів або нормативних документів. Люди мають розуміти, що саме змінюється в довкіллі, як це впливає на їхнє життя, що вони можуть робити самостійно і яких рішень мають вимагати від органів влади.

Особливо важливо працювати з дітьми та молоддю. Молодіжні організації й ініціативи можуть бути важливими провідниками нових екологічних практик: сортування відходів, ощадливого використання води й електроенергії, відповідального споживання, відмови від одноразового пластику, збереження зелених зон та участі у громадських ініціативах. Водночас молоді люди нерідко мають обмежений доступ до реального прийняття рішень у громаді: їх запрошують на навчання або публічні заходи, але не завжди залучають як партнерок і партнерів до розроблення місцевих програм, бюджетів, екологічних рішень чи планів відновлення.

У 2023–2024 роках ВГО «Центр “Розвиток демократії”» реалізовувала проєкт **«Молодіжні ініціативи у прийнятті рішень для відбудови та відновлення своїх громад»** для молоді в малих громадах Чернівецької, Волинської, Кіровоградської та інших областей за темами гендерної політики, локалізації порядку денного «Жінки, мир, безпека» та «Молодь, мир, безпека» за підтримки German Marshall Fund.

Під час тренінгів у низці громад учасниці й учасники розповідали, що питання прав жінок часто не розглядається як складова участі у прийнятті рішень. За їхніми спостереженнями, залучення

¹³² Міністерство економіки України. «Канада візьме участь у реалізації навчальних програм у протимінній діяльності за участю жінок», 29 квітня 2024 року. <https://me.gov.ua/News/Detail?id=c4a18eb1-718b-4fdb-8230-6285ee6f7e6e>

¹³³ GICHD. Clearing the Way Forward: Women, Peace, and Security in Ukraine's Mine Action Response. 2026. <https://www.gichd.org/publications-resources/publications/clearing-the-way-forward-women-peace-and-security-in-ukraines-mine-action-response/>

жінок у громадах іноді подається не як право і не як умова якісної політики, а як вимушений крок в умовах війни, поки чоловіки захищають країну. Особливо це помітно у ставленні до жінок переважно як піклувальниць і “берегинь”, а не як повноцінних учасниць управління, планування і відновлення.

Це має прямий зв’язок з екологічною темою. Якщо жінок і молодь не сприймають як повноцінних учасниць і учасників рішень, їхні знання про повсякденні проблеми громади – воду, сміття, транспорт, зелені зони, безпечні маршрути, наслідки спеки, підтоплень чи руйнувань – не потрапляють у місцеві програми та бюджети. У результаті екологічні рішення можуть залишатися формальними або технічними, але не відповідати реальному життю людей.

У матеріалах проєкту неодноразово з’являлася тема міжпоколіннєвих розбіжностей щодо екологічної поведінки. Частина молодих учасниць і учасників говорила про потребу сортувати відходи, не спалювати сміття, зменшувати забруднення, берегти воду і зелені зони. Натомість частина старших людей не довіряє таким практикам або вважає їх безрезультатними. Учасниці й учасники пояснювали це не лише браком знань, а й недовірою до влади: люди переконані, що навіть якщо вони сортуватимуть сміття, його все одно потім змішають, закопають або вивезуть на стихійне сміттєзвалище.

«Ми на тренінгу говорили про те, що вже потрібно діяти, але нас зупинила представниця влади, яка казала, що це не так просто, і хоч наша голова органу місцевої влади фахова, але не все залежить від неї, отже віз і нині там. Сміття не вивозиться, а спалюється, закопується і старші нас переконують, що нічого не зміниться».

Учасниця заходу

«Ми би і раді взяти участь у різних засіданнях для співпраці і подальших змін, але нас не кличуть, або кажуть – заходьте на сайт та давайте свої відгуки, або кличуть молодь, яка вже давно з ними працює».

Учасник заходу

«Інколи я боюся говорити, я знаю тему, але вони на мене дивляться як на дитину, яка нічого не може сказати, і я ще більше боюся».

Учасниця заходу

У сільських громадах конфлікт поколінь щодо сміття і відходів проявляється особливо гостро. Старші люди можуть звикнути спалювати сміття або не бачити сенсу в сортуванні, якщо не довіряють системі вивезення та переробки. Молодь, навпаки, частіше вимагає сортувати та вивозити відходи, але не має достатнього впливу на рішення громади.

«На сільських територіях проживають переважно жінки різного віку і діти та чоловіки старшого віку, які проблему утилізації відходів не вважають серйозною, бо не мають належних знань у цій сфері. Також існує конфлікт поколінь: старші в селах звикли спалювати сміття і не звертають уваги на молодь, яка вимагає сортувати та вивозити».

Учасниця тренінгу

«Ми маємо проблему з бабусею: я їй розповідаю про сортування сміття, що не можна все підряд палити, прошу якось думати, а вона каже, що те пусте, все рівно все закопується разом і всі так роблять. Але я приїжджаю з навчання тільки на вихідні, а вона та її сусідки знищують моє село, а місцеве керівництво не бачить фінансової вигоди і каже, що для малих сіл на це грошей нема».

Учасниця тренінгу

«Мій дідусь був заслуженим енергетиком СРСР, а вів себе інколи просто як знищувач всього живого, міг старі цвяхи та різні запчастини до техніки викинути в землю і сказати, що нічого не станеться, все перегниє, або не закривав воду, заливав город і казав, що ще набіжить. А мій тато має освіту КПІ, щось схоже на інженера хімічної промисловості, він теж не дбає про екологію, казав, що нехай спеціалісти цим займаються, ми багата країна і у нас все є».

Учасниця тренінгу

Ці висловлювання показують кілька проблем одночасно. По-перше, молодь часто має мотивацію діяти, але не має доступу до реальних механізмів впливу. По-друге, місцева влада може сприймати молодих людей радше як активну аудиторію для заходів, ніж як партнерок і партнерів у

прийнятті рішень. По-третє, навіть коли молодь має знання, їй може бракувати навичок публічного виступу, аргументації, роботи з документами, бюджетами, місцевими програмами і процедурами консультацій.

Окремою проблемою є те, що екологічна освіта часто зосереджується лише на дітях і молоді, але не охоплює дорослих, які фактично ухвалюють рішення: посадових осіб місцевого самоврядування, депутаток і депутатів місцевих рад, керівництво громад, освітян, старост, працівниць і працівників комунальних підприємств, соціальних служб, медичних установ, закладів освіти і культури. У результаті молодь може мати нові знання, але не мати дорослих союзниць і союзників, які здатні перетворити ці знання на рішення громади.

Під час тренінгів учасниці заходів згадували, що для керівництва сільських громад відповідної освіти з екології та зміни клімату майже не проводиться. Населення також часто не володіє інформацією про те, як краще дбати про своє здоров'я, які сільськогосподарські культури краще вирощувати в умовах зміни клімату, як поводитися з відходами, як берегти воду, які рішення може ухвалювати громада і як впливати на ці рішення.

Екологічна освіта має бути не лише інформаційною, а й практичною. Молоді люди мають розуміти не лише, чому не можна спалювати сміття або чому важливо берегти воду. Вони мають знати, як працює місцева влада, як подаються пропозиції до програм, як формуються бюджети, як створюються робочі групи, як проводяться консультації, як готувати звернення, як виступати на засіданнях, як аргументувати позицію і як будувати союзництво в громаді.

У 2023 році ВГО «Центр “Розвиток демократії”» спільно з Інтерньюз за підтримки ООН Жінки реалізовувала проєкт **«Зміцнення потенціалу молодіжних та жіночих ОГС у розбудові та підтримці миру»**. Заходи в межах проєкту поєднували теми фемінізму, прав людини, лідерства, гендерної рівності, екології та сталого розвитку. На початку проєкту основною цільовою групою були молоді жінки та дівчата, однак самі учасниці запропонували розширити склад групи й запросити хлопців та молодих чоловіків, наголошуючи, що права людини, гендерна рівність, екологічна безпека та сталий розвиток потребують спільної відповідальності й участі.

Цей досвід показує, що навчання з екологічної безпеки має бути пов'язане з ширшим громадянським навчанням. Якщо молодь розуміє зв'язок між правами людини, рівними правами і можливостями жінок і чоловіків, сталим розвитком, місцевим самоврядуванням, бюджетами, екологічною безпекою і відновленням, вона може не лише змінювати власну поведінку, а й впливати на рішення громади.

«Я зрозуміла, що не володіла темами, які повинні бути базовими. Окрім того, що я вмію красиво говорити, мені треба навчитись розуміти тему гендерної рівності, знати все про кожну ціль сталого розвитку, розуміти, як приймаються документи».

Учасниця заходу

«Ніколи не думала, що права жінок та дівчат сьогодні ще не захищені. Щоби піти до керівництва, треба навчитись себе тримати в руках, треба вчитись виступати та аргументувати. Але головне, що хлопці і чоловіки повинні бути нашими партнерами та підтримкою».

Учасниця заходу

«Наші дорослі – як вчителі, так і вдома – про всі ці теми нічого не знають і ще з нами сперечаються, що все це придумали іноземці. Нам треба спочатку вчителів та владу вчити. Або разом з нами запрошувати їх на всі заходи для нас».

Учасник заходу

Молодіжні та волонтерські ініціативи можуть бути одним з інструментів формування екологічної культури й видимості екологічних проблем. Наприклад, Всеукраїнський молодіжний рух

«Let's do it Ukraine»¹³⁴ у 2025 році організував у партнерстві із Biosphere (ген. партнер), Мінмолодьспорт та місцевою владою **Всесвітній день прибирання в Україні**, у межах якого, за їхніми даними, по всій країні понад **123 000 волонтерів і волонтерок** на майже 4 тисячах локацій долучилися до збору та сортування відходів. Такі акції не замінюють системної політики управління відходами, але можуть формувати екологічну поведінку, видимість проблеми і запит на інфраструктурні рішення.

Важливо також не перекладати відповідальність за екологічну поведінку лише на молодь або на окремі домогосподарства. Наприклад, люди можуть бути готові сортувати сміття, але без контейнерів, пунктів прийому, системного вивезення, прозорості інформації і довіри до системи така поведінка не стане масовою. Молодь може бути готова пропонувати рішення, але без відкритості місцевої влади ці пропозиції залишаться поза політикою.

Тому зміна екологічної поведінки має включати три рівні:

- індивідуальний рівень – знання, навички, щоденні практики відповідального споживання, сортування відходів, ощадливого використання води та енергії;
- громадський рівень – молодіжні, жіночі, освітні, екологічні та волонтерські ініціативи, які можуть мобілізувати людей і формувати нову норму поведінки;
- інституційний рівень – рішення місцевої влади, фінансування, інфраструктура, прозорість, консультації, місцеві програми і відповідальність за їх виконання.

Окрему увагу потрібно приділяти дівчатам і молодим жінкам. Вони мають отримувати не лише екологічні знання, а й підтримку для лідерства, публічних виступів, участі в консультаціях, роботи з документами, адвокації і входження у технічні та “зелені” сфери. Дівчата і молоді жінки мають бачити себе не лише учасницями екологічних акцій, а й майбутніми експертками, інженерками, управлінками, підприємками і лідерками зеленого відновлення.

Хлопці та молоді чоловіки також мають бути залучені до навчання з прав людини, рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, відповідального споживання, справедливого розподілу доглядової праці та спільної відповідальності за громаду. Екологічна поведінка не має подаватися як «жіноча» або суто «молодіжна» відповідальність. Екологічна безпека потребує участі всіх груп населення.

Заклади освіти можуть відігравати важливу роль у формуванні такого підходу. Теми екологічної безпеки і зміни клімату доцільно пов'язувати з правами людини, рівною участю жінок і чоловіків, місцевим самоврядуванням та участю у прийнятті рішень. У громадах, які зазнають впливу війни, цей зв'язок має також охоплювати питання безпеки, відновлення та порядків денних «Жінки, мир, безпека» і «Молодь, мир, безпека». Для дітей і молоді важливо бачити, що екологія – це не лише знання про природу, а й питання води, здоров'я, транспорту, відходів, війни, відновлення, участі в рішеннях і відповідальності органів влади.

Робота з дітьми та молоддю потребує часу, ресурсів і системного підходу. Вона має охоплювати не лише саму молодь, а й освітян, керівництво дитячих і молодіжних організацій, місцеву владу, депутатський корпус, батьків, старше покоління та громадські організації. Без цього молоді люди отримуватимуть знання, але не матимуть середовища, у якому ці знання можна застосувати.

Отже, екологічна освіта молоді має поєднувати знання про довкілля з практичними навичками участі у прийнятті рішень. Молоді люди мають розуміти, як працюють місцеві програми, бюджети, консультації, громадський моніторинг і партнерства з органами влади. Особливої уваги потребує

¹³⁴ Ukraine — the center of World Cleanup Day 2025! Let's Make Ukraine Clean Together! <https://letsdoitukraine.org/2025/09/ldu-ukraine-center-wcd-2025/>

підтримка дівчат і молодих жінок у STEM, екології, енергетиці, аграрних інноваціях, зеленому підприємництві та місцевому лідерстві. Практичні рекомендації щодо участі молоді та ролі освітніх установ наведено в розділі 6.9.

4. Екологічні проблеми та їхні наслідки для різних груп жінок і чоловіків у контексті війни

Аналіз екологічних проблем у цьому розділі спирається не лише на нормативно-правові документи та матеріали консультацій, а й на дослідження, опубліковані після початку повномасштабного вторгнення. Вони розглядають взаємозв'язок війни, екологічних і кліматичних ризиків, гендерної нерівності, доступу до ресурсів, відновлення та порядку денного «Жінки, мир, безпека». Ці дослідження підтверджують, що екологічні наслідки війни та зміни клімату по-різному впливають на різні групи жінок і чоловіків залежно від місця проживання, доходу, віку, стану здоров'я, сімейних і доглядових обов'язків, статусу ВПО, доступу до землі, води, енергії, транспорту, інформації та участі у прийнятті рішень.

4.1. Короткий огляд досліджень про екологію, зміну клімату, права жінок, війну та порядок денний «Жінки, мир, безпека»

Після початку повномасштабного вторгнення з'явилося кілька досліджень, що безпосередньо або частково поєднують екологічні та кліматичні ризики, гендерну нерівність, війну, відновлення та порядок денний «Жінки, мир, безпека». Найбільш релевантними для цього Огляду є такі:

«Гендер, довкілля та безпека в Україні» (2024)¹³⁵. Дослідження аналізує перетин війни, кліматичних та інших екологічних криз із безпекою жінок і порядком денним «Жінки, мир, безпека». Авторки дійшли висновку, що війна та екологічні виклики взаємно посилюють нерівність через проблеми доступу до води й енергії, продовольчу небезпеку, погіршення здоров'я, переміщення та втрату засобів до існування. Окремо наголошено на нестачі даних з розбивкою за статтю та необхідності включати екологічний вимір до відновлення і планів дій з виконання Резолюції РБ ООН 1325, забезпечуючи змістовну участь жінок.

«Гендерно справедлива адаптація до зміни клімату в сільському господарстві України: рекомендації для повоєнного відновлення та європейської інтеграції» (2025)¹³⁶. Дослідження охоплює демографічні зміни й зайнятість у сільському господарстві, розрив в оплаті праці, енергетичну бідність, доступ жінок до землі, фінансування і технологій, а також їхню роль у кліматичній адаптації. Автори показують, що нижчі доходи, нерівний доступ до ресурсів і доглядове навантаження зменшують спроможність жінок адаптуватися до кліматичних ризиків; війна, депопуляція сільських територій та енергетична бідність додатково посилюють ці проблеми. Рекомендовано вводити гендерні цілі та індикатори в аграрну кліматичну політику, збирати дані з розбивкою за статтю та розширювати доступ жінок до фінансування, техніки, навчання й дорадчих послуг.

«Гендерна рівність і стійкість енергетичного сектору України: шляхи до трансформаційної зайнятості та лідерства в умовах війни» (2024)¹³⁷. Звіт досліджує зайнятість, кар'єрні траєкторії, лідерство та умови праці жінок в енергетичному секторі під час війни. Він фіксує недопредставленість жінок у технічних і керівних ролях, розриви в оплаті праці, вплив стереотипів,

¹³⁵ Sofiia Shevchuk, Claire Duncanson. Gender, the Environment and Security in Ukraine. (2024) https://wpshehelpdesk.org/wp-content/uploads/2024/12/Gender-Climate-and-Security-in-Ukraine-FINAL-draft_to-publish.pdf

¹³⁶ Gender-Just Climate Adaptation in Ukraine's Agriculture: Guidelines for Post-War Recovery and European Integration. (2025) <https://ukrainian-climate-office.org/en/knowledge-hub/gender-just-climate-adaptation-in-ukraines-agriculture-guidelines-for-post-war-recovery-and-european-integration/>

¹³⁷ UNDP. Gender Equality and Resilience in Ukraine's Energy Sector: Pathways to Transformative Employment and Leadership Amidst War. (2024) <https://www.undp.org/ukraine/publications/gender-equality-and-resilience-in-ukraines-energy-sector>

доглядового навантаження та воєнного стресу. Водночас звіт підкреслює, що участь жінок є необхідною для зеленої відбудови, стійкості енергетики й соціальної згуртованості, та рекомендує інтегрувати гендерний підхід у політики відновлення, професійну підготовку, STEM-освіту і розвиток жіночого лідерства.

«Прокладаючи шлях уперед: «Жінки, мир, безпека» у протимінній діяльності України» (2026).¹³⁸ Це перше комплексне дослідження того, як принципи порядку денного «Жінки, мир, безпека» інтегруються в протимінну діяльність України. Воно показує внесок сектору в усі чотири складові порядку денного 1325 – участь, захист, запобігання, допомогу та відновлення. Водночас жінки, попри значне зростання їхньої частки в секторі, залишаються недопредставленими в частині керівних і стратегічних рішень; жіночі правозахисні організації мають обмежене і короткострокове фінансування, а зв'язок між політикою WPS і протимінною діяльністю потребує подальшої систематизації.

«Посилення кліматичної стійкості в межах порядку денного «Жінки, мир, безпека»: подолання наслідків людської небезпеки» (2025).¹³⁹ Політичний аналітичний документ розглядає, як кліматичні ризики, деградація довкілля, нестача води, переміщення та конфлікти разом посилюють людську небезпеку і гендерну нерівність. Документ рекомендує інтегрувати кліматичні ризики в політики та плани WPS, посилювати спроможність жіночих і очолюваних жінками організацій впливати на кліматичну й безпекову політику та створювати сталі багатосторонні механізми координації.

«Гендерний огляд України: висновки за результатами Ukraine reSCORE» (2023).¹⁴⁰ Це ширше гендерне, а не суто екологічне дослідження, але воно дає важливий контекст для аналізу вразливості різних груп. Дані показують нижчу економічну безпеку та гірший доступ до частини послуг у ВПО, жінок з інвалідністю та сільських жінок, а також нижчий рівень особистої безпеки і вищі показники тривоги та депресивних станів у частини жіночих груп. Серед рекомендацій – залучення постраждалого населення і ширших громад до рішень щодо відновлення.

Подальші підрозділи розглядають ці взаємозв'язки за окремими екологічними проблемами та сферами ризику: наслідками війни для довкілля, зміною клімату, доступом до води, продовольчою безпекою, відходами, забрудненням, енергетичною та радіаційною безпекою, переміщенням населення, здоров'ям і безпекою жінок.

4.2. Наслідки війни для довкілля і безпеки громад

Повномасштабна війна росії проти України створила для України новий рівень екологічної небезпеки. Бойові дії, обстріли, мінування територій, пожежі, руйнування промислових об'єктів, енергетичної інфраструктури, систем водопостачання, складів пального, очисних споруд і транспортної інфраструктури призводять до забруднення повітря, води та ґрунтів і створюють довгострокові ризики для життя людей, громад і природних екосистем.

За спостереженнями учасниць проєкту, **сучасна екологічна ситуація в Україні формується внаслідок накладання довготривалих проблем довкілля на масштабні наслідки війни. До проблем, що існували до повномасштабного вторгнення**, учасниці відносили техногенне забруднення річок і ґрунтових вод, вирубування лісів, забруднення повітря промисловими викидами та

¹³⁸ GICHD. Clearing the Way Forward: Women, Peace, and Security in Ukraine's Mine Action Response. (2026) <https://www.gichd.org/publications-resources/publications/clearing-the-way-forward-women-peace-and-security-in-ukraines-mine-action-response/>

¹³⁹ UN Women. Strengthening Climate Resilience in Women, Peace and Security Frameworks: Tackling the Impact of Human Insecurity. (2025) <https://eca.unwomen.org/en/digital-library/publications/2025/05/strengthening-climate-resilience-in-women-peace-and-security-frameworks-tackling-the-impact-of-human-insecurity>

¹⁴⁰ Ukraine Gender Snapshot: Findings from the Ukraine reSCORE (2023). <https://www.scoreforpeace.org/en/pub/475>

автомобільним транспортом, накопичення відходів і поширення стихійних сміттєзвалищ, недостатню екологічну просвіту, слабкий контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та обмежені можливості громад впливати на підприємства, які забруднюють довкілля.

Повномасштабна війна різко посилила навантаження на довкілля та створила нові ризики: забруднення територій боєприпасами, уламками, паливом та іншими небезпечними речовинами; руйнування промислових об'єктів і критичної інфраструктури; масштабні пожежі; забруднення води, повітря і ґрунтів; знищення та пошкодження наземних і водних екосистем – від лісів і сільськогосподарських угідь до акваторії Чорного моря; а також ризики, пов'язані з окупацією, обстрілами та пошкодженням ядерних об'єктів – зокрема, Чорнобильської АЕС та Запорізької АЕС, що створює ризики радіаційних аварій з міжнародними наслідками.

Обсерваторія конфліктів і довкілля та Екологічна мережа «Зой» у звіті **«Екологічні наслідки війни проти України. Попередня річна оцінка (лютий 2022 – лютий 2023)»** систематизували основні види екологічної шкоди, спричиненої війною, і підкреслили, що ці наслідки мають враховуватися у плануванні реагування та відновлення¹⁴¹.

Серед основних екологічних наслідків війни можна виокремити:

- забруднення територій мінами, боєприпасами, уламками військової техніки, ракетним паливом, залишками пального, важкими металами та іншими токсичними речовинами;
- руйнування промислових підприємств, складів, енергетичних об'єктів, нафтобаз, хімічних виробництв, логістичних центрів та іншої інфраструктури;
- утворення великих обсягів будівельних, промислових, медичних, військових і небезпечних відходів;
- пожежі в лісах, на полях, складах, промислових і енергетичних об'єктах;
- пошкодження водопровідних, каналізаційних та очисних систем;
- забруднення річок, водойм і ґрунтових вод;
- руйнування природоохоронних територій, лісів, степових екосистем, сільськогосподарських угідь;
- знищення або пошкодження оселищ тварин і рослин, зокрема на територіях природно-заповідного фонду;
- загрози, пов'язані з окупацією та обстрілами ядерних об'єктів, зокрема Запорізької АЕС;
- довгострокові ризики для здоров'я населення, сільського господарства, водної безпеки, продовольчої безпеки та відновлення громад.

Війна має також значний кліматичний вимір. За оцінкою **Ініціативи з обліку викидів парникових газів під час війни**, міжнародної експертної ініціативи, яка оцінює кліматичний вплив війни, зокрема додаткові викиди парникових газів, спричинені бойовими діями, пожежами, пошкодженням інфраструктури, переміщенням населення та майбутнім відновленням,¹⁴² сукупні викиди парникових газів, пов'язані з першими чотирма роками повномасштабної війни, становили близько 311,4 млн тонн CO₂-еквіваленту. До цієї оцінки включено викиди від воєнних дій, пожеж у природних ландшафтах, пошкодження енергетичної інфраструктури, переміщення людей, додаткових маршрутів цивільної авіації та майбутнього відновлення зруйнованих будівель й інфраструктури.

Зв'язок між війною та зміною клімату є двостороннім. Бойові дії спричиняють додаткові викиди парникових газів і руйнують рослинний покрив, який міг би його поглинати, а спекотніші й посушливіші умови підвищують ризик масштабних ландшафтних пожеж. При ракетних ударах

¹⁴¹ <https://ceobs.org/the-environmental-consequences-of-the-war-against-ukraine-preliminary-12-month-assessment-summary-and-recommendations/>

¹⁴² Initiative on GHG Accounting of War. https://en.ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2026/02/Climate-Damage-Caused-by-War-48-months_ENs.pdf

різко зростає температура в зоні ураження, виникають пожежі, ґрунти забруднюються ракетним паливом, зникають або забруднюються водойми, страждає флора і фауна. Водночас у районах бойових дій можливості гасіння пожеж обмежені через небезпеку для персоналу, мінування, нестачу техніки й інші воєнні обмеження. Руйнування енергетичної інфраструктури також має прямі й непрямі наслідки: спричиняє викиди внаслідок пожеж і пошкоджень обладнання, а перебої з централізованим енергопостачанням збільшують використання генераторів, які забруднюють повітря і підвищують фоновий рівень шуму.

Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «ЕкоЗагроза» відстежує масштаби шкоди для довкілля внаслідок воєнних дій¹⁴³.

Екологічні наслідки війни мають не лише природоохоронний, а й безпековий, соціальний та гендерний вимір. Характер і рівень ризику залежать від близькості до бойових дій і пошкоджених промислових об'єктів, стану місцевої інфраструктури, умов праці, віку, стану здоров'я, мобільності, складу домогосподарства та доступу до ресурсів і послуг. Особливо складним є поєднання ризиків у прифронтових і деокупованих громадах, де мінування та залишки боєприпасів можуть поєднуватися із забрудненням води і ґрунтів, пошкодженням житла, водопостачання, енергетичної, транспортної, медичної та соціальної інфраструктури. За таких умов екологічна безпека стає частиною ширшого питання здатності людей залишатися в громаді або безпечно повернутися до неї, отримувати воду, енергію, медичну допомогу й соціальну підтримку та евакуюватися у разі нової загрози.

Матеріали інтерв'ю та консультацій, проведених у межах проєкту, також показують, як війна змінює структуру домогосподарств і розподіл праці в громадах. Частина чоловіків мобілізована або виконує військові завдання; частина загинула, поранена, пропала безвісти або повернулася з війни з потребою у реабілітації та підтримці. У багатьох родинах саме жінки залишаються відповідальними за дітей, старших родичів, людей з інвалідністю, домашнє господарство, пошук води, їжі, ліків, гуманітарної допомоги, підтримку побуту і комунікацію зі службами.

Водночас жінки дедалі частіше виконують роботу, яка до повномасштабного вторгнення вважалася переважно “чоловічою”: працюють у комунальних службах, логістиці, волонтерських ініціативах, на підприємствах, у гуманітарному реагуванні, відновленні громад, розмінуванні, зеленій енергетиці та інших сферах. Це розширює їхню участь у суспільному житті, але водночас не завжди зменшує їхнє доглядове навантаження.

Жінки часто опиняються:

- на передовій волонтерства з ліквідації наслідків бойових дій;
- в евакуації – без стабільного доступу до чистої води, пального, житла, придатного для повноцінного проживання, медичних і соціальних послуг;
- у полях, садах, городах і господарствах, які можуть бути заміновані, забруднені або позбавлені води;
- у громадах, де порушені логістика, транспорт, водопостачання, електропостачання, вивезення відходів і доступ до медичної допомоги;
- у ситуації додаткового психологічного навантаження через перебування чоловіків, синів чи інших родичів на фронті, у полоні або у статусі зниклих безвісти.

Окремою проблемою є те, що екологічні наслідки війни часто накопичуються, а не зникають після завершення конкретного обстрілу чи бойового епізоду. Міни, нерозірвані боєприпаси, токсичні речовини, зруйновані промислові об'єкти, забруднені водойми, спалені ліси, пошкоджені

¹⁴³ <https://ecozagroza.gov.ua>

водогони, знищені поля, будівельні та військові відходи залишаються в громадах на роки. Саме тому екологічна безпека має бути включена до політики відновлення, гуманітарного реагування, громадського здоров'я, соціального захисту і порядку денного «Жінки, мир, безпека». До подібного висновку приходять і в дослідженні «**Гендер, довкілля та безпека в Україні**» (2024)¹⁴⁴: в українському контексті війна та екологічні кризи взаємно посилюють гендерні ризики, а брак даних з розбивкою за статтю та інтерсекційних даних ускладнює оцінювання конкретного впливу екологічних змін на різні групи населення. Авторки рекомендують поєднувати гендерно відповідальне відновлення із захистом довкілля, забезпечувати участь жіночих організацій у рішеннях щодо кліматичної адаптації, екологічної політики та зеленого відновлення і враховувати екологічний вимір у реалізації порядку денного «Жінки, мир, безпека».

Якщо плани відновлення розробляються без урахування екологічних наслідків війни і без консультацій з жінками, частина реальних потреб громад залишається невидимою. Це стосується не лише питань охорони довкілля, а й водопостачання, безпечного житла, транспорту, евакуації, доступу до медичних і соціальних послуг, догляду за дітьми, старшими людьми та людьми з інвалідністю. Отже, наслідки війни для довкілля мають розглядатися не лише як шкода природним ресурсам. Це також питання безпеки громад, здоров'я, доступу до води і землі, можливості залишатися у своїй громаді, доглядової праці, економічної стійкості та участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень щодо відновлення.

4.3. Підвищення температури, хвилі спеки і міський простір

Наслідками зміни клімату є не лише зростання температури, оскільки природні системи тісно пов'язані між собою, і навіть незначне потепління передбачає ланцюгові реакції, які значно впливають не лише на економіку країни та сільське господарство, але й на здоров'я людей.

Україна вже відчуває стаłe підвищення температури та пов'язані з ним зміни кліматичних ризиків. За даними Українського гідрометеорологічного інституту ДСНС та НАН України¹⁴⁵, середня температура повітря в Україні у кліматичний період 1991–2020 років була на 1,2°C вищою, ніж у 1961–1990 роках. Найбільше підвищення спостерігалось взимку та влітку – на 1,5°C. Водночас зміни річної кількості опадів були незначними, але їхній сезонний розподіл змінився: опадів стало менше взимку і влітку та більше навесні й восени. Кліматичні ризики мають виразну територіальну специфіку: для південних і східних областей особливо актуальні спека, посухи й водний дефіцит; для Карпат і Прикарпаття – паводки та підтоплення; для великих міст – перегрів, ефект міського теплового острова та навантаження на інфраструктуру і здоров'я населення.

Кліматичні впливи різняться за територіями. Південь і схід України мають вищі ризики спеки, посух і водного дефіциту; Карпати й Прикарпаття – паводків і підтоплення; великі міста – теплових островів, забруднення повітря і навантаження на інфраструктуру. По всій Україні спостерігається значна сезонна мінливість температури. При цьому зими стають теплішими, а літо – спекотнішим і посушливішим. За останні 30 років середньорічна температура в Україні зросла на 1,5°C – це більше, ніж у середньому по світу. Прогнозується, що до 2040 року в Україні зими стануть теплішими, сніг буде рідкістю, а весна може наступати вже в січні, а до 2050 року тривалість літа в Україні може зрости до 150 – 180 днів на рік, і середня літня температура в південних регіонах сягатиме 28–30°C.¹⁴⁶

Українська кліматологиня Світлана Краковська наголошує, що сучасна міська інфраструктура формувалася для іншого клімату, тоді як серед ключових ризиків для європейських міст особливо важливими стають спека і вода. У цьому контексті дерева, парки, відкритий ґрунт і зелені коридори

¹⁴⁴ Sofiia Shevchuk, Claire Duncanson. Gender, the Environment and Security in Ukraine. (2024) https://wpshelpdesk.org/wp-content/uploads/2024/12/Gender-Climate-and-Security-in-Ukraine-FINAL-draft_to-publish.pdf

¹⁴⁵ Climate Change Viewer: User-Friendly Web Tool for Climate Change Tracking in Ukraine. <https://www.gaeed.agh.edu.pl/gaeed/article/view/901>

¹⁴⁶ Як зміни клімату впливають на українців у 2026 році. <https://phc.org.ua/news/yak-zmini-klimatu-vplivayut-na-ukrainciv-u-2026-roci>

мають розглядатися не лише як елементи благоустрою, а як кліматична інфраструктура, що допомагає знижувати перегрів і управляти водою.¹⁴⁷

Кліматичні моделі прогнозують подальше потепління. Для періоду 2021–2050 років ансамбль регіональних кліматичних моделей показує підвищення середньої температури приблизно на 1,4°C порівняно з 1981–2010 роками, причому найбільше потепління очікується взимку. Середня річна кількість опадів може дещо зрости, однак улітку в південній і східній частинах України ймовірно їх зменшення, що посилюватиме ризики для водопостачання та сільського господарства.

За даними Українського гідрометеорологічного інституту ДСНС та НАН України¹⁴⁸

Одним із найнебезпечніших наслідків потепління є збільшення частоти і тривалості періодів аномальної спеки. Єдиного універсального кількісного визначення **хвилі спеки** не існує, оскільки застосовуються різні порогові значення залежно від клімату території та мети дослідження. В українських дослідженнях¹⁴⁹, зокрема, використовується критерій періоду тривалістю понад п'ять послідовних днів, протягом якого максимальна добова температура щонайменше на 5°C перевищує середню максимальну температуру відповідного дня за базовий кліматичний період.

Вплив кліматичних змін на населення країни

Екстремальна спека безпосередньо впливає на здоров'я людей. Вона підвищує ризик теплового виснаження і теплового удару, створює додаткове навантаження на серцево-судинну і ниркову системи та може загострювати серцево-судинні, респіраторні, ниркові, метаболічні й психічні розлади. Рівень ризику залежить не лише від температури, а й від тривалості спеки, вологості, нічних температур, стану здоров'я людини, умов житла і праці та доступу до охолодження і медичної допомоги.¹⁵⁰

Особливої уваги потребує вплив спеки на вагітність, дітей і старших людей. Всесвітня організація охорони здоров'я вказує на зв'язок впливу високих температур під час вагітності з підвищенням ризику несприятливих наслідків, зокрема передчасних пологів і мертвонародження, а також гіпертензивних розладів і гестаційного діабету. У межах **Глобального огляду щодо впливу зміни клімату на жіноче здоров'я (2021)**¹⁵¹ підкреслюється, що зміна клімату становить серйозну загрозу для здоров'я й ще більше посилює існуючі гендерні нерівності. Жінки частіше потерпають від посух і спеки, оскільки фізіологічні потреби під час менструацій і вагітності підвищують їхню уразливість. Під час вагітності наслідки зміни клімату можуть призводити до підвищення ризику інфекцій, теплового стресу та народження дітей з вадами розвитку. Для старших людей спека пов'язана з підвищенням ризику серцево-судинних і респіраторних ускладнень.¹⁵² **Огляд доказової бази щодо впливу зміни клімату на здоров'я дітей**¹⁵³ показує широкий спектр пов'язаних ризиків, серед яких несприятливі перинатальні наслідки, проблеми харчування, респіраторні захворювання, психічне здоров'я та наслідки порушення доступу до безпечної води, їжі й медичної допомоги. Водночас автори наголошують на нерівномірності доказової бази для різних кліматичних впливів і показників здоров'я.

В Україні вже спостерігається зростання кількості теплових ударів, загострення серцево-судинних захворювань у літній період, а також підвищення рівня тривожності та депресивних станів

¹⁴⁷ Олена Струк. “Потяг летить у прірву. Треба з усіх сил тиснути на гальма”. Розмова з кліматологінею Світланою Краковською.” LB.ua, 17 червня 2026. https://lb.ua/society/2026/06/17/745426_potyag_letit_prirvu_treba_z_usih.html

¹⁴⁸ Climate Change Viewer: User-Friendly Web Tool for Climate Change Tracking in Ukraine. <https://www.gae.ee.agh.edu.pl/gae.ee/article/view/901>

¹⁴⁹ Human Thermal Comfort Conditions during Heat Wave Events in Kyiv, Ukraine. <https://erem.ktu.lt/index.php/erem/article/view/23142/14946>

¹⁵⁰ WHO: Heat and health. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-heat-and-health>

¹⁵¹ <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8414962/>

¹⁵² WHO: Experts warn of serious health impacts from climate change for pregnant women, children, and older people.

<https://www.who.int/news/item/05-06-2024-experts-warn-of-serious-health-impacts-from-climate-change-for-pregnant-women--children--and-older-people>

¹⁵³ Impact of climate change on child outcomes: an evidence gap map review. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/39401971/>

серед населення. Питання мобільності населення, прифронтових, деокупованих і приймаючих громад окремо розглянуто в **розділі 4.13**.

Кліматичні зміни створюють для України також економічні ризики, пов'язані, зокрема, зі сільським і лісовим господарством, водними ресурсами, здоров'ям населення та інфраструктурою¹⁵⁴. Це посилює потребу в адаптаційних інвестиціях і врахуванні кліматичних ризиків під час відновлення та довгострокового планування розвитку. Зміни клімату безпосередньо впливають і на поширення збудників інфекційних хвороб, що передаються через переносників: підвищення температури, зміни кількості опадів і вологості створюють сприятливі умови для виживання, розмноження та розширення ареалів переносників і патогенів.¹⁵⁵

Спека та інші кліматичні ризики особливо небезпечні для дітей, вагітних жінок, старших людей, людей із хронічними захворюваннями та людей з інвалідністю. В умовах війни ці ризики можуть накладатися на стрес, вимушене переміщення, забруднення довкілля, перебої з водою та електроенергією і руйнування медичної та соціальної інфраструктури. Поєднаний вплив кліматичних і воєнних ризиків на дітей, вагітність, пологи й раннє материнство окремо розглянуто в **розділі 4.12**.

Зміна клімату проявляється в Україні через підвищення середньорічної температури, збільшення кількості спекотних днів, частіші хвилі спеки, посухи, нерівномірність опадів та загальну нестабільність погодних умов. Ці процеси впливають не лише на довкілля, а й на здоров'я людей, транспорт, інфраструктуру, умови праці, доглядову працю, доступ до послуг і якість життя в громадах.

Вплив спеки має різні особливості в міській і сільській місцевості. У містах щільна забудова, велика площа асфальтованих і бетонних поверхонь та нестача рослинності й водних об'єктів сприяють утворенню **міського теплового острова**¹⁵⁶. Особливо важливим ризиком є повільніше нічне охолодження міських територій, що зменшує можливість організму відновитися після денної спеки. Водночас ризик визначається не лише місцем проживання, а й станом житла, доходами, віком, станом здоров'я, доступом до зелених зон, медичної допомоги та інших ресурсів адаптації.¹⁵⁷

Сільська місцевість також має власні кліматичні ризики. Глобальне дослідження одночасного впливу посух і хвиль спеки¹⁵⁸ показало, що протягом 1901–2021 років сільське населення мало приблизно у 2,5 рази більше **сумарного впливу одночасних посух і хвиль спеки**, ніж міське, хоча за останні 30 років вплив на міських жителів зростав швидше. Водночас ця різниця істотно відрізнялася між частинами світу і була значно меншою в Європі. Тому для України важливо аналізувати конкретні територіальні умови, поєднуючи оцінку кліматичної небезпеки з даними про зайнятість, стан інфраструктури, доступ до води, медичних і соціальних послуг та спроможність населення до адаптації.

У містах спекотні температури впливають і на фізичну **інфраструктуру**: дороги швидше руйнуються від спеки і потребують частішого ремонту; громадський транспорт стає менш комфортним і безпечним; зупинки, площі, пішохідні маршрути та інші відкриті простори без тіні перетворюються на зони ризику для людей, які змушені щодня користуватися міською

¹⁵⁴ Ukraine. Building Climate Resilience In Agriculture And Forestry.

<https://documents1.worldbank.org/curated/en/893671643276478711/pdf/Ukraine-Building-Climate-Resilience-in-Agriculture-and-Forestry.pdf>

¹⁵⁵ <https://moz.gov.ua/storage/uploads/32774e30-17ab-4423-b871-ffd38482e188/%D0%A3%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BA%D1%83-%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2.pdf>

¹⁵⁶ Rural 'buffer ring' can reduce urban heat island effect by more than 0.5C. <https://www.carbonbrief.org/rural-buffer-ring-can-reduce-urban-heat-island-effect-by-more-than-0-5c/>

¹⁵⁷ Heat vulnerability: health impacts of heat on older people in urban and rural areas in Europe. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11390756/>

¹⁵⁸ Global disparities in rural and urban population exposure to compound drought and heatwave events. <https://www.nature.com/articles/s41612-025-01025-9>

інфраструктурою.¹⁵⁹ Учасниці проєкту неодноразово звертали увагу на перегріті зупинки, нестачу дерев і навісів, відсутність питної води та складні умови поїздок у переповненому транспорті під час спеки.

Проблемою для пасажирів та пасажирок міського транспорту є збільшення спекотних днів та інші погіршення погодних умов внаслідок зміни клімату. Від недостатньої кількості дерев поруч із зупинками в містах страждають чоловіки та жінки літнього віку, вагітні жінки, діти та особи з інвалідністю, які в період спеки змушені чекати транспорт на зупинках, не адаптованих до високих температур, серед перегрітих заасфальтованих поверхонь. Такі умови створюють особливі труднощі для людей, які мають вищу фізіологічну чутливість до спеки або обмежені можливості швидко змінити маршрут чи спосіб пересування: старших людей, вагітних жінок, дітей, людей з інвалідністю та хронічними захворюваннями. Гендерний вимір виникає також у зв'язку з доглядовими обов'язками: поїздки з дітьми або супровід родичів до медичних, освітніх і соціальних установ можуть збільшувати час перебування на відкритому повітрі та залежність від громадського транспорту.

«Погіршення екології у містах дуже відчутне, а вирішення проблем, з якими люди стикаються, практично не відчувається. Коли бачиш, як у спеку на зупинках перебувають старі люди та жінки з маленькими дітьми, а потім у напівсвідомості вони їдуть у переповненому міському транспорті, виникає питання: чи звертають на це увагу чиновники, які проїждять поруч власними або службовими машинами з кондиціонерами?»

Учасниця тренінгу

Тому затінення зупинок і пішохідних маршрутів, збереження та висаджування дерев, доступ до питної води, громадських вбиралень, безпечного громадського транспорту і охолоджених або провітрюваних медичних і соціальних установ та громадських просторів мають розглядатися як складові кліматичної адаптації та громадського здоров'я. Якщо ці елементи відсутні, найбільше потерпають люди з меншими ресурсами: старші жінки, матері з малими дітьми, люди з інвалідністю, люди з хронічними захворюваннями, ВПО, люди з низькими доходами, а також люди, які не мають власного транспорту і не можуть уникнути перебування на вулиці в найспекотніші години.

Одним із чинників, що погіршує становище мешканців і мешканок міст, які працюють на відкритому повітрі, учасниці заходів назвали брак муніципальної інфраструктури, зокрема відсутність безкоштовних громадських вбиралень, місць для відпочинку, доступу до питної води, тіні та інших елементів, які допомагають зменшити вплив спеки та інших несприятливих погодних умов.

Нові форми роботи теж впливають на життя та здоров'я населення. Кур'єрська доставка, вулична торгівля, комунальні роботи, прибирання, будівництво, доставка товарів, води або гуманітарної допомоги можуть виконуватися під час спеки, сильного морозу, злив, блекаутів, погіршення якості повітря або повітряних тривог. Частина такої праці є низькооплачуваною, нестабільною або неформальною, тому люди, які її виконують, можуть мати слабший доступ до засобів захисту, оплачуваних перерв, лікарняних, питної води, безпечного транспорту і можливості припинити роботу в небезпечних умовах.

«Стало дуже зручно замовляти товари у магазинах із доставкою. Але мабуть потрібно було передбачити і більш зручні умови для осіб, які їх доставляють. Складно уявити, наскільки вони страждають, коли доставка відбувається у спеку, сильний мороз або зливу».

«У містах з'являються нові робочі місця, наприклад, кур'єрська служба, що значно спрощує життя. Здебільшого кур'єрами працюють молоді чоловіки. Проте жінки також працюють на відкритому повітрі – у торгівлі, комунальних службах, доглядовій сфері, прибиранні, на ринках, у соціальних і гуманітарних службах. В умовах спеки чи погіршення погоди ці роботи стають небезпечнішими для здоров'я».

Учасниця тренінгу

¹⁵⁹ Heat stress mitigation by trees and shelters at bus stops. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S136192092500063X>

Спека й інші кліматичні ризики впливають на все населення, але наслідки різняться залежно від віку, стану здоров'я, умов житла, доходу, доступу до транспорту, медичної допомоги, зелених зон і охолоджених просторів. Особливо вразливими є діти, вагітні жінки, старші люди, люди з хронічними захворюваннями та люди з інвалідністю. Для жінок ці ризики часто мають додатковий доглядовий вимір: погіршення здоров'я дітей, старших родичів або людей з інвалідністю збільшує обсяг неоплачуваної праці й може впливати на зайнятість, доходи та власне здоров'я жінок. На здоров'я цих категорій негативно впливають не лише наслідки зміни клімату, але й недостатня або відсутня реакція держави та місцевих органів влади на ці зміни. Така ситуація ускладнює життя і самих людей, і їхніх родин. Оскільки жінки часто вважають себе відповідальними не лише за своє життя, а й за життя та здоров'я всієї родини, зокрема дітей, старших родичів і людей з інвалідністю, наслідки спеки та інших аномальних природних умов можуть позначатися і на їхньому здоров'ї, економічній стабільності та можливості працювати.

Літні жінки і чоловіки з огляду на стан здоров'я частіше вже не в змозі активно пересуватися і при потраплянні в надзвичайну ситуацію – спеку, підтоплення, пожежу, буревій тощо – можуть потребувати сторонньої допомоги. Їм може бути важко швидко оцінити ситуацію, знайти рішення та покинути зону небезпеки, що може призводити до травмування і спричиняти додаткове навантаження на сферу охорони здоров'я, соціальні, комунальні та рятувальні служби.

Враховуючи горизонтальну і вертикальну сегрегацію ринку праці, на нижчих ланках охорони здоров'я та в соціальних службах працюють переважно жінки. Тому збільшення кількості пацієнток і пацієнтів, людей, які потребують евакуації, догляду, допомоги з документами, тимчасового житла, ліків, їжі та психологічної підтримки, збільшує навантаження і на працівниць медичних, соціальних, комунальних і доглядових служб.

Наявна соціальна інфраструктура може бути перевантажена та недоступна: наприклад, якщо через підтоплення вулиць або снігопади можуть бути закритими садочки та школи, транспорт або медичні установи, існує ризик, що діти залишаться без догляду, а люди, які потребують допомоги, – без послуг. Це непропорційно збільшуватиме навантаження на жінок, які переважно займаються доглядом за дітьми та іншими членами родини, навіть якщо самі зайняті на ринку праці. Досвід попередніх криз, зокрема закриття шкіл і садочків під час пандемії COVID-19, показав, що перебої в роботі освітньої та соціальної інфраструктури часто непропорційно збільшують доглядове навантаження на жінок.

Для місцевої політики це означає, що адаптація до спеки має включати не лише загальні кліматичні заходи, а й конкретні рішення для громадського простору: тінь на зупинках, зелені маршрути, доступ до питної води, громадські вбиральні, безпечний транспорт, охолоджені громадські простори і захист людей, які працюють на відкритому повітрі.

Зміна клімату також впливає на ризики поширення інфекційних хвороб – і не лише через створення сприятливіших умов для поширення збудників цих хвороб – вірусів, бактерій, грибів.¹⁶⁰ Зміна клімату погіршує загальний стан здоров'я людей та тварин – зростає бідність, погіршується харчування, руйнуються екосистеми; це послаблює імунітет і робить їх сприйнятливішими до інфекцій. Огляди прогнозують, що через ці процеси смертність і захворюваність від інфекційних хвороб збільшуватимуться.¹⁶¹ Підвищення температури, зміни кількості опадів і вологості створюють сприятливі умови для виживання, розмноження та розширення ареалів комарів, кліщів та інших переносників інфекцій.¹⁶² Повені, посухи, теплові хвилі, забруднення води й погіршення

¹⁶⁰ <https://moz.gov.ua/storage/uploads/32774e30-17ab-4423-b871-ffd38482e188/%D0%A3%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BA%D1%83-%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2.pdf>

¹⁶¹ <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11138229/>

¹⁶² <https://www.cdc.gov/ncezid/topics-programs/climate-infectious-disease.html>

умов зберігання харчових продуктів можуть підвищувати ризики водних, харчових і трансмісивних хвороб. Для громад це означає потребу враховувати кліматичні чинники у системі громадського здоров'я, моніторингу інфекцій, доступі до чистої води, санітарії, медичної допомоги та інформування населення.

4.4. Посухи, опустелювання, дефіцит води і повсякденна доглядова праця

Посухи, дефіцит води, деградація земель та опустелювання є взаємопов'язаними, але не тотожними процесами. Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням¹⁶³ визначає **посуху** як природне явище, за якого кількість опадів є істотно нижчою за звичайний рівень, що спричиняє серйозні гідрологічні дисбаланси і негативно впливає на продуктивність земельних ресурсів. **Опустелювання** визначається як деградація земель у посушливих, напівпосушливих і сухих субгумідних районах унаслідок різних чинників, включно з кліматичними коливаннями та діяльністю людини.

Для України ризик посушливості та дефіциту води вже є значущою проблемою. Водна стратегія України на період до 2050 року¹⁶⁴ зазначає, що внаслідок зміни клімату площа сухої і дуже сухої зони збільшилася на 7 відсотків і становить майже третину території України, включно з 11,6 млн гектарів орних земель. Це не означає, що третина України вже є пустелею, але свідчить про розширення територій із дефіцитом вологи та зростання ризиків для водних ресурсів, сільського господарства й екосистем.

Поєднання дефіциту опадів із високими температурами посилює випаровування і зменшує запаси вологи у ґрунтах та водних об'єктах. Водночас сильні короточасні опади не завжди компенсують тривалі сухі періоди: частина води швидко стікає поверхнею, а ризик водної ерозії може зростати. Кліматичні ризики не обмежуються лише півднем України. Наприклад, у 2024 році Об'єднаний дослідницький центр Європейської Комісії зафіксував негативний вплив інтенсивної літньої посухи на потенційну врожайність літніх культур, особливо у центральній та східній частинах України. Південь України включено до регіонів з дуже високим рівнем вразливості до опустелювання. Одеська, Херсонська, Запорізька, Миколаївська області – ці регіони найбільше постраждали від посух, що знищили десятки тисяч гектарів посівів. Ці дані не означають однаковий рівень ризику для всіх територій, але показують, що посуха й дефіцит вологи вже не є проблемою лише південних областей. Для аналізу на рівні громад потрібно поєднувати кліматичні дані з інформацією про водну інфраструктуру, землекористування, доступ населення до води, доходи домогосподарств і спроможність до адаптації.

Наслідки посух залежать від території, тривалості та інтенсивності явища, стану водної інфраструктури, способів землекористування та спроможності населення і господарств адаптуватися. Для сільського господарства дефіцит ґрунтової вологи та високі температури можуть знижувати врожайність, підвищувати потребу у зрошенні та збільшувати нестабільність виробництва. Для населення посуха стає соціальною проблемою тоді, коли скорочення доступних водних ресурсів поєднується з відсутністю або пошкодженням централізованого водопостачання, пересиханням місцевих джерел, погіршенням якості води та зростанням вартості її отримання.

Посухи й дефіцит вологи впливають не лише на врожайність, а й на продовольчу безпеку, доходи домогосподарств і доступність води для людей, тварин і домашнього господарства. Очікується і зниження доступності води по всій країні, що посилить проблеми з водопостачанням та сільським

¹⁶³ <https://www.unccd.int/article-1-use-terms>

¹⁶⁴ Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 9 грудня 2022 р. № 1134-р, Київ. Про схвалення Водної стратегії України на період до 2050 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-%D1%80#Text>

господарством. Понад третина сільськогосподарських угідь в Україні у спекотні та посушливі періоди вже знаходиться під впливом водного стресу в поєднанні з ерозією від паводків і вітру на голих ґрунтах. Зменшення доступності води для рослин через збільшення посушливості та зменшення поживних речовин ґрунту можуть обмежити потенційний приріст продуктивності від збільшення концентрації CO₂. У сільських громадах ці наслідки можуть швидко переходити з аграрної проблеми у соціальну: зростають витрати на воду, корми, продукти, транспорт і лікування, а частина неоплачуваної праці з пошуку, доставки й очищення води перекладається на домогосподарства. Очікуване подальше зниження врожайності основних сільськогосподарських культур, зокрема зернових і овочів, внаслідок аномальної спеки, дефіциту вологи та зростання частоти посух, матиме серйозні наслідки для глобальної продовольчої безпеки і зростання цін на харчі.

Високі температури стимулюють розмноження бактерій у харчових продуктах (сальмонельоз, кампілобактеріоз); посухи змушують населення використовувати небезпечні джерела води, що підвищує ризик кишкових інфекцій.

Доступ до води і доглядова праця

Доступ до води суттєво відрізняється між міською та сільською місцевістю. За даними аналітичної записки Світового банку про **водопостачання і санітарію в Україні**,¹⁶⁵ опублікованої у 2021 році, доступ до водопровідної води мало близько 34 відсотків сільського населення порівняно з 80 відсотками міського, а приблизно 66 відсотків сільського населення залежало від нецентралізованого самозабезпечення водою, переважно з неглибоких або трубчастих колодязів. Війна ще більше ускладнила ситуацію в громадах, де водна інфраструктура була пошкоджена або де доступ до джерел води став небезпечним.

Матеріали інтерв'ю та консультацій, проведених у межах проєкту, показують, як дефіцит води проявляється на рівні повсякденного життя громад. Серед проблем учасниці називали:

- пересихання криниць;
- погіршення якості води і забруднення підземних вод;
- необхідність використовувати воду сумнівної якості через відсутність альтернатив;
- відсутність централізованого водопостачання у частині сіл;
- нерегулярне підвезення питної води;
- необхідність їздити по воду до інших населених пунктів;
- додаткові витрати на фасовану воду, фільтри та інші способи очищення.

«Мені вже більше 55 років, моє покоління не вчили берегти воду, ніхто і ніде не розповідав про необхідність дотримуватись правил вживання, розбиратися в якості води, і я з жахом думаю, що наша безвідповідальність залишила нас і наших дітей без питної води».

Учасниця тренінгу

Дефіцит води безпосередньо впливає і на економічну спроможність сільських домогосподарств. Якщо води недостатньо для поливу городів і садів, утримання птиці чи худоби, родина може втрачати частину продуктів харчування або доходу. Купівля питної та технічної води створює додаткові витрати, а необхідність привозити воду потребує часу, фізичної праці, транспорту й доступних доріг.

¹⁶⁵ UKRAINE WATER SUPPLY AND SANITATION POLICY NOTE.

<https://documents1.worldbank.org/curated/en/844681624034932176/pdf/Ukraine-Water-Supply-and-Sanitation-Policy-Note-Toward-Improved-Inclusive-and-Sustainable-Water-Supply-and-Sanitation-Services.pdf>

«В Херсонській та Донецькій областях проблему питної води вирішують через завезення або надання населенню фільтрів. Але проблема залишається ще і в зв'язку з застарілими нормами буріння свердловин чи дозволами на буріння. Вода потрібна сьогодні, а дозволи можна отримувати безкінечне число днів. І цю проблему треба вирішувати сьогодні».

Учасниця тренінгу

Для жінок ці проблеми мають окремий вимір через нерівний розподіл неоплачуваної домашньої та доглядової праці. За матеріалами проєкту, саме жінки в багатьох домогосподарствах організовують забезпечення водою для пиття, приготування їжі, гігієни, догляду за дітьми, старшими людьми й людьми з інвалідністю, а також для домашнього господарства і свійських тварин. Якщо воду потрібно шукати, купувати, привозити, носити, відстоювати або фільтрувати, це збільшує фізичне, часове й психологічне навантаження та зменшує час, доступний для оплачуваної роботи, навчання, участі у громадському житті, відпочинку й турботи про власне здоров'я.

У **містах** проблема доступу до питної води також є актуальною, але існують певні переваги: централізоване водопостачання, служби доставки води та торгові точки поблизу місць проживання або роботи, де можна купити якісну питну воду. Частина мешканок міст користується бюветами або купує воду в різних постачальників. У сільській місцевості таких можливостей значно менше, тому дефіцит води швидше стає питанням виживання, здоров'я, побуту і можливості залишатися у громаді. Учасниці проєкту також звертали увагу, що нестача води є не лише інфраструктурною проблемою, а й наслідком браку екологічної просвіти та навичок адаптації до зміни клімату на рівні сільських громад.

«Ракетні обстріли пошкодили водопостачання в село, у нас раніше була вода погана, а зараз ми вимушені витратити кошти на фільтри очистки води, всі додаткові витрати це мінус нашим бюджетам, які і так маленькі».

Учасниця тренінгу

У прифронтових, деокупованих і постраждалих від обстрілів громадах дефіцит води може поєднуватися з пошкодженням водогонів, насосних станцій, очисних споруд, електромереж, забрудненням водних ресурсів внаслідок руйнації промислових об'єктів і використаної зброї, зокрема забороненої і логістики доставки води. У таких умовах доступ до безпечної води стає одним із чинників, які визначають можливість людей залишатися в громаді або безпечно повертатися до неї.

«Окремим ударом по екологічній безпеці області стало руйнування Каховської ГЕС, яке суттєво змінило водний баланс усього півдня України. Для Запорізької області це призвело до порушення систем водопостачання і проблеми для населення та сільського господарства. Одним із особливо болючих наслідків стало зникнення води у колодязях у низці населених пунктів: Біленьківській, Новомиколаївській, Михайло-Лукашівській, Кушугумській громадах. Через зниження рівня води та порушення природного підживлення водоносних горизонтів мешканці цих громад стикаються з тим, що криниці та скважини міліють або повністю висихають. Це має особливо негативний вплив на домогосподарства, очолювані жінками, та сім'ї з дітьми, які потребують сторонньої допомоги у привезенні води, зумовлює додаткові витрати на питну та технічну воду та аспекти гігієни і створює загрози безпеки доступу до води у разі порушень логістики чи інших негативних факторів.»

Учасниця тренінгу

Державна політика щодо посух, водних ресурсів та адаптації

Реагування на посухи і дефіцит води потребує поєднання кліматичної адаптації, управління водними ресурсами, захисту ґрунтів, модернізації водної інфраструктури та підтримки громад і домогосподарств. В Україні ці питання охоплюють кілька стратегічних документів.

На національному рівні існує ряд нормативно-правових актів, що передбачають поліпшення становища та боротьби з посухами, зокрема:

- **Національний план дій щодо боротьби з деградацією земель та опустеленням (до 2025 р.)**¹⁶⁶ – передбачав упровадження системи інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом шляхом розроблення та виконання;
- **Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року**¹⁶⁷ та **План заходів** щодо її реалізації, якими передбачено:
 - розроблення рекомендацій з адаптації сільського господарства до зміни клімату;
 - підготовку та виконання пілотних проєктів з розроблення і реалізації планів з адаптації до зміни клімату на рівні регіонів, а також міст, селищ і сіл;
- **Стратегія формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року та операційний план заходів з її реалізації у 2024-2026 роках**,¹⁶⁸ схвалені Урядом у травні 2024 року, передбачає оцінювання кліматичних ризиків і вразливості, розвиток секторальної та територіальної адаптації, зокрема у сферах сільського господарства, водних ресурсів, лісів та прибережних територій.
- **Водна стратегія України на період до 2050 року**¹⁶⁹, серед завдань якої для досягнення стратегічних цілей визначено:
 - запровадження сучасних підходів і практик планування безпеки питної води та санітарно-профілактичних заходів на основі оцінки та управління ризиками, а також розроблення та включення планів розвитку (оптимізації) систем централізованого водопостачання та водовідведення та очищення міських стічних вод до генеральних планів розвитку населених пунктів;
 - забезпечення до 2030 року 100 % доступу сільського і міського населення до безпечної економічно доступної питної води;
 - збільшення штрафних санкцій за порушення вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, забезпечення цільового спрямування отриманих коштів на фінансування заходів із збереження та відновлення навколишнього природного середовища;
 - запровадження систем попереднього (локального) очищення на суб'єктах господарювання, в установах та організаціях, що здійснюють скидання забруднюючих речовин у складі стічних вод у міські системи централізованого водовідведення; впровадження біогазових установок у процесі очищення міських і промислових стічних вод, а також відходів, виробниками яких є сільськогосподарські підприємства;
 - створення на суспільному телебаченні цільових програм, соціальної реклами та роликів, спрямованих на роз'яснення прав і ролі кожної людини в охороні природних водних екосистем, з метою формування небайдужого ставлення до нагальних екологічних проблем і боротьби з порушенням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

У грудні 2025 року було затверджено **Операційний план** реалізації Водної стратегії на 2025–2027 роки¹⁷⁰.

Окремий напрям державної політики становить відновлення та модернізація систем зрошення і дренажу. **Стратегія зрошення та дренажу України**¹⁷¹ діє до 2030 року, а у 2025 році Уряд затвердив **довгостроковий план розвитку іригаційного комплексу України до 2050 року**¹⁷². Ці документи мають особливе значення для територій із високим рівнем водного дефіциту та для відновлення сільського господарства.

Наявність стратегічних документів, однак, сама по собі не забезпечує врахування повсякденних наслідків дефіциту води для різних груп населення. Для цього місцеві й секторальні заходи мають спиратися на дані про фактичний доступ населення до безпечної води, стан

¹⁶⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/271-2016-%D1%80#Text>

¹⁶⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2016-%D1%80#Text> (втрата чинності на підставі розпорядження КМУ від 30.05. 2024 р. № 483-р, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80#Text>)

¹⁶⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80#Text>

¹⁶⁹ Розпорядження КМУ від 09.12. 2022 р. № 1134-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-%D1%80#Text>

¹⁷⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1412-2025-%D1%80#Text>

¹⁷¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D1%80#Text>

¹⁷² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2025-%D1%80#Text>

нецентралізованих джерел, вартість води для домогосподарств, транспортну доступність, потреби людей з обмеженою мобільністю та розподіл неоплачуваної доглядової праці.

Національні документи у сфері кліматичної політики вже передбачали розроблення рекомендацій і пілотних планів адаптації до зміни клімату на рівні регіонів і громад, однак у практичній реалізації ці підходи ще недостатньо пов'язані з потребами сільських жінок, доступом до води, доглядовою працею та місцевою продовольчою безпекою.

Досвід громад показує, що мешканці й мешканки не завжди поінформовані про альтернативні джерела водопостачання, допустимі напрями використання води з них або методи очищення води з природних джерел. Також існують процедурні проблеми з бурінням свердловин і отриманням дозволів. У воєнних умовах це може ставати критичним, оскільки вода потрібна негайно, а дозвільні процедури, підготовка обґрунтовувальних документів і погодження можуть тривати довго.

Надання можливості спеціального водокористування для задоволення питних і побутових потреб населення в порядку централізованого водопостачання без дозвільного документа до отримання дозволу має здійснюватися за умови забезпечення належної якості питної води та залученням військових адміністрацій населених пунктів. Відповідно до Закону України «**Про правовий режим воєнного стану**», військові адміністрації здійснюють повноваження з вирішення питань водопостачання, відведення та очищення стічних вод і контролю за якістю питної води. Водночас чинність обґрунтовувальних і супровідних документів часто спливає ще до отримання спеціального дозволу на видобування підземних вод¹⁷³.

Окремим ударом по екологічній безпеці стало руйнування Каховської ГЕС, яке суттєво змінило водний баланс усього півдня України. Швидка оцінка шкоди та потреб відновлення України фіксує, що руйнування дамби, каналів, насосних станцій і водосховищ порушило доступ до води для сільського господарства і домогосподарств, негативно вплинуло на сільські економіки та збільшило екологічні й санітарні ризики.¹⁷⁴ Матеріали інтерв'ю та консультацій у межах проєкту показують конкретні прояви цієї проблеми на місцевому рівні. Учасниці з Запорізької області повідомляли про обміління або пересихання криниць і свердловин у населених пунктах Біленьківської, Новомиколаївської, Михайло-Лукашівської та Кушугумської громад. За їхніми спостереженнями, особливо складною є ситуація для домогосподарств, які не мають власного транспорту або потребують сторонньої допомоги з доставкою води, зокрема для частини домогосподарств, очолюваних жінками, та родин із дітьми.

Цей приклад показує, що доступ до води визначає не лише побутовий комфорт. Він впливає на здоров'я, догляд, витрати домогосподарств, можливість вирощувати продукти для власного споживання, утримувати птицю чи худобу та залишатися у громаді. За нерівного розподілу домашньої і доглядової праці дефіцит води може збільшувати неоплачуване навантаження на жінок і скорочувати час, доступний для оплачуваної роботи, навчання, участі у громадському житті, відпочинку та власного відновлення.

Для жінок ці процеси часто мають подвійний наслідок. З одного боку, вони погіршують умови життя і ведення господарства. З іншого – збільшують неоплачувану працю, пов'язану з пошуком води, приготуванням їжі, доглядом, гігієною, підтриманням здоров'я членів родини, економією ресурсів і пошуком допомоги. Чим більше побутових і доглядових завдань перекладається на домогосподарства, тим менше часу і сил залишається у жінок на оплачувану роботу, навчання, участь у громадському житті, відпочинок, відновлення і власне здоров'я.

¹⁷³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

¹⁷⁴ Ukraine. Fourth rapid damage and needs assessment RDNA4.

<https://documents1.worldbank.org/curated/en/099022025114040022/pdf/P180174-ca39eccd-ea67-4bd8-b537-ff73a675a0a8.pdf>

Таким чином, посухи, опустелювання і дефіцит води мають розглядатися не лише як кліматична або інфраструктурна проблема. Це питання прав людини, здоров'я, безпеки, доглядової праці, продовольчої безпеки, економічної самостійності жінок і здатності громад залишатися життєздатними в умовах війни та зміни клімату.

4.5. Продовольча безпека, сільські громади і становище сільських жінок

Війна вже завдала масштабної шкоди сільському господарству України та сільським громадам. Руїнування і втрата виробничих активів, пошкодження систем зрошення, забруднення територій мінами та іншими вибухонебезпечними предметами, скорочення виробництва, порушення логістики і зростання витрат впливають не лише на аграрний сектор як галузь економіки, а й на зайнятість, доходи та продовольчу безпеку сільських домогосподарств. За оцінкою RDNA5, станом на кінець 2025 року прямі збитки аграрного сектору становили 12,1 млрд дол. США, втрати – 78 млрд дол. США, а потреби у відновленні – 55,5 млрд дол. США.¹⁷⁵

Втрата значної частини сільськогосподарських земель внаслідок окупації, замінування та бойових дій призведе не лише до дестабілізації ринку продовольства, що вплине не лише на можливість вирощування жінками городини в домогосподарствах, але й на зайнятість сільського населення взагалі. Також може відбутися знищення багатьох цінних природних екосистем (у тому числі, які є місцями поширення рідкісних видів рослин та тварин), які будуть розорюватись, щоб компенсувати втрачені сільськогосподарські площі.

Сільські жінки мають бути видимою окремою групою в аналізі екологічної безпеки, оскільки їхнє життя тісно пов'язане зі станом природних ресурсів: води, ґрунтів, лісосмуг, пасовищ, садів, городів, місцевих водойм і доступу до землі. Для багатьох сільських родин ці ресурси є не лише частиною докілья, а й основою виживання, харчування, дрібного заробітку, взаємодопомоги і можливості залишатися у громаді.

У багатьох родинах саме жінки відповідають за городину, заготівлі, харчування, дрібне тваринництво, догляд за дітьми і старшими родичами, а також за підтримку домашнього господарства в умовах нестабільних доходів. Це не означає, що жінки “природно” мають виконувати цю роботу. Це означає, що за чинного розподілу праці саме вони часто несуть основний тягар наслідків екологічної кризи на рівні повсякденного життя.

Для сільських жінок продовольча безпека часто пов'язана не лише з цінами на продукти, а й із доступом до води, землі, городу, худоби, транспорту і фізичною можливістю продовжувати домашнє господарство. Дослідження **«Гендерно-справедлива адаптація до зміни клімату в сільському господарстві України: орієнтири для повоєнного відновлення та європейської інтеграції»**¹⁷⁶ показує, що здатність адаптуватися до кліматичних змін визначається не лише інтенсивністю посух, спеки чи дефіциту води, а й нерівним доступом до землі, фінансування, техніки, іригації, технологій, знань і ринків, а також доглядом навантаженням, бідністю, наслідками війни та обмеженим доступом до послуг. Це підтверджує необхідність окремо аналізувати становище сільських жінок і включати до політики адаптації доступ до ресурсів, фінансування, навчання, технологій та участі у прийнятті рішень. У рекомендаціях цього дослідження, зокрема, запропоновано включати гендерно чутливі цілі, завдання та індикатори до політики кліматичної адаптації в сільському господарстві, забезпечити збір даних з розбивкою за статтю та гендерний

¹⁷⁵ Ukraine. Fifth Rapid Damage And Needs Assessment RDNA5.

<https://documents1.worldbank.org/curated/en/099022026094036395/pdf/P514499-22f93f3a-4278-42bc-b907-db9553d12069.pdf>

¹⁷⁶

https://eu4climate.eu/resources_docs/2110_UA_web_gendernospavedlivaadaptac%D1%96yadozm%D1%96nikl%D1%96matuvs%D1%96lysykom%20gospodarstv%D1%96ukra%D1%97ni_1764587717.pdf

моніторинг доступу до фінансування, а також розширити доступ жінок до фінансових ресурсів, обладнання, інноваційних агротехнологій, навчання і консультативних послуг.¹⁷⁷

Продовольча безпека сільських домогосподарств залежить не лише від ринку продовольства, а й від їхньої здатності самостійно виробляти частину їжі. За результатами дослідження **Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO)**,¹⁷⁸ оприлюдненого у березні 2026 року і проведеного серед понад 2 800 домогосподарств у дев'яти прифронтових областях, 40 відсотків опитаних домогосподарств займалися сільськогосподарським виробництвом, а 86 відсотків таких господарств виробляли продукцію переважно для власного споживання. Дослідження також показало вищі ризики продовольчої незахищеності для домогосподарств, очолюваних жінками, ВПО та родин, які живуть поблизу лінії фронту.

«Зміна клімату безумовно вплинула на життя жінок і чоловіків у селах. Більшість сільського населення виїздить чи просто працює як наймані працівники та працівниці в містах або в інших селах. Якщо села розташовані біля великих міст, то ця зміна відбувалась ще раніше, бо місто вимагало робочої сили – тої, яка приїздить із сіл. Якщо сказати, що сільське населення від цього стало більш економічно спроможним, то навряд. Все, що заробляється, витрачається на транспорт та ті ж продукти, що можна було б виростити в селі, але зараз закуповуються. І в більшості ці зміни відбулись через недбалість та екологічну безвідповідальність місцевих органів влади, що призвело до зменшення природних ресурсів, а як наслідок – до приватизації та подорожчання наявних ресурсів».

Учасниця тренінгу

Для сільських жінок екологічна безпека пов'язана не лише з доступом до води, а й із можливістю вести господарство, вирощувати продукти, утримувати птицю чи худобу, користуватися землею, ставками, пасовищами, лісосмугами та місцевими природними ресурсами. Коли ці ресурси стають недоступними, приватизованими, забрудненими, пересушеними або небезпечними через війну, сільські родини втрачають частину продовольчої та економічної стійкості. Вочевидь, це не полегшує життя ні чоловіків, ні жінок, але життя жінок при цьому значно ускладнюється. Як правило, вдома залишаються батьки похилого віку, які потребують сторонньої допомоги, а таку допомогу здебільшого забезпечують жінки під час своїх вихідних днів, що унеможливорює для них належний відпочинок. Також жінки, працюючи в іншій місцевості, можуть залишати в селах дітей під наглядом дідусів та бабусь, що негативно впливає на психологічний стан жінок-матерів.

Матеріали проєкту показують, що учасниці пов'язують складність адаптації до екологічних і кліматичних змін не лише зі станом природних ресурсів, а й з обмеженими можливостями працевлаштування, транспортними проблемами, доступом до послуг, навчання та інформації про адаптацію господарства. За таких умов зниження врожайності або втрата можливості вести домашнє господарство може одночасно означати зростання витрат на харчування і скорочення одного з джерел економічної стійкості родини. На рівні сіл ніхто не вчить жінок новим формам господарства у зв'язку зі зміною клімату. У таких умовах екологічні проблеми можуть посилювати бідність, залежність від інших членів родини, вимушену міграцію, втрату економічної самостійності або повне виснаження.

«Я вже давно городами не займаюсь, все купляю в магазинах, але в селі вибір товару маленький, мій город від посухи та відсутності води не дає врожаю. Ось ми і не обробляємо наші землі».

Учасниця тренінгу

Проблема води в сільській місцевості пов'язана не лише з кліматом, а й із доступом до ресурсів, місцевою владою, приватизацією майна, ставків, землі та нерівністю у громаді. Якщо водойми або

¹⁷⁷ Ukrainian Climate Office. Gender-Just Climate Adaptation in Ukraine's Agriculture: Guidelines for Post-War Recovery and European Integration. 2025. <https://ukrainian-climate-office.org/en/knowledge-hub/gender-just-climate-adaptation-in-ukraines-agriculture-guidelines-for-post-war-recovery-and-european-integration/>

¹⁷⁸ FAO report: agriculture remains a lifeline for rural families in war-affected Ukraine <https://ukraine.un.org/en/312093-fao-report-agriculture-remains-lifeline-rural-families-war-affected-ukraine>

інші ресурси опиняються під контролем приватних власників, доступ до них може залежати не від потреб громади, а від особистих відносин, лояльності, грошей або політичного впливу. Це особливо небезпечно для жінок, які намагаються вести господарство або започаткувати власну справу.

«При створенні громади колишнє колгоспне майно разом зі ставком приватизував місцевий мешканець. На той час влада не вирішила питання зі ставком, що був на території колгоспу, та питною водою для громади. Новий власник для мешканців дозволяв воду брати безкоштовно, але дивлячись кому і як: якщо ви підтримуєте цього місцевого олігарха, то вода для вас буде безкоштовною, але якщо ви бажаєте мати незалежність та бажаєте захищати свої права, то буде проблема. Місцевій жінці, яка вирішила створити власний бізнес, новий власник підняв ціну за воду за своїми власними високими тарифами, внаслідок чого жінка не лише відмовилась від бізнесу, але й віддала йому землю в оренду за заниженою ціною, оскільки була змушена погасити кредити, взяті у банку на створення бізнесу».

Учасниця тренінгу

Цей приклад показує, що екологічна безпека у сільських громадах пов'язана не лише з природними процесами, а й з економічною владою, доступом до ресурсів, прозорістю рішень, контролем за майном громади, участю жінок у місцевому самоврядуванні та можливістю захищати свої права.

Зменшення доступу до води і землі прямо впливає на продовольчу безпеку родин. Якщо город або сад перестає давати врожай, родина мусить більше купувати. Якщо вода стає дорогою або недоступною, ведення господарства стає складнішим. Якщо земля замінована або забруднена, люди втрачають не лише ресурс, а й частину своєї економічної самостійності. Якщо пасовища, ставки, лісосмуги або місцеві водойми стають недоступними, це послаблює можливості для домашнього господарства і дрібного виробництва.

Для сільських жінок наслідки зміни клімату, деградації ґрунтів, посух, нестачі води, знищення лісосмуг, мінування, забруднення територій і слабого місцевого управління не є окремими проблемами. Вони складаються в одну систему повсякденного тиску: менше води, менше врожаю, більше витрат, більше догляду, більше часу на побут, менше можливостей працювати, навчатися, відпочивати, брати участь у рішеннях і дбати про власне здоров'я.

Матеріали проекту та проаналізовані дослідження вказують на потребу розширення доступу сільських жінок до навчання з адаптації до зміни клімату, сталого ведення господарства і водозбереження, а також до технологій, кооперації, фінансування, підтримки зеленого підприємництва та механізмів захисту прав на ресурси. Без такої підтримки екологічні зміни можуть пришвидшувати бідність і вимушений виїзд із сіл.

Тому державна і місцева політика має розглядати сільських жінок не лише як “вразливу групу”, а як ключових носійок знань про стан води, землі, господарства, харчування, догляд і реальні потреби громади. Їхня участь у рішеннях щодо водопостачання, землекористування, лісосмуг, пасовищ, ставків, місцевих програм адаптації до зміни клімату, відновлення і підтримки зеленого підприємництва має бути системною, а не формальною.

Водночас аналіз стратегічних документів показує розрив між проблемами, з якими стикаються сільські жінки, і механізмами державної політики. Окремі документи вже передбачають підтримку жіночого підприємництва, сімейного фермерства, навчання і перекваліфікацію жінок на селі, однак бракує системного аналізу доступу жінок до землі, фінансування, державної підтримки, технологій, навчання, ринків і участі у прийнятті рішень. Не сформовано також системи аграрних даних, яка дозволяла б оцінювати відмінності у володінні та управлінні господарствами, отриманні підтримки, доходів, доступі до ресурсів та участі у програмах розвитку за статтю та іншими релевантними ознаками. (Детальніше див. Додаток 1)

Для сільських жінок екологічна безпека є не абстрактною темою довкілля, а питанням води, землі, здоров'я, їжі, доходу, догляду, місцевої справедливості, можливості залишатися у своїй громаді та гідно жити.

4.6. Повені, підтоплення і руйнування водної інфраструктури

Поряд із посухами та дефіцитом води Україна стикається з ризиками сильних опадів, паводків, повеней і підтоплень. Такі явища пошкоджують житло, дороги, мости, сільськогосподарські угіддя, водогони, каналізаційні системи, школи, медичні та соціальні установи. Вони також можуть призводити до забруднення питної води, поширення інфекцій, втрати майна, документів, худоби, врожаю і доходів.

Підтоплення особливо небезпечні там, де інфраструктура зношена, системи водовідведення не працюють належно, а місцева влада не має достатньо ресурсів для профілактики і швидкого реагування. Після руйнувань, спричинених війною, ці ризики зростають, оскільки багато громад одночасно мають пошкоджене житло, дороги, електромережі, водопостачання, каналізацію, транспортну інфраструктуру та обмежений доступ до служб.

Паводки і повені найбільше загрожують гірським та передгірським районам Карпат і Прикарпаття, зокрема Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській і Чернівецькій областям. Водночас підтоплення можливі й в інших областях – особливо там, де є зношена інфраструктура, самовільна забудова в низинах, поганий стан водовідведення або недостатній контроль за використанням територій. Для сільських громад це означає ризики для житла, городів, худоби, доріг, доступу до шкіл, лікарень, соціальних послуг і евакуації.

Наслідки затоплень залежать не лише від інтенсивності опадів і гідрологічних умов, а й від способу використання територій та стану інфраструктури. Забудова заплавл і прибережних територій, порушення природного стоку, втрати у водопровідних і каналізаційних мережах, недостатня пропускна спроможність систем водовідведення, деградація лісів і водно-болотних угідь можуть посилювати наслідки сильних опадів і затоплень. Під час повеней додатковий ризик створює підтоплення об'єктів, де зберігаються відходи, добрива й хімічні речовини, а також переповнення каналізаційних систем і септиків: це може призводити до забруднення води та санітарно-епідеміологічних ризиків.

Україна має затверджені плани управління ризиками затоплення на 2023–2030 роки для окремих територій у межах усіх дев'яти районів річкових басейнів. Вони передбачають оцінювання та оновлення ризиків, підготовку карт загроз і ризиків, заходи запобігання і захисту, підвищення обізнаності населення, посилення стійкості інфраструктури, прогнозування та раннє попередження.¹⁷⁹

Повені й підтоплення можуть по-різному впливати на людей залежно від віку, стану здоров'я, інвалідності, доступу до транспорту, доходів, житла й розподілу доглядових обов'язків. Для людей, які відповідають за дітей, старших родичів або людей з інвалідністю, евакуація означає додаткові завдання: підготувати документи, ліки, засоби гігієни, організувати транспорт, тимчасове житло і подальший догляд. У матеріалах проєкту учасниці пов'язували цю організаційну й доглядову працю передусім із жінками. Після підтоплення до неї можуть додаватися очищення житла, відновлення побуту, пошук безпечної води й ліків та догляд за хворими членами родини.

«Під час підтоплень та спеки на жінок покладається більша відповідальність, ніж на чоловіків: організація їжі, забезпечення питною водою, вирішення питань, пов'язаних зі здоров'ям та доглядом за дітьми чи літніми батьками,

¹⁷⁹ Розпорядження Кабінету Міністрів України № 895-р від 7 жовтня 2022 року «Про затвердження планів управління ризиками затоплення на окремих територіях у межах районів річкових басейнів». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2022-%D1%80#Text>

Підтоплення і почастішання інших стихійних лих призводять також до збитків у сферах зайнятості сільського населення, які напряду залежать від довкілля: лісове господарство, рибальство, садівництво, бджолярство, фермерство, городництво, дрібне тваринництво. Для жінок у сільських громадах це може означати втрату джерела доходу або частини продовольства, збільшення витрат на купівлю продуктів, воду, ліки, ремонт житла та відновлення господарства.

Підтоплення і руйнування водної інфраструктури мають особливо складні наслідки для людей, які залежать від транспорту, медичних і соціальних послуг, шкіл, садочків, ліків, чистої води і безпечного житла. Для жінок, які доглядають дітей, старших родичів або людей з інвалідністю, такі ситуації означають додаткову організаційну і фізичну працю: евакуацію, підготовку документів, пошук тимчасового житла, їжі, води, засобів гігієни, ліків і допомоги.

Для чоловіків, які працюють у сферах лісового господарства, заготівлі деревини, рибальства, комунальних або рятувальних робіт, повені та підтоплення також створюють підвищені професійні ризики. Якщо внаслідок нещасного випадку, професійного захворювання або втрати працездатності чоловік потребує догляду, ця доглядова праця часто лягає на дружину або інших жінок у родині – на додачу до решти побутових завдань.

В Україні існують інструменти планування управління ризиками затоплення, зокрема плани управління ризиками затоплення для окремих територій у межах районів річкових басейнів, зокрема через будівельні норми¹⁸⁰ та стандарти інженерного захисту територій¹⁸¹. Однак для цього Огляду важливо, що ці плани орієнтовані не лише на інженерний захист, а й на зменшення ризиків для життя і здоров'я населення, інфраструктури, економічної діяльності, сільськогосподарських земель і довкілля, а також на прогнозування, раннє попередження та підвищення обізнаності населення.¹⁸²

В умовах війни повені й підтоплення можуть мати ще складніші наслідки. Пошкоджені мости, дороги, електромережі, водогони, каналізаційні системи й очисні споруди обмежують доступ людей до допомоги. Мінування територій, нерозірвані боєприпаси, зруйновані промислові об'єкти, військові відходи та забруднені водойми можуть робити евакуацію, ремонт і відновлення небезпечними. У таких умовах плани реагування мають враховувати не лише гідрологічний ризик, а й безпековий, соціальний, медичний і гендерний вимір.

Плани реагування на повені й підтоплення мають поєднувати гідрологічний прогноз, інженерний захист, санітарну безпеку, евакуацію, доступ до води, транспорту, ліків, тимчасового житла, соціальної підтримки і захисту від насильства. Такі плани мають враховувати потреби дітей, старших людей, людей з інвалідністю, ВПО, сільських домогосподарств, працівниць і працівників соціальної, медичної, комунальної та рятувальної сфер, а також жінок, які виконують основну доглядову працю.

4.7. Пожежі, знищення лісів, деградація ґрунтів і біорізноманіття

Кліматичні зміни підвищують ризик пожеж через триваліші періоди спеки, посухи, зниження вологості ґрунтів і рослинності. У суху та жарку погоду в Україні різко зростає небезпека лісових,

¹⁸⁰ https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3074293124562945479?doc_type=2

¹⁸¹ https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu-n_b_v.1.1-38_2016.pdf

¹⁸² Розпорядження Кабінету Міністрів України № 895-р від 7 жовтня 2022 року «Про затвердження планів управління ризиками затоплення на окремих територіях у межах районів річкових басейнів». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2022-%D1%80#Text>

степових і торф'яних пожеж. Найнебезпечнішими є спекотні й сухі дні з низькою вологістю повітря, коли суха рослинність швидко займається, а пожежі складніше локалізувати.

Найчастіше пожежонебезпечні умови складаються у степовій, поліській і лісостеповій зонах, а також у гірських районах Криму.¹⁸³ Ліси й торфовища займають понад 10 млн гектарів території України, тому навіть звичайні сезонні пожежі можуть мати масштабні наслідки для довкілля, водних ресурсів, ґрунтів і здоров'я людей.

Літо традиційно є періодом, коли в степовій частині України горять відкриті території. Частина пожеж може мати природні причини, але значну роль відіграє людський фактор, зокрема випалювання стерні на полях, необережне поводження з вогнем, слабкий контроль за відкритими територіями та недостатня просвіта населення. У поєднанні зі спекою, посухою і суховіями такі практики швидко перетворюються на загрозу для полів, лісосмуг, пасовищ, сіл і природних екосистем.

В умовах війни ризик ландшафтних пожеж формується поєднанням бойових дій, численних джерел займання, мінування, обмеженого доступу пожежних служб і спекотних та сухих умов. За оцінкою **Ініціативи з обліку викидів парникових газів під час війни**,¹⁸⁴ у 2025 році в Україні було зафіксовано близько 1,39 млн гектарів природних ландшафтних пожеж; пов'язані з пожежами викиди стали одним із найбільших компонентів кліматичної шкоди війни. Супутниковий моніторинг Об'єднаного дослідницького центру Європейської комісії та Європейської інформаційної системи щодо лісових пожеж (EFFIS)¹⁸⁵ також показує винятковий масштаб проблеми: у 2025 році Україна була найбільш постраждалою країною поза ЄС у зоні моніторингу EFFIS; на неї припало майже 30% загальної картографованої вигорілої площі та 39% усіх зафіксованих пожеж.

Воєнний вплив на природні території не обмежується пожежами. Мінування і вибухонебезпечні залишки війни обмежують доступ до лісів і природоохоронних територій, ускладнюють гасіння пожеж, моніторинг, лісогосподарські роботи та відновлення. Обсерваторія конфліктів та довкілля (CEOBS)¹⁸⁶ відзначає пряме пошкодження екологічно цінних територій, фрагментацію оселищ, пожежі, забруднення й довгострокові ризики від мін та боєприпасів.

Знищення лісів і лісосмуг також посилює вплив зміни клімату на сільські громади. Лісосмуги зменшують суховії, захищають ґрунти, утримують вологу, знижують ерозію і підтримують місцевий мікроклімат. Їхнє знищення погіршує умови для вирощування городини, садівництва, фермерства і домашнього господарства, якими часто займаються жінки. Вирубка лісів і захисних лісосмуг є наскрізним чинником для різних регіонів: вона відбувається і через господарську діяльність, і внаслідок бойових дій та дій окупаційної адміністрації на тимчасово окупованих територіях. Це посилює пилові бурі, вітрову ерозію та висихання водойм.

«Між полями були зелені насадження, лісові смуги зберігали ґрунти та зменшували суховії, але бізнес знищував лісові смуги між полями і почали з'являтися суховії».

Учасниця тренінгу

Пожежна небезпека, посухи, ерозія ґрунтів і втрата врожаїв пов'язані не лише з природними процесами, а й з рішеннями у сфері землекористування, аграрної політики, місцевого управління, контролю за природними ресурсами та протипожежної безпеки.

¹⁸³ https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/2_Vplyv-zminy-klimatu-v-Ukrayini.pdf

¹⁸⁴ Initiative on GHG Accounting of War. Climate Damage Caused by Russia's War in Ukraine: 48 months. https://en.ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2026/02/climate-damage-rusagression_48months_en-2s.pdf

¹⁸⁵ Joint Research Centre / European Forest Fire Information System (EFFIS). 2025 was EU's most destructive wildfire season on record. https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-news-and-updates/2025-was-eus-most-destructive-wildfire-season-record-2026-03-31_en

¹⁸⁶ Conflict and Environment Observatory. Ukraine conflict environmental briefing: nature. <https://ceobs.org/ukraine-conflict-environmental-briefing-nature/>

Пожежі також погіршують якість повітря. Дим, пил, попіл, токсичні речовини від горіння сухої рослинності, сміття, будівельних матеріалів, пального, техніки або промислових об'єктів підвищують ризики для людей із хворобами дихальної та серцево-судинної систем, дітей, вагітних жінок, старших людей, людей з інвалідністю, а також людей, які працюють або живуть поблизу зон задимлення. У таких умовах зростає потреба в медичній допомозі, догляді, евакуації, захисній інформації та підтримці домогосподарств.

В умовах **війни росії проти України** пожежі в природних екосистемах стають не лише наслідком спеки, посухи чи людської недбалості, а й прямим наслідком бойових дій. Обстріли, вибухи, падіння уламків, використання вибухових речовин, мінування територій і неможливість швидко допустити рятувальників до місць займання призводять до масштабних пожеж у лісах, степах, на полях, у природно-заповідному фонді та поблизу населених пунктів. Значна частина лісового фонду України зазнала пожеж, спричинених прямими бойовими діями, вибухами, мінуванням, обстрілами, спалахуванням підросту, підліску, кущів і лісової підстилки. Активне застосування артилерії, авіації, дронів та інших видів озброєння спричиняє масові загоряння у лісових, степових і польових екосистемах.

У місцях активних бойових дій фіксуються масштабні верхові, низові й підземні, зокрема торф'яні, пожежі. У таких пожежах можуть вигорати всі основні яруси лісових екосистем: трав'яний покрив, підлісок, кущі, дерева, лісова підстилка, а в окремих випадках – торф'яні шари. Це має довготривалі наслідки для ґрунтів, води, біорізноманіття, клімату і здатності територій до природного відновлення.

«На непідконтрольних територіях фіксується вирубка лісових насаджень і полезахисних лісових смуг. З огляду на степові особливості регіону це може призводити до пилових бур, посилення вітрової ерозії та подальшого висушування ландшафтів. Спекотна суха погода в поєднанні з бойовими діями збільшує пожежну небезпеку в лісових масивах та степу. Це означає втрату рослинного покриву, знищення місць існування тварин і прискорення деградації екосистем.»

Учасниця тренінгу

Окремої шкоди зазнають об'єкти природно-заповідного фонду України. Пожежі фіксуються у лісових, польових і степових екосистемах, на територіях національних парків і заповідників, а також на стихійних сміттєзвалищах, у лісах, на узбіччях доріг, сільськогосподарських угіддях і берегах річок. У таких випадках пожежа поєднується із забрудненням повітря, ґрунту і води токсичними речовинами, пластиком, побутовими, будівельними чи воєнними відходами.

Найбільш забруднені ліси будуть вилучені з користування на багато десятиліть, оскільки їхнє розмінування не є пріоритетним та потребує значно більше зусиль і часу, ніж розмінування аналогічних площ сільськогосподарських угідь. Найбільшу небезпеку така ситуація завдає крупним тваринам, що можуть підірватись на мінах.

Внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС – найвідомішого акту екоциду російської армії в Україні після 2022 року – постраждали природні території півдня України, зокрема заповідні степи з цінними видами рослин, багато з яких занесені до Червоної книги України. Зневоднення територій півдня та Кримського півострова також підвищує пожежну небезпеку в степах, горах і лісах, які перебувають під контролем російських військових.

Серед прикладів воєнного впливу на природні екосистеми учасниці й джерела згадували пожежі в окупованому Енергодарі Запорізької області, пожежі на Херсонщині, шкоду Національному природному парку «Кам'янська Січ», де внаслідок обстрілів згоріли 8,5 гектарів заповідної території, а також руйнування природних територій після підриву Каховської ГЕС.

«Під час масованих обстрілів Запорізької області в Гуляйпільській, Преображенській, Оріхівській, Комишуваській, Тернуватській, Новомиколаївській, Кушугумській, Новоолександрівській, Біленьківській, Степненській, Степногірській, Воздвижівській, Малотокмачанській, Таврійській громадах, виділяється значна кількість небезпечних речовин, що отруюють повітря, землі та воду в зонах активних бойових дій. Це призводить до погіршення екологічної ситуації, зменшення біорізноманіття, знищення місць постійного проживання тварин, що змушує їх до міграції. Також спостерігається масова загибель свійської тварини, що залишилася в зоні бойових дій.»

Учасниця тренінгу

Російські окупанти захопили адміністрації майже всіх заповідників і національних парків на сході і півдні України. Загарбники підпалюють ліси, бо вважають, що там ховаються партизан, і полюють на співробітників нацпарків, оскільки вважають їх «нацистами».

На окупованих і прифронтових природоохоронних територіях ризику для персоналу також стали частиною екологічної шкоди війни. За повідомленнями природоохоронців і журналістів, російські окупаційні сили захоплювали адміністрації заповідників і національних парків на сході й півдні України, розграбовували їхні матеріали та перешкоджали роботі працівників; окремі співробітники природно-заповідного фонду були викрадені або перебували в незаконному утриманні.¹⁸⁷ У ширшому контексті задокументованих російських атак дронами на цивільне населення, зокрема у Херсоні,¹⁸⁸ робота працівників природоохоронних установ на окупованих, прифронтових і замінованих територіях пов'язана не лише з професійними, а й із прямими безпековими ризиками.¹⁸⁹

Окремим прикладом воєнного впливу на природоохоронні території є ситуація в біосферному заповіднику «Асканія-Нова». Після встановлення окупаційного контролю над заповідником російські структури почали незаконно вивозити й комерційно використовувати тварин із його колекцій. За повідомленнями Укрінформу з посиланням на чинного директора заповідника Віктора Шаповала,¹⁹⁰ з колекції зоопарку були вивезені зебри Чапмана, бізони американські, коні Пржевальського та олень Давида. Пізніші журналістські матеріали також описували спроби продажу тварин із «Асканії-Нова», зокрема запити на купівлю колекційних особин антилоп сайга та переговори щодо продажу рідкісних зебр Чапмана.¹⁹¹ Такі дії створюють ризик втрати унікальних біоколекцій, руйнують наукову та природоохоронну функцію заповідника і показують, що окупація природоохоронних територій має не лише військовий, а й комерційно-експлуатаційний вимір.¹⁹²

У 2024 році понад 100 гектарів лісу було знищено росіянами за тиждень на Лиманському напрямку Донеччини. Поруч від Серебрянського лісу лишилася сама назва, росіяни знищили 80% нацпарку «Святі гори». Гасити пожежі й рятувати тварин у таких умовах часто неможливо через мінування, обстріли та продовження бойових дій.¹⁹³

«Забруднення територій вибухонебезпечними предметами – мінами, уламками снарядів та нерозірваними боєприпасами є серйозною проблемою не лише Запорізької області. Таке можна сказати і про Донецьку, Чернігівську,

¹⁸⁷ ІРС-Південь. «Окупанти викрали егеря Чорноморського біосферного заповідника Леоніда Янчишина». 12.07.2022.

<https://ipc.org.ua/uk/2022/07/okupanty-vykraly-yegerya-chornomorskogo-biosfernogo-zapovidnyka-leonida-yanchyshyna/>

¹⁸⁸ Human Rights Watch. «Listen, Run, Hide: How Russia Uses Quadcopter Drones to Hunt and Kill Civilians in Kherson, Ukraine». 03.06.2025.

<https://www.hrw.org/feature/2025/06/03/listen-run-hide/how-russia-uses-quadcopter-drones-hunt-kill-kherson>

¹⁸⁹ Центр журналістських розслідувань. «Окупанти захопили і розграбували майже всі адміністрації заповідників і національних парків сходу і півдня України». 20.05.2022. <https://investigator.org.ua/ua/news-2/243103/>

¹⁹⁰ Антикорупційний вимір / URSA.MEDIA. «Зебра за мільйон: журналісти під прикриттям перевірили, чи окупанти продають тварин із «Асканія-Нова». 27.08.2025. <https://anticorruption-vymir.com.ua/2025/08/27/zebra-za-miljon-zhurnalisty-pid-prykryttyam-perevirly-chy-okupanty-prodayut-tvaryn-iz-askaniya-nova/>

¹⁹¹ UWEC Work Group. Russia selling off rare animals from Ukraine's Askania-Nova nature reserve. <https://uwecworkgroup.info/russia-selling-off-rare-animals-from-ukraines-askania-nova-nature-reserve/>

¹⁹² Укрінформ. «Загарбники вивозять тварин із заповідника «Асканія-Нова». 24.04.2024. <https://www.ukrinform.ua/rubric-tymchasovo-okupovani/3856380-zagarniki-vivozat-tvarin-iz-zapovidnika-askanianova.html>

¹⁹³ Росія чинить воєнний екоцид, випалюючи степи і ліси на півдні України і в Криму. <https://investigator.org.ua/ua/publication/south-articles/268572/>

Херсонську, Чернігівську області. Це – якщо найбільше. Але ж таке відбувається в усіх областях. Це становить пряму загрозу для життя і здоров'я населення, а також унеможлиблює використання земель у сільському господарстві, спричиняє деградацію ґрунтів, пошкодження рослинного покриву та тривале виключення великих територій із господарського використання».

Учасниця тренінгу

Такі приклади показують, що пожежі в умовах війни мають довгострокові наслідки для біорізноманіття, ґрунтів, водних ресурсів, якості повітря, природоохоронних територій і здатності екосистем до відновлення. Вони також впливають на життя громад: знищують ліси, лісосмуги, пасовища, поля, місця збору ягід, грибів і лікарських рослин, погіршують якість повітря та створюють додаткові ризики для здоров'я людей. Ці наслідки особливо відчутні у прифронтових і деокупованих громадах, де забруднення територій поєднується з мінуванням, пожежами, руйнуванням інфраструктури та обмеженим доступом до послуг.

Для громад, які постраждали від війни, пожежі створюють додатковий виклик: вони можуть одночасно руйнувати природні ресурси, погіршувати якість повітря, знищувати майно, ускладнювати доступ до води, пошкоджувати електромережі, створювати ризики від вибухонебезпечних предметів і підвищувати потребу в допомозі. Якщо в громаді немає достатньої кількості техніки, підготовлених служб, безпечного доступу до місця займання та системи раннього оповіщення, пожежі можуть швидко перетворюватися на комплексну екологічну і гуманітарну кризу. Отже, пожежі, знищення лісів, деградація ґрунтів і втрата біорізноманіття мають розглядатися як частина ширшої екологічної безпеки. Це питання не лише збереження природи, а й водної безпеки, продовольчої безпеки, здоров'я, сільського господарства, протидії зміні клімату, безпечного доступу до ресурсів, навчання населення попередженню пожеж та безпечній поведінці під час пожеж, відновлення громад і участі жінок у рішеннях щодо землі, води, лісів, лісосмуг і місцевого розвитку.

4.8. Відходи, стихійні сміттєзвалища, медичні та воєнні відходи

Проблема відходів в Україні була гострою ще до повномасштабного вторгнення, а під час війни суттєво загострилася. Вона охоплює побутові відходи, стихійні сміттєзвалища, промислові, будівельні, медичні, аграрні та небезпечні відходи, а також нову масштабну категорію – відходи руйнації та відходи, що утворюються внаслідок бойових дій. Усі ці види відходів створюють ризики для води, ґрунтів, повітря, здоров'я людей, безпеки громад і відновлення територій. Чинний Закон України «Про управління відходами»¹⁹⁴ встановлює підвалини запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення, відновлення і видалення; оцінювання ситуації має спиратися на актуальні системи обліку, моніторингу та місцеві дані. У цьому розділі розглядаються питання обліку, безпечного зберігання, перевезення, оброблення та видалення таких відходів; вплив промислових викидів і скидів на повітря, воду та ґрунти розглянуто в розділі 4.9.

Стихійні сміттєзвалища і побутові відходи

Стихійні й несанкціоновані місця видалення відходів залишаються проблемою для громад, однак різні набори даних не слід підсумовувати або порівнювати без пояснення методики їх формування. За офіційними даними 2020 року, в Україні було 22 631 стихійне звалище загальною площею майже 557 гектарів без урахування Криму; до липня 2021 року на інтерактивній мапі Міндовкілля було зафіксовано ще 11 843 несанкціонованих звалища¹⁹⁵.

¹⁹⁴ Закон України «Про управління відходами» від 20.06.2022 № 2320-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>

¹⁹⁵ О. М. Петрович. Еколого-економічний механізм вибору земельних ділянок для розміщення регіональних полігонів відходів, що не є небезпечними. Дисертація. 2025 р. https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_petrovich.pdf

У матеріалах проєкту учасниці описували випадки, коли місця накопичення відходів у сільських громадах визначалися ситуативно, без зрозумілої для населення процедури, належної інфраструктури та регулярного вивезення. Стихійні сміттєзвалища на сільських територіях часто утворюються у найближчих до населених пунктів лісосмугах, у ярах уздовж трас, на узбережжях водойм та в степових зонах. Люди викидають туди сміття без урахування санітарних правил чи норм, а саме сміття може містити відходи різного рівня небезпеки. Через розкладання органіки та проникнення дощової води в товщу сміття утворюється фільтрат, що містить важкі метали, токсини та патогенні мікроорганізми. Він просочується крізь ґрунт, забруднюючи його та підземні води. Унаслідок цього гине флора і фауна, зокрема рідкісні види, а населені пункти отримують забруднену воду, їдкий сморід і підвищені ризики поширення інфекцій¹⁹⁶.

Жінки та члени їхніх родин у сільській місцевості називають величезною проблемою створення сміттєзвалищ органами місцевого самоврядування без дотримання належних процедур. У містах подібні сміттєзвалища мають створюватися відповідно до схем санітарного очищення та генеральних планів, а у сільських територіях питання часто вирішується хаотично: сільські ради визначають у межах своїх громад місця для звалищ ситуативно, без розроблення проєктної документації, без дотримання санітарно-захисних зон і без отримання необхідних екологічних паспортів. Це фактично легітимізує стихійні звалища на рівні громади¹⁹⁷.

Такі місця накопичення відходів не є належно облаштованими полігонами і, як правило, не мають інженерного захисту, систем контролю фільтрату й газу, умов для безпечного приймання, розміщення, захоронення та подальшого моніторингу відходів. Законне управління полігонами та іншими об'єктами оброблення відходів потребує дотримання вимог **Закону України «Про управління відходами»**,¹⁹⁸ отримання дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів, подання відомостей про склад і властивості відходів, матеріально-технічну базу, технологічні процеси та, у визначених законом випадках,¹⁹⁹ наявність висновку з оцінки впливу на довкілля. Окремі технічні вимоги до експлуатації полігонів, припинення їх експлуатації, рекультивації та догляду після закриття затверджені **наказом Міндовкілля від 10 лютого 2025 року № 263**.²⁰⁰ Точна кількість стихійних сміттєзвалищ в Україні залишається невідомою; за даними **інформаційної довідки Дослідницької служби Верховної Ради України**,²⁰¹ у 2024 році у приватному секторі було виявлено 22,6 тисячі несанкціонованих сміттєзвалищ, а офіційний ресурс «ЕкоЗагроза» використовується для фіксації повідомлень про такі об'єкти.

Проблему посилюють нестача бюджетів, техніки, контейнерів, пунктів прийому вторинної сировини, регулярного вивезення і просвіти. У частині громад населення не оплачує послуги вивезення сміття або не довіряє системі, а місцева влада не забезпечує доступної альтернативи. У результаті сміття спалюють, закопують, викидають у лісосмугах, ярах, на узбіччях доріг або біля водойм, що забруднює ґрунти, воду й повітря та шкодить здоров'ю людей. Часті підпали та самозаймання таких сміттєзвалищ у спекотну погоду впливають на здоров'я жінок і чоловіків різного віку, у тому числі хлопчиків і дівчат. Дим, токсичні речовини, продукти горіння пластику, гуми, органіки, будівельних матеріалів та інших відходів можуть шкодити органам дихання, травлення, підвищувати ризик алергічних реакцій та загострення хронічних захворювань. Найчутливішими до подібних шкідливих впливів є діти, вагітні жінки, жінки, які планують вагітність, старші люди та люди з хронічними захворюваннями. Негативними є і наслідки релокації бізнесів із

¹⁹⁶ Україна без сміттєзвалищ. Як працює циркулярна економіка та чому екоперехід — це ще й дуже вигідно.

28.02.2025. <https://projects.liga.net/mcdonalds/>

¹⁹⁷ Стихійні звалища: шкода здоров'ю і довкіллю та рекомендації. 11 квітня 2017. <https://epl.org.ua/human-posts/styhiini-zvalyshha-shkoda-zdorov-yu-i-dovkillyu-ta-rekomendatsiyi/>

¹⁹⁸ Закон України «Про управління відходами» від 20.06.2022 № 2320-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>

¹⁹⁹ Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. «Видача дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів». <https://mepr.gov.ua/vydacha-dozvolu-na-zdiysnennya-operatsij-z-obroblennya-vidhodiv/>

²⁰⁰ Наказ Міндовкілля від 10.02.2025 № 263 «Про затвердження Правил технічної експлуатації полігонів, припинення експлуатації, рекультивації та догляду за полігонами після припинення їх експлуатації». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0405-25#Text>

²⁰¹ Дослідницька служба Верховної Ради України. Інформаційна довідка щодо правового регулювання запобігання утворенню стихійних сміттєзвалищ. <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33721.pdf>

прифронтових територій, які раніше спеціалізувались на роботі з вторинною сировиною, у тому числі через відсутність можливості належної переробки окремих видів відходів.

Учасниці заходів також звертали увагу на брак практичної інформації про те, які відходи є небезпечними, як їх збирати, як поводитися з будівельними або медичними відходами, чому не можна спалювати сміття і які наслідки це має для ґрунтів, води, повітря та здоров'я людей.

«На сільських територіях проживають переважно жінки різного віку і діти та чоловіки старшого віку, які проблему утилізації відходів не вважають серйозною, бо не мають належних знань у цій сфері. Також існує конфлікт поколінь: старші в селах звикли спалювати сміття і не звертають уваги на молодь, яка вимагає сортувати та вивозити».

Учасниця тренінгу

«Ми маємо проблему з бабусею: я їй розповідаю про сортування сміття, що не можна все підряд палити, прошу якось думати, а вона каже, що те пусте, все рівно все закопується разом і всі так роблять. Але я приїжджаю з навчання тільки на вихідні, а вона та її сусідки знищують моє село, а місцеве керівництво не бачить фінансової вигоди і каже, що для малих сіл на це грошей нема».

Учасниця тренінгу

Навіть біля будинків, де облаштовані відповідні пункти для роздільного збору відходів, мешканці та мешканки не завжди користуються ними належним чином. Здебільшого це зумовлено відсутністю розуміння та належної інформаційно-просвітницької роботи на місцях щодо видів сміття, яке підлягає переробці, та видів відходів, що належать до одноразового використання. На сьогоднішній день в Україні переробляється 3–6% побутових відходів, ще 1–2% спалюється, а решту – більше 90% – вивозять на полігони.²⁰²

«У нас у дворі поставили ящики для роздільного збору побутових відходів, я кажу бабці, щоб не викидала все разом, а вона мені пояснює, мовляв, яка різниця, все буде на одному смітнику і піде в землю. У мене таке враження, що вона жила в якійсь іншій реальності, хоча цілий день слухає радіо та дивиться телевізор».

Учасниця тренінгу

«Щоб заохотити жінок і чоловіків сортувати відходи, варто: розширити мережу прийому пунктів вторинної сировини, запровадити мотивуючий (достатньо високий) рівень винагороди за збір та здачу вторинної сировини, знизити тарифи на вивіз твердих побутових відходів для населення у випадку сортування відходів або запровадити талони для пільгових покупок після здачі вторинної сировини».

Учасниця тренінгу

Промислові відходи

Часто саме на території міст чи поблизу них розташовані великі підприємства, фабрики та заводи, викиди та скиди яких потрапляють в повітря, воду та ґрунти. Україна має значні обсяги накопичених промислових відходів, що створює довгострокові ризики для довкілля, здоров'я населення та відновлення територій. У **Національній стратегії управління відходами в Україні до 2030 року**, схваленій Кабінетом Міністрів України у 2017 році,²⁰³ зазначалося, що річний обсяг утворення промислових відходів становив 419,2 млн тонн, а обсяг їх накопичення у спеціально відведених місцях або об'єктах – 13,27 млрд тонн. Майже половина накопичених відходів припадає на гірничий сектор, енергетику, металургію та машинобудування. Щороку утворюється від **500–750 тис. тонн** небезпечних (у т. ч. промислових) відходів, частина з яких не потрапляє до офіційної статистики.²⁰⁴ Більше половини цих відходів можна переробити або використати повторно, але через брак інфраструктури, первинного сортування та стимулів реальні обсяги переробки залишаються на рівні 6–10 %. З роками обсяг відходів тільки росте: неочищені чи погано очищені рідкі, тверді, газоподібні відходи з фабрик і заводів потрапляють в атмосферу, воду та ґрунти, що завдає непоправної шкоди як планеті загалом, так і безпосередньо людям. В умовах війни ці ризики посилюються через пожежі, вибухи, руйнування підприємств, складів, нафтобаз, енергетичних

²⁰² Золоті відходи. Чому Україна тоне у смітті і хто на цьому заробляє — розслідування NV. <https://biz.nv.ua/ukr/economics/pererobka-smittya-ta-vidhodiv-v-ukrajini-klyuchovi-problemi-korupciya-ta-perspektivi-rozvitku-novini-50359866.html>

²⁰³ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 року № 820-р «Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року». <https://zakon.rada.gov.ua/go/820-2017-%D1%80>

²⁰⁴ <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/rynok-opasnyh-othodov-ukrainy-vazhnoe-v-cifrah-material-pro-consulting-dlya-ekologiya-ekonomika>

об'єктів, очисних споруд і місць накопичення відходів. Наслідки залежать від типу об'єкта, характеру пошкодження, небезпечних речовин, що там зберігалися або використовувалися, напряму поширення диму чи забруднення, а також від можливості оперативного моніторингу, локалізації та інформування населення.

Крім Національної стратегії управління відходами, в Україні наявне законодавство, яке регламентує управління відходами та прописує відповідні заходи із захисту довкілля²⁰⁵ – однак перевірити належним чином його дотримання не завжди вдається, а керівництво цих підприємств не завжди його дотримується. Промислові, будівельні, аграрні та небезпечні відходи потребують окремої уваги, оскільки можуть містити токсичні речовини, важкі метали, хімікати, залишки пального, будівельний пил, уламки скла, металу й азбестовмісні матеріали. Війна посилила цю проблему через руйнування підприємств, складів, енергетичних об'єктів, промислової інфраструктури та збільшення обсягів небезпечних відходів. Для громад це означає потребу в контролі, інвентаризації, безпечному зберіганні, утилізації та прозорій інформації для населення.

Війна принесла додаткові проблеми, зруйновані підприємства збільшують кількість промислових відходів та збільшують забруднення. У громадах, розташованих поруч із промисловими об'єктами або місцями накопичення відходів, особливо вразливими можуть бути діти, старші люди, люди з хронічними захворюваннями, вагітні жінки та люди, які не мають ресурсів для переїзду або захисту від забруднення.

«Через те, що покращення екологічних норм виробництва не є пріоритетним напрямком для підприємств важкої промисловості, особливо під час війни, кількість викидів в атмосферу залишається значною. Найбільшими забруднювачами є підприємства металургійного комплексу, такі як: ПрАТ «Запоріжсталь», ПрАТ «ЗАПОРІЖКОКС», ПрАТ «Укрграфіт» та інші. Що призводить до підвищення захворюваності серед населення на онкологічні захворювання, шкірні захворювання, захворювання на туберкульоз, де більшість складають чоловіки, має вплив на жіноче та чоловіче репродуктивне здоров'я, а також захворювання верхніх дихальних шляхів та очей, викликає алергії».

Учасниця тренінгу

Медичні відходи

Медичні відходи є окремою проблемою екологічної безпеки, особливо під час війни, коли зростає навантаження на лікарні, мобільні медичні пункти, волонтерські ініціативи, військову медицину і гуманітарну допомогу. Величезну кількість відходів утворюють медичні заклади, які зазвичай розташовані в містах. Це відбувається під час діагностики й лікування пацієнток і пацієнтів, профілактики захворювань та усунення ризиків для здоров'я людей²⁰⁶.

Близько 85% від загальної кількості відходів, що утворюються закладами охорони здоров'я, є побутовими, безпечними відходами. Але решта 15% – такі як голки, леза, засоби індивідуального захисту, медичні вироби, лікарські препарати або розхідні матеріали, забруднені кров'ю та іншими біологічними рідинами, – можуть бути інфекційно, токсично або радіологічно небезпечними²⁰⁷. Медичні та гігієнічні відходи (марлеві пов'язки, серветки, тампони) можуть потрапляти у звичайні потоки побутового сміття та є одними з найчастіших причин непрохідності каналізації), якщо немає належної роз'яснювальної роботи, контролю, сортування, маркування, спеціалізованого транспорту, навчання персоналу, контрактів на утилізацію і контролю. У таких умовах ризики поширюються не лише на медичні заклади, а й на комунальні служби, полігони, неформальних

²⁰⁵ Закони України: Про управління відходами № 2804-IX від 01.12.2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>
Про охорону навколишнього природного середовища, 1991, № 1268-XII від 26.06.91. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
Про охорону атмосферного повітря. № 2708-XII від 16.10.92 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>
Про водовідведення та очищення стічних вод. від 12.01.23 р. № 2887-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2887-IX#Text>
Нормативно-правова база. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. <https://mepr.gov.ua/diyalnist/reformy/efektyvne-upravlinnya-vidhodamy/normativno-pravova-baza/>

²⁰⁶ <https://youcontrol.com.ua/data-research/nebezpechni-vidkhody-v-ukrayini-de%2C-kym-iyak-stvoriuietsia-naybilshe-toksychnykh-rechovyn/>

²⁰⁷ World Health Organization. Health-care waste. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/health-care-waste>

збирачів відходів, дітей, які можуть контактувати з небезпечними предметами, та мешканців і мешканок громад.

Неправильне поводження з медичними відходами може мати серйозні наслідки як для медичних працівниць і працівників, зокрема середньої та молодшої ланки, де переважно працюють жінки, так і для пацієнток і пацієнтів, прибиральниць, волонтерок, громад і довілля. Під час війни ці ризики зростають через збільшення кількості поранених, розгортання додаткових медичних пунктів, волонтерську медичну допомогу, пошкодження лікарень, перебої з електропостачанням, водою, логістикою і вивезенням небезпечних відходів. Управління медичними відходами регламентує Наказ Міністерства охорони здоров'я від 31.10.2024 № 1827 **«Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Порядок управління медичними відходами, у тому числі вимоги щодо безпечності для здоров'я людини під час утворення, збирання, зберігання, перевезення, оброблення таких відходів»**.²⁰⁸

Відходи руйнації та відходи внаслідок бойових дій

Відходи від руйнувань стали окремою масштабною категорією воєнного впливу. Вони можуть містити бетон, цеглу, метал, скло, деревину, пластик, ізоляційні матеріали, електричне обладнання та небезпечні компоненти, зокрема азбестовмісні матеріали. Їх безпечне обстеження, сортування, тимчасове зберігання, оброблення і повторне використання ускладнюються мінуванням, повторними обстрілами, пошкодженими дорогами та дефіцитом техніки.

Порядок управління такими відходами визначає постанова Кабінету Міністрів України № 1073, яка регулює операції з відходами, утвореними внаслідок пошкодження та руйнування будівель і споруд, а також місця їх тимчасового зберігання.²⁰⁹

Будівельне сміття, яке утворилося внаслідок обстрілів, вибухів та бойових дій, у селах практично не переробляється та не використовується повторно. У кращому випадку його вивозять на полігон. У гіршому – воно потрапляє в лісосмуги, яри, на узбіччя доріг або утворює нові стихійні звалища. У великих містах мешканки й мешканці багатоповерхівок мають менше можливостей пристосувати частину відходів руйнації до потреб домогосподарства та майже повністю залежать від рішень міської влади, комісій з обстеження пошкодженого житла, механізмів компенсації та організованого вивезення. У маленьких містах і селах ситуація може відрізнятись: люди частіше самостійно організовують розбір і вивезення відходів руйнації, а частина мешканців і мешканок із міркувань економії вивозить сміття в лісопосадки або створює стихійні звалища.

Стихійне захоронення відходів руйнації відбувається там, де не налагоджено організований вивіз, або у громадах, де вивезення й утилізація здійснюються за кошти мешканців. Великою проблемою утилізації наслідків руйнувань як у містах, так і в селах є емоційна дестабілізація власників через масштаби збитків і руйнувань. У момент втрати житла, майна або близьких люди не завжди можуть думати про довкілля і довгострокові наслідки. Окремою проблемою є також відсутність власників помешкань, які виїхали зі свого населеного пункту: такі об'єкти фактично залишаються у законсервованому стані і стають складним завданням для громад.

«Хто там думає про сортування, коли люди налякані, убиті горем. Хтось вклав останні гроші, усе життя працював, щоб заробити на житло, а в когось узагалі хтось із рідних під завалами. Хто тоді думає про екологію і про сортування? Все гамузом скинули, висипали, і все».

Учасниця тренінгу

²⁰⁸ Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 31.10.2024 № 1827 «Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Порядок управління медичними відходами...». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1938-24#Text>

²⁰⁹ Постанова Кабінету Міністрів України від 27.09.2022 № 1073 «Про затвердження Порядку управління відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд...». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text>

У районах, які перебувають під інтенсивними обстрілами, питання поводження з відходами руйнації часто стає менш пріоритетним, оскільки мешканці та мешканки намагаються якомога швидше покинути громаду або зосереджені на виживанні. Чим ближча громада до фактичної лінії фронту, тим менше ця тема може бути актуальною для її мешканців у короткостроковій перспективі. Водночас відкладене вирішення проблеми відходів створює довгострокові ризики для здоров'я, води, ґрунтів, безпеки й відновлення.

Ускладнюється також вивезення відходів у прифронтових територіях через ризики для життя людей, пошкоджені дороги, зруйновану інфраструктуру, нестачу техніки, мінування територій, обмежений доступ комунальних служб і можливість повторних обстрілів. Під час війни додалися і відходи від перебування військових частин уздовж лінії фронту, де збір та своєчасне вивезення сміття логістично важко і небезпечно організувати.

Окремий ризик становлять біологічні та санітарні наслідки бойових дій, зокрема на територіях, де тривалий час неможливо безпечно провести прибирання, поховання, санітарну обробку або розмінування. Такі ризики потребують професійного реагування, створення спеціальних служб, захисту працівниць і працівників відповідних служб, а також обережної комунікації з населенням без замовчування і без створення паніки.

Гендерний вимір проблеми відходів

Проблема відходів має виразний соціальний і гендерний вимір. Якщо система збору, сортування, вивезення і переробки сміття не працює, відповідальність часто перекладається на домогосподарства. У таких умовах жінки частіше виконують щоденну роботу з прибирання, сортування, спалювання або вивезення відходів, а діти, старші люди і люди з хронічними захворюваннями можуть найбільше потерпати від забрудненого повітря, диму і небезпечних речовин.

Учасниці проєкту зазначали, що жінки частіше беруть на себе щоденні практики поводження з побутовими відходами: сортування, зменшення використання одноразових речей, повторне використання, прибирання і контроль за чистотою простору домогосподарства. Проте без спеціальних служб, що могли б забезпечити контейнерами, пунктів прийому, регулярного вивезення, прозорості інформації та довіри до системи ця відповідальність залишається перекладеною на домогосподарства, а не підтриманою політикою громади.

Учасниці проєкту серед причин, які перешкоджають поліпшенню ситуації з відходами, називали брак системної екологічної просвіти населення різних вікових груп (особливо дітей на молоді), низьку культуру поводження з відходами, недовіру до системи сортування, нестачу фінансування, низьку спроможність частини населення оплачувати вивезення сміття, відсутність стимулів до сортування, наслідки війни, брак екологічної грамотності серед представників і представниць місцевої влади та слабку міжсекторальну взаємодію.

"Жінки в селах закупають воду у пляшках, на це треба кошти, але що робити, місцеву воду пити не можливо. Потім всі ці пляшки спалюються цими ж жінками у себе на городах.»

Учасниця тренінгу

Проблема відходів в умовах війни поєднує екологічний, безпековий, медичний і соціальний виміри. Для громад важливо не лише ліквідовувати стихійні сміттєзвалища, а й створювати зрозумілі системи сортування, вивезення, переробки і безпечного поводження з побутовими, промисловими, будівельними, медичними та воєнними відходами. Для цього потрібні інфраструктура, фінансування, контроль, прозора інформація, практична просвіта для населення і місцевої влади, а також включення теми відходів у місцеві програми відновлення та розвитку. Без такої системи

відповідальність за екологічну поведінку фактично перекладається на домогосподарства, найчастіше – на жінок.

Текстильні відходи і секонд-хенд

Окремим елементом проблеми побутових відходів є текстильні відходи: одяг, взуття, домашній текстиль, обрізки тканин та речі, які втратили споживчу цінність. Ця проблема не зводиться лише до “надмірного споживання” окремих людей. Вона пов’язана з моделлю швидкої моди, якістю і довговічністю речей, доступністю ремонту, системою збирання і сортування та тим, куди переміщуються потоки вживаного одягу після первинного використання. Європейська Комісія зазначає, що споживання текстилю в ЄС має четвертий за величиною вплив на довкілля і зміну клімату після харчування, житла і мобільності; щороку в ЄС викидається близько 5 млн тонн одягу, а лише близько 1% матеріалу з одягу переробляється назад у новий одяг.²¹⁰

Секонд-хенд має подвійний екологічний ефект. З одного боку, повторне використання речей подовжує їхній життєвий цикл, може зменшувати попит на нове виробництво і забезпечує доступніший одяг для людей з нижчими доходами. З іншого боку, якщо імпортовані або зібрані речі не проходять якісного сортування, а громади не мають інфраструктури для повторного використання, ремонту, перероблення чи безпечного видалення непридатного текстилю, частина такого потоку фактично перетворюється на відходи. Європейське агентство з довкілля попереджає, що без нарощування потужностей сортування і перероблення значні обсяги зібраного текстилю можуть і далі потрапляти на спалювання, захоронення або експортуватися за межі ЄС.²¹¹

Для України ця тема важлива через значний ринок вживаного одягу, пов’язаний з імпортом із європейських країн. Українське дослідження екологічних наслідків споживання текстильних виробів із магазинів секонд-хенду²¹² звертає увагу, що сучасний секонд-хенд уже не є насамперед гуманітарною допомогою, а функціонує як сертифікований товар, який обробляється, сортується, упаковується і продається. Авторки також зазначають, що повторне споживання одягу може зменшувати накопичення текстильних відходів передусім у країнах-експортерах, тоді як для України ключовим залишається питання власної системи поводження з текстильними відходами.

Екологічні ризики текстильних відходів пов’язані не лише з обсягом речей у змішаних побутових відходах або на стихійних звалищах. Багато сучасного одягу виготовлено зі змішаних матеріалів або синтетичних волокон, що ускладнює перероблення. Синтетичний текстиль також може бути джерелом мікропластику: носіння і прання тканин із пластикових волокон визнані одним із джерел його потрапляння в довкілля. Якщо такий текстиль спалюється в домогосподарствах або на стихійних звалищах, до проблеми додаються ризики забруднення повітря продуктами горіння, особливо коли речі містять синтетичні матеріали, барвники, фурнітуру або хімічні обробки.²¹³

Гендерний і соціальний вимір цієї проблеми потребує обережного формулювання. Не варто подавати текстильне засмічення як наслідок “жіночої купівельної поведінки” або перекладати відповідальність за нього на жінок і домогосподарства. У багатьох родинах саме жінки відповідають за одяг дітей, догляд за речами, передачу одягу іншим людям, благодійність або сортування, але ці практики не можуть замінити системну політику. Водночас для малозабезпечених

²¹⁰ European Commission. Sustainable and Circular Textiles Strategy. https://environment.ec.europa.eu/strategy/textiles-strategy_en

²¹¹ European Environment Agency. Management of used and waste textiles in Europe's circular economy, 2024.

<https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/management-of-used-and-waste-textiles-in-europes-circular-economy>

²¹² Тихомирова Т. С., Крючкова В. Дослідження екологічних наслідків споживання текстильних виробів з магазинів типу «секонд-хенд», 2023. <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/75039>

²¹³ European Environment Agency. Microplastics from textiles: towards a circular economy for textiles in Europe, 2022.

<https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/microplastics-from-textiles-towards-a-circular-economy-for-textiles-in-europe>

домогосподарств, ВПО, багатодітних сімей і людей, які втратили житло або роботу, доступний вживаний одяг може бути важливим ресурсом.

Для громад практичним рішенням є не заборона секонд-хенду, а створення зрозумілої системи поводження з текстилем: окремі пункти збирання придатного одягу, маршрути передачі речей соціальним службам і благодійним ініціативам, підтримка ремонту, перешивання та апсайклінгу, окремий збір непридатного текстилю, прозора інформація для населення і контроль, щоб непридатний текстиль не опинявся на стихійних звалищах і не спалювався. Для України це також питання наближення до підходів ЄС: у 2025 році в ЄС набули чинності нові правила щодо управління текстильними відходами, зокрема розширеної відповідальності виробника для текстилю і взуття та обов'язкового сортування окремо зібраного текстилю перед можливим перевезенням.²¹⁴

4.9. Промислове й аграрне забруднення

Промислове забруднення повітря, води та ґрунтів залишається однією з ключових проблем екологічної безпеки в Україні. Неочищені або недостатньо очищені викиди і скиди промислових підприємств, відходи виробництва, забруднення річок, підземних вод і земель можуть мати тривалий вплив на здоров'я людей, місцеву економіку, сільське господарство, доступ до води і можливості громад для розвитку. статі.

В умовах війни ці ризики посилюються через руйнування підприємств, складів, енергетичних об'єктів, нафтобаз, хімічних виробництв, логістичних центрів та іншої інфраструктури. Пожежі, вибухи і відсутність можливості оперативно контролювати стан об'єктів підвищують ризик токсичних викидів і забруднення територій. В умовах війни промислові ризики посилюються через пожежі й руйнування підприємств, складів, нафтобаз, енергетичних об'єктів, очисних споруд і місць накопичення відходів. Наслідки залежать від типу об'єкта і речовин, що на ньому зберігаються: пошкодження може спричинити локальні або ширші викиди в повітря, витіки у ґрунт і воду та довготривалі ризики, якщо доступ до моніторингу й ліквідації наслідків обмежений.²¹⁵ Пошкоджені сховища відходів і очисні споруди міст, внаслідок чого відходи надалі вільно потраплятимуть у ґрунти, річки і моря. З часом вивільнення брудних відходів лише прогресуватиме, що негативно впливатиме як на довкілля, так і людей різного віку та статі. Якщо промисловий об'єкт пошкоджений або розташований у зоні бойових дій, громада може втратити доступ до достовірної інформації про характер забруднення, рівень небезпеки, потребу в евакуації, захисті води, ґрунтів або продуктів харчування.

Для сільських громад окремим ризиком є діяльність великих аграрних підприємств і промислових тваринницьких комплексів. Такі підприємства можуть використовувати значні обсяги води, утворювати великі обсяги гною, біологічних відходів і стічних вод, забруднювати повітря запахами, аміаком і метаном, а також створювати ризики для ґрунтів, водойм, криниць, городів, пасік, дрібного тваринництва і здоров'я місцевого населення. Для промислового тваринництва основними екологічними ризиками є управління великими обсягами гною і стічних вод, викиди аміаку й метану, запахові навантаження, використання води та ризик потрапляння поживних речовин і мікроорганізмів у поверхневі й підземні води. Вплив залежить від технологій утримання тварин, зберігання й внесення гною, стану очисних споруд та дотримання санітарних і екологічних

²¹⁴ European Commission. Revised Waste Framework Directive enters into force, 2025. https://environment.ec.europa.eu/news/revised-waste-framework-directive-enters-force-2025-10-16_en

²¹⁵ CEOBS. The environmental consequences of the war against Ukraine: preliminary 12-month assessment, summary and recommendations. <https://ceobs.org/the-environmental-consequences-of-the-war-against-ukraine-preliminary-12-month-assessment-summary-and-recommendations/>

вимог²¹⁶. В дослідженні **Національного екологічного центру України в 2014 році**²¹⁷ розглядалися основні небезпечні відходи у тваринництві: падіж, залишки тварин після обробки та гній, а також значний вплив на атмосферне повітря від викидів теплогенераторів, вентиляційних систем (викиди при утриманні та дезінфекції приміщень під час профілактичної перерви); дизбар'єрів та санітарно-пропускних пунктів; електростанцій та автотранспорту підприємств. Зверталась увага й на викиди від тварин: продукти дихання (вуглецевий газ) та травлення (метан), що належать до парникових газів, що мають значний вплив на біорозмаїття, життя та добробут місцевого населення, а також впливають на зміни клімату.

Забруднення, пов'язане з великими тваринницькими комплексами, має кілька основних вимірів: забруднення повітря запахами, аміаком і метаном; забруднення ґрунтів і ґрунтових вод гноєм, біологічними відходами, стічними водами та хімічними речовинами; вплив на річки, ставки, криниці та інші джерела води; ризики для здоров'я місцевих жителів і жительок, зокрема дітей, вагітних жінок, старших людей, людей із хронічними захворюваннями та працівниць і працівників самих підприємств.

«Інколи не можна дихати та жити біля тваринницьких ферм, все змивається в річку та викидається на поля чи біля наших осель, особливо якщо це велика ферма і власники живуть в інших містах. Їм все одно на наше життя, приїхали, отримали прибуток, проконтролювали і поїхали. Місцеве керівництво не дбає або має прибуток теж від цього власника».

Учасниця тренінгу

«Громади сіл, які проживають поблизу свиноферми, постійно відчувають сильний неприємний запах. Запах буває настільки сильним, що робота у господарстві на вулиці стає неможливою. Мешканки кажуть про погане самопочуття через сморід, особливо вранці, при цьому вони змушені обробляти свої городи та доглядати тварин. Часто мешканки натрапляють на місця, куди працівники ферми вивозять мертвих тварин та гній. Усе це утворює небезпечну рідину, яка потім просочується в ґрунт і ґрунтові води, а дощами змивається в річки. Гине риба, отруюється питна вода в криницях, хворіють люди, зокрема маленькі діти, а доглядати їх мають жінки, які й самі скаржаться на самопочуття».

Учасниця тренінгу

Окрім тваринницьких комплексів, ризики для сільських громад створюють надмірне використання добрив, пестицидів і хімічних засобів захисту рослин, знищення лісосмуг, забруднення водойм і високе водоспоживання аграрного виробництва. Проникнення хімікатів, нітратів та інших забруднювачів у ґрунтові води може робити колодязну воду небезпечною для пиття, приготування їжі, дитячого харчування, поливу городів і утримання тварин.²¹⁸

Окремим ризиком для сільських громад є неналежне або надмірне застосування пестицидів, гербіцидів та інших засобів захисту рослин. На міжнародному рівні пестициди розглядаються як один із чинників, що можуть негативно впливати на запилювачів, ґрунтові й водні екосистеми, біорізноманіття та здоров'я людей; водночас запилення є критично важливою екосистемною послугою для відтворення рослин, підтримання біорізноманіття і виробництва продовольства. За оцінками **Міжурядової науково-політичної платформи з біорізноманіття та екосистемних послуг**,²¹⁹ близько 75% основних продовольчих культур і майже 90% диких квіткових рослин залежать принаймні частково від запилення тваринами.

²¹⁶ FAO. Livestock and the environment. The State of Food and Agriculture 2009: Livestock in the Balance. <https://www.fao.org/4/i0680e/i0680e04.pdf>

²¹⁷ Розвиток тваринництва в Україні. Проблеми та рекомендації. Підготовлено національним екологічним центром України. за підтримки Європейського Союзу, Both Ends та Фонду розвитку демократії ООН в 2014 році. https://necu.org.ua/wp-content/uploads/Fermabook_UA_s.pdf

²¹⁸ Приклади таких випадків: <https://suspilne.media/zhytomyr/723838-na-zitomirsin-otruilas-nitratami-dvomisacna-ditina-akij-davali-sumisi-prigotovani-na-kolodaznij-vodi/>; <https://zhzh.com.ua/podiyi/dvomisachna-ditina-otruilas-vodoiu-iz-kolodiazia-na-zhitomirshchini.html>; <https://kh.cdc.gov.ua/news/otruyennya-nitratamy-u-harkivskij-oblasti/>; <https://kr.cdc.gov.ua/news/vypadok-metgemoglobinemiyi-u-dytyny-na-kirovogradshhyni/>; <https://ck.cdc.gov.ua/news/na-cherkashhyni-zafiksovano-vypadok-metgemoglobinemiyi-v-chotyrymsyachnogo-nemovlyaty/>.

²¹⁹ Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES). Summary for policymakers of the assessment report of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services on pollinators, pollination and food production. 2016. https://files.ipbes.net/ipbes-web-prod-public-files/spm_deliverable_3a_pollination_20170222.pdf

Для України ця проблема має практичний вимір через регулярні повідомлення про загибель бджіл після обробки полів засобами захисту рослин. Українське законодавство передбачає спеціальну **Інструкцію з профілактики та встановлення факту отруєння бджіл засобами захисту рослин**, яка визначає основні причини отруєння бджіл, заходи профілактики та процедуру встановлення факту отруєння.²²⁰ Зокрема, Суспільне у 2026 році повідомляло про підтверджені випадки загибелі бджіл після обробки полів у Кіровоградській області, а також наводило оцінку Спілки пасічників України про значні економічні збитки галузі від загибелі бджіл у попередньому році.²²¹

Тому в громадах, де є інтенсивне агровиробництво, питання застосування пестицидів і гербіцидів варто розглядати не лише як виробничу або агрономічну тему, а як питання екологічної безпеки, доступу до інформації, захисту здоров'я, збереження запилювачів, пасік, домашнього господарства і місцевої продовольчої безпеки. Для жінок у сільських громадах це може мати додаткове значення, оскільки вони часто відповідають за харчування родини, догляд за дітьми, городи, дрібне тваринництво, побутове водокористування і реагування на погіршення здоров'я членів домогосподарства.

Ці проблеми часто загострюються там, де місцева влада має обмежені ресурси, екологічний контроль слабкий, а громада не має достатньо інформації або механізмів впливу на бізнес. Матеріали проєкту містять свідчення про громади, де мешканці й мешканки вважали свої можливості впливати на великий місцевий бізнес обмеженими, зокрема через брак доступної екологічної інформації, слабкий контроль або відсутність зрозумілої реакції на скарги.

«Жінки в селах більш незахищені ніж в містах, в селі працює завод, власник не місцевий і йому нема різниці, що наші поля та ліси загублені його хімікатами. За цим ніхто не слідкує. А куди ми можемо поскаржитись? Керівництво громади в іншому селі, його тут не видно. Ось так ми і виживаємо без влади та законів».

Учасниця тренінгу

Ці свідчення показують, що промислове й аграрне забруднення впливає на жінок не лише як на мешканок забруднених територій, а й як на людей, які продовжують виконувати щоденну працю в цих умовах: обробляти городи, доглядати тварин, готувати їжу, дбати про дітей і старших родичів, звертатися до місцевої влади, шукати медичну допомогу і намагатися зберегти господарство.

Окремим виміром є становище жінок, зайнятих у сільському господарстві, зокрема на великих і середніх аграрних підприємствах та промислових фермах. Дослідження **FAO**²²² щодо впливу війни на аграрні підприємства в Україні показує, що війна створила для виробників комплекс взаємопов'язаних проблем: пошкодження інфраструктури, перебої з електропостачанням, забруднення земель мінами та вибухонебезпечними предметами, зростання витрат, логістичні труднощі й дефіцит робочої сили. За результатами опитування 2612 аграрних підприємств у 23 областях, дефіцит працівників був серед основних проблем і стосувався 69,6 відсотка підприємств. **Дослідження CMR Spotlight**²²³ Центру дослідження міграції Варшавського університету також підкреслює, що під час війни українське сільське господарство стикається з нестачею працівників і поширенням гнучких та посередницьких схем зайнятості, які можуть підвищувати вразливість працівниць і працівників. У ньому зазначено, що ще до повномасштабної війни неформальна

²²⁰ Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Наказ від 19.02.2021 № 338 «Про затвердження Інструкції з профілактики та встановлення факту отруєння бджіл засобами захисту рослин». <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0283-21>

²²¹ Суспільне Кропивницький. «Загибель бджіл після обробки полів на Кіровоградщині: як пасічникам та аграріям цього уникати». 24 червня 2026 року. <https://susilne.media/kropyvnytskyi/1339032-zagibel-bdzil-pisla-obrobki-poliv-na-kirovogradsini-ak-pasicnikam-ta-agrariam-cogo-unikati/>

²²² FAO. Ukraine: FAO surveys impact of war on agricultural enterprises. 23 September 2025. <https://www.fao.org/countryprofiles/news-archive/detail-news/en/c/1742727/>

²²³ Hryhorieva Y., Fihel A. Labour Shortages, Informality, and Migrant Precarity in Ukraine's Agricultural Sector During Wartime. CMR Spotlight 11 (77), 2025. Centre of Migration Research, University of Warsaw. <https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2025/12/Spotlight-NOVEMBER-2025.pdf>

зайнятість була особливо поширеною в аграрному секторі: за довоєнними оцінками, у неї було залучено близько 46 відсотків зайнятих у сільському господарстві.

Гендерний вимір цієї зайнятості був помітним і до повномасштабного вторгнення. За матеріалами **FAO та ООН в Україні**,²²⁴ чоловіки становили 71 відсоток формально зайнятих у сільському, лісовому та рибному господарстві, тоді як жінки в цьому секторі частіше працювали неформально; жінки переважно виконували ручну працю, зокрема вирощування, садіння, прополювання і збирання овочів, ягід і трав, а також роботу, пов'язану з молочним виробництвом і доглядом за коровами, тоді як чоловіки частіше були зосереджені у механізованих роботах і транспортуванні продукції. Після 2022 року ці нерівності не зникли: **огляд Світового банку щодо жіночої зайнятості в Україні**²²⁵ показує, що гендерні розриви на ринку праці й професійна сегрегація існували до повномасштабного вторгнення і зберігалися, а в окремих випадках поглиблювалися у 2023–2024 роках; серед чинників названо стійкі гендерні норми, нерівний розподіл доглядових обов'язків і регуляторні прогалини. **Дослідження жіночої пропозиції праці в сільській місцевості України**²²⁶ також фіксує, що війна одночасно збільшила навантаження на сільських жінок і створила нові можливості для їхнього залучення до ринку праці, але водночас посилила проблему невідповідності між освітою жінок і доступними робочими місцями. Тому розширення участі жінок у сільськогосподарській праці не варто автоматично розглядати лише як позитивне розширення можливостей. Для оцінки становища працівниць промислових ферм та інших аграрних підприємств важливо враховувати якість зайнятості: рівень оплати, формальність трудових відносин, безпеку праці, доступ до соціального захисту, навчання, транспорту, догляду за дітьми та можливість переходу від низькооплачуваної сезонної або ручної праці до стабільнішої й кваліфікованішої зайнятості.

«На тваринницьких фермах у більшості працюють жінки, адже з початком війни чоловіків поменшало. Всю роботу потрібно виконувати жінкам без засобів захисту. Багато з жінок середнього та старшого віку, які працюють на цих фермах, кажуть, що постійні запахи призводять до алергічних реакцій, а через те, що не всі будівлі опалюються, вони мають працювати в сильних перепадах у температурі, і не скрізь є вода. Нemoжливість працювати у захисних засобах підриває їхнє здоров'я, а іншої роботи в селі важко знайти».

Учасниця тренінгу

Промислове й аграрне забруднення має також вимір репродуктивного і дитячого здоров'я. Забруднення води, ґрунтів і повітря може бути особливо небезпечним для вагітних жінок, немовлят, дітей, людей із хронічними захворюваннями та працівниць і працівників, які регулярно контактують із небезпечними речовинами. Для жінок ці ризики часто посилюються доглядовими обов'язками: саме вони частіше організовують харчування, лікування, догляд за дітьми і старшими родичами та реагують на наслідки погіршення здоров'я в родині.

Проблема промислового й аграрного забруднення пов'язана не лише з технічним контролем, а й із доступом до правосуддя, екологічної інформації та участю громад у прийнятті рішень. Якщо мешканки й мешканці не знають, куди звертатися, не мають результатів перевірок, не бачать реакції місцевої влади або бояться конфлікту з місцевим бізнесом, забруднення стає частиною повсякденного життя. Люди можуть роками жити із запахами, забрудненою водою, хворобами, загибеллю риби, погіршенням урожаю, втратою пасік і зменшенням можливостей для домашнього господарства.

Для жінок у таких громадах це може означати втрату можливостей для домашнього господарства, погіршення здоров'я дітей, збільшення витрат на воду, харчування і лікування, більше доглядової праці та зменшення економічної самостійності. Для чоловіків це також може означати

²²⁴ FAO / United Nations in Ukraine. Helping women fulfil potential in rural Ukraine can make agriculture sector more efficient. 13 July 2021. <https://ukraine.un.org/en/135805-helping-women-fulfil-potential-rural-ukraine-can-make-agriculture-sector-more-efficient>

²²⁵ World Bank. Female Employment in Ukraine. 2025. <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/232aaddf-180d-4cf0-90d9-7f28e26f2aa7>

²²⁶ Sarioglu V., Kuranda A. Anticipation of Female Labor Supply in Rural Area of Ukraine: A Microsimulation Approach. Problemy Polityki Społecznej / Social Policy Issues, 2025. <https://www.problemypolitykispolecznej.pl/pdf-205811-127160?filename=127160.pdf>

втрату роботи, зниження доходів, ризику для здоров'я, небезпечні умови праці та залежність від підприємств, які одночасно є роботодавцями і джерелами забруднення. Тому промислове й аграрне забруднення має розглядатися як питання здоров'я, економічної справедливості, доступу до води, безпеки праці, місцевого контролю, права громади на інформацію та участі людей у рішеннях.

4.10. Забруднення повітря, акустичне навантаження і громадське здоров'я

Забруднення повітря в Україні пов'язане з промисловими викидами, транспортом, спалюванням сміття, пожежами, роботою генераторів, руйнуванням будівель, пилом, обстрілами, вибухами і горінням пального. В умовах війни до традиційних джерел забруднення додаються пожежі після ракетних ударів і дронів атак, руйнування промислових об'єктів, робота резервних джерел енергії, пересування військової техніки, будівельні роботи після руйнувань, а також накопичення відходів руйнації.

Забруднення повітря впливає на здоров'я всього населення, але особливо небезпечне для дітей, вагітних жінок, старших людей, людей із хронічними захворюваннями, людей з інвалідністю, людей, які живуть у бідності або мають обмежений доступ до медичних послуг, а також працівниць і працівників, які багато часу проводять на відкритому повітрі. Воно підвищує ризики для дихальної та серцево-судинної систем, може погіршувати перебіг хронічних захворювань, впливати на сон, працездатність, концентрацію уваги і загальний стан здоров'я.

Для жінок ці ризики часто мають додатковий доглядовий вимір. Вони впливають не лише на їхнє власне здоров'я, а й на щоденну працю з догляду за дітьми, старшими родичами, людьми з інвалідністю або хронічними захворюваннями. Коли через забруднення повітря, шум, спеку, блекаути чи стрес погіршується здоров'я членів родини, це часто збільшує неоплачувану працю і відповідальність жінок.

Акустичне навантаження

Окремим виміром війни є **акустичне навантаження**. Постійні дронів атаки та ракетні обстріли, робота протиповітряної оборони, сирени, вибухи, ударні хвилі, робота генераторів, аварійних служб і військової техніки впливають на сон усіх, хто живе на території України – і людей, і тварин. Вибухи та ударні хвилі мають також травматичний і безпековий вимір, а повторні нічні атаки порушують сон і здатність до відновлення. Постійний акустичний терор уже позначився на здоров'ї жінок, чоловіків і дітей, проте реальну оцінку ситуації можливо буде зробити лише після закінчення активних бойових дій²²⁷. Українське дослідження досвіду життя в умовах ракетних атак, симптомів посттравматичного стресу і сну показало зв'язок між інтенсивністю воєнного досвіду, посттравматичними симптомами та порушеннями сну.²²⁸

Населення великих міст через систематичні обстріли опиняється в ситуації масового хронічного стресу. Цей стан викликають ситуації гострого стресу під дією ударних хвиль, постійними звуками близьких і далеких вибухів, вторинними факторами або «фоновим насильством», характерним для війни в цілому. **Хронічний стрес** проявляється у змінах психологічного стану, нервовій напруженості, розладах сну, неможливості реабілітуватися в умовах війни та продовженні акустичного терору. Від ударних хвиль, гучних звуків, інформаційних повідомлень про руйнування, загибель родичів, друзів, знайомих, земляків, диких, хатніх і свійських тварин, невизначеність ситуації, поширення страху, споглядання руйнації міських просторів та очікування поганих подій

²²⁷ Акустичний терор як метод катування: нормативно-правові виклики та практика притягнення до відповідальності.

<https://maidan.org.ua/2025/05/akustychnyy-teror-ia-k-metod-katuvannia-normatyvno-pravovi-vyklyky-ta-praktyka-pryiahnennia-do-vidpovidalnosti/>

²²⁸ Study on war exposure, post-traumatic stress symptoms and sleep among Ukrainians. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11295682/>

часто страждають жінки, які водночас підтримують дітей, старших родичів і повсякденне життя родини.

«Мабуть, через те, що ми постійно чуємо звуки сирен та вибухів, уже починаємо боятись і роботи побутових приладів, і звуків машин. Я живу у будинку з вікнами на вулицю і вже звикла жити з постійним шумом машин, але додаються поціновувачі швидкої їзди, особливо на мотоциклах чи мопедах, здебільшого без глушників. Інколи прокидаєшся від їхніх звуків і вже не можеш спати. А як їти на роботу, якщо від цього прокидається і лякається дитина, налякана від звуків шахедів».

Учасниця тренінгу

«Над нашим селом постійно пролітають ракети росіян – це такі страшні звуки, що тварини не витримують, у них тече вухами кров, діти плачуть, а дорослі не знають, за що халатися в першу чергу».

Учасниця тренінгу

Шумове забруднення не завжди сприймається як екологічна проблема, але в умовах війни і щоденної небезпеки воно стає частиною ширшого впливу середовища на здоров'я та якість життя. Воно впливає на сон, психічне здоров'я, серцево-судинну систему, здатність працювати, навчатися, доглядати за дітьми і відновлюватися після травматичних подій.

У містах проблема шумового забруднення є особливо нагальною. **Всесвітня організація охорони здоров'я** вважає шум другим за значущістю фактором ризику для здоров'я після забруднення атмосферного повітря.²²⁹ У містах рівень шуму вище санітарних норм зумовлений, серед іншого, зростанням кількості автомобілів – як громадських, так і приватних, концентрацією транспортних засобів на порівняно обмеженій території, інтенсивним дорожнім рухом, будівельними роботами, генераторами, комерційною активністю і концентрацією людей на обмеженій території, сиренами, аварійними службами, військовою технікою та іншими джерелами постійного звуку.²³⁰

Шумове забруднення підвищує ризики порушень сну, головного болю, дратівливості, хронічної втоми, погіршення концентрації уваги, серцево-судинних захворювань, психоемоційного виснаження, когнітивних порушень та інших наслідків для здоров'я. У європейській політиці шум розглядається як один із провідних екологічних ризиків для здоров'я після забруднення повітря.²³¹ Для дітей шум може ускладнювати навчання, концентрацію і відновлення, а для людей, які вже живуть у стані воєнного стресу, він посилює загальне навантаження на нервову систему, сприяє розвитку депресивних станів.

Санітарні норми щодо шуму в Україні встановлює Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 22.02.2019 № 463 **«Про затвердження Державних санітарних норм допустимих рівнів шуму в приміщеннях житлових та громадських будинків і на території житлової забудови»**.²³²

Соціальний і гендерний вимір шумового та атмосферного навантаження доцільно аналізувати через умови праці, доглядові маршрути, доступ до тихого і безпечного житла, стан здоров'я та можливість уникати експозиції. Жінки частіше користуються громадським транспортом, супроводжують дітей, старших родичів, людей з інвалідністю, поєднують кілька маршрутів протягом дня: робота, школа, дитячий садок, магазин, лікарня, соціальна установа. Вони частіше перебувають у громадських просторах, де шум поєднується зі спекою, забрудненням повітря, нестачею тіні, відсутністю вибиральних, небезпечними маршрутами і тривалим очікуванням транспорту. Для людей, які працюють на відкритому повітрі або в умовах постійного руху містом, шум і забруднення повітря стають частиною умов праці. Це стосується працівниць і працівників комунальних служб, транспорту, торгівлі, доставки, будівництва, прибирання, соціальних і

²²⁹ World Health Organization. Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment: environmental noise.

<https://www.who.int/tools/compendium-on-health-and-environment/environmental-noise>

²³⁰ Шум у Вінниці: перевищення норм і ризики для здоров'я. <https://vn.cdc.gov.ua/news/shum-u-vinnytsi-perevyshhennya-norm-i-ryzyky-dlya-zdorov-ya/>

²³¹ European Environment Agency. Exposure of Europe's population to environmental noise.

<https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/exposure-of-europe-population-to-noise>

²³² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0281-19#Text>

гуманітарних служб. Без доступу до води, перерв, засобів індивідуального захисту, безпечного транспорту і медичної допомоги ці ризики прямо впливають на здоров'я і працездатність.²³³

Окремим джерелом акустичного й атмосферного забруднення в умовах війни стали генератори. Через пошкодження енергетичної інфраструктури та перебої з електропостачанням генератори використовуються біля магазинів, аптек, закладів харчування, офісів, житлових будинків, медичних установ та інших об'єктів. Вони забезпечують життєво необхідну роботу інфраструктури, але водночас забруднюють повітря, підвищують фоновий рівень шуму, створюють ризики отруєння вихлопними газами у разі неправильного використання та погіршують умови життя людей, які мешкають поруч.²³⁴

Особливо складною така ситуація є для людей, які живуть у щільній міській забудові, у квартирах над магазинами або поряд із місцями постійної роботи генераторів. У таких умовах люди можуть одночасно зазнавати впливу шуму, вихлопів, поганого сну, стресу через повітряні тривоги, роботи транспорту, сирен і вибухів. Для дітей, старших людей, вагітних жінок, людей із хронічними захворюваннями та людей з інвалідністю це може бути додатковим фактором ризику.

«Оскільки чоловіки використовують особисті авто частіше, ніж жінки, найефективніше може бути заохочення використовувати альтернативні форми транспорту: громадський, електросамокати, велосипеди – із забезпеченням відповідних зон та смуг користування. Варто також запровадити закриті зони і платні проїзди».

Учасниця тренінгу

Зменшення шуму і забруднення повітря в містах потребує не лише контролю окремих джерел, а й розвитку безпечної та доступної альтернативної мобільності: громадського транспорту, велосипедної інфраструктури, пішохідних зон, зон обмеженого руху, безпечних маршрутів для дітей, жінок, старших людей і людей з інвалідністю, планування тихіших житлових просторів і належного розміщення та експлуатації резервних джерел енергії.

Забруднення повітря і акустичне навантаження мають враховуватися у системі громадського здоров'я. Інформація про якість повітря, дим від пожеж, безпечне використання генераторів, шумове навантаження, спеку, повітряні тривоги і способи зменшення ризиків має бути доступною для різних груп населення, зокрема для старших людей, родин із дітьми, вагітних жінок, людей із хронічними захворюваннями, ВПО, людей з інвалідністю та мешканок і мешканців прифронтових і деокупованих громад.

Потрібно також враховувати, що на нижчих ланках охорони здоров'я, соціальних служб, освіти, комунальних служб і доглядової сфери працюють переважно жінки. Коли через шум, забруднення повітря, спеку, стрес, блекауту чи інші екологічні чинники зростає кількість людей, які потребують допомоги, навантаження на цих працівниць також збільшується.

Отже, забруднення повітря, акустичне навантаження і вплив на громадське здоров'я мають розглядатися як взаємопов'язані проблеми. Вони стосуються не лише екологічного контролю, а й міського планування, транспорту, енергетичної стійкості, охорони здоров'я, умов праці, психосоціальної підтримки, доглядової праці та здатності людей відновлюватися в умовах війни. Для ефективного реагування потрібні моніторинг якості повітря і шуму, безпечне використання генераторів, доступна інформація для населення, захист людей, які працюють на відкритому повітрі, і врахування потреб груп, які мають підвищену вразливість.

²³³ Centers for Disease Control and Prevention. Natural disasters and severe weather communication resources. <https://www.cdc.gov/natural-disasters/communication-resources/index.html>

²³⁴ CDC. Communication Resources: Natural Disasters — Generator Safety. <https://www.cdc.gov/natural-disasters/communication-resources/index.html>

4.11. Радіаційна та ядерна безпека

Радіаційна та ядерна безпека є однією з найбільш чутливих і критичних тем для України. На території країни розташовані атомні електростанції, зокрема Запорізька АЕС²³⁵ та Чорнобильська АЕС²³⁶, об'єкт «Укриття», сховища радіоактивних відходів, дослідницькі ядерні установки, промислові та медичні джерела іонізуючого випромінювання та об'єкти урановидобувної промисловості, які перебувають під постійною загрозою через обстріли з боку Росії. Окремим прикладом воєнного ризику для дослідницької ядерної інфраструктури є ядерна підкритична установка «Джерело нейтронів» у ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут»,²³⁷ яка зазнавала пошкоджень і втрачала зовнішнє електропостачання внаслідок російських ударів.²³⁸

Наслідки ураження цих об'єктів можуть суттєво зашкодити радіаційній безпеці не лише України, а й країн Європи та Чорноморського регіону. Україна також має досвід Чорнобильської катастрофи, наслідки якої залишаються важливим чинником для екологічної політики, громадського здоров'я, радіаційного моніторингу та комунікації з населенням. Після початку повномасштабного вторгнення ці ризики посилюються через окупацію Чорнобильської зони, захоплення Запорізької АЕС, обстріли поблизу ядерних об'єктів, пошкодження енергетичної інфраструктури, мінування територій, ризики втрати контролю над об'єктами і проблеми з доступом фахівців до моніторингу та реагування.

Однією з найбільш критичних загроз для Запорізької області залишається ситуація навколо Запорізької атомної електростанції – найбільшої АЕС у Європі. Громади і території навколо ЗАЕС, визначені офіційними аварійними планами реагування, в разі аварії потребуватимуть обов'язкової евакуації населення. До цієї зони входять як сільські та селищні громади, зокрема Біленьківська, Долинська, Дніпрорудненська, Енергодарська, Кам'янсько-Дніпровська, Великобілозерська громади, так і частина міста Запоріжжя, зокрема Хортицький район. Воєнна окупація, регулярні обстріли, нестабільність електропостачання, ризики порушення систем охолодження та обмежений доступ фахівців створюють постійну загрозу ядерної аварії. Навіть без прямого ураження реакторів сама наявність бойових дій довкола такого об'єкта становить виняткову небезпеку для населення, природних екосистем і водних ресурсів не лише області, а й значно ширшого регіону.

На майданчику Запорізької АЕС, окрім шести енергоблоків, розташоване сховище відпрацьованого ядерного палива. Радіоактивні нукліди, що утворюються в результаті виробництва електроенергії на АЕС, переважно містяться у відпрацьованому ядерному паливі, яке зберігається у спеціальних сховищах на промислових майданчиках атомних електростанцій. Пошкодження такого сховища внаслідок обстрілів може призвести до радіоактивного викиду, тому захист цих об'єктів є критично важливим. Усі шість реакторів перебувають у холодному зупині, однак майданчик і далі потребує надійного електропостачання і води для виконання функцій ядерної безпеки, включно з охолодженням реакторів і басейнів витримки. 26 квітня 2026 року станція втратила все зовнішнє електропостачання вже п'ятнадцятий раз від початку війни, що знову змусило покладатися на аварійні дизель-генератори.²³⁹

Окремі ризики пов'язані з Чорнобильською АЕС і зоною відчуження. Після вторгнення окупаційних військ на територію Чорнобильської АЕС було порушено фундаментальні вимоги

²³⁵ https://lb.ua/society/2025/12/06/710513_magate_cherez_nichniy_obstril_rf.html

²³⁶ <https://www.chnpp.gov.ua/ua/infotsentr/novyny/6483-na-chornobilskij-aes-rozpochalasya-robot-a-misiji-magate-z-kompleksnoji-otsinki-bezpeki>

²³⁷ NucNet. Ukraine / IAEA Confirms Shelling Of Nuclear Research Facility, Calls For Action To Avert Accidents. <https://www.nucnet.org/news/iaea-confirms-shelling-of-nuclear-research-facility-calls-for-action-to-avert-accidents-3-2-2022>

²³⁸ The New Voice of Ukraine. Russian strike cuts power to nuclear "Neutron Source" facility in Kharkiv, IAEA says. <https://english.nv.ua/nation/russian-strike-cuts-power-to-nuclear-neutron-source-facility-in-kharkiv-iaea-says-50593439.html>

²³⁹ IAEA. Update 348 — IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine. <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-348-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>

безпеки реакторних установок і радіаційно небезпечних об'єктів. Після відходу російських військ у зоні відчуження залишилися міни, пошкодження та інші небезпечні наслідки військової присутності. Це ускладнює моніторинг, доступ фахівців, безпечне пересування, проведення робіт і відновлення повноцінного контролю.

Радіаційні ризики існують не лише навколо атомних електростанцій. На території України є сховища радіоактивних відходів, підприємства, що використовують джерела іонізуючого випромінювання, дослідницькі установи, об'єкти, пов'язані з урановидобуванням і переробкою урану. Особливої уваги потребують окуповані території Донецької та Луганської областей, де з 2014 року залишаються джерела іонізуючого випромінювання, сховища радіоактивних відходів, шахти й промислові об'єкти, стан яких не завжди можна повноцінно контролювати. Закриття і затоплення шахт, зокрема тих, де зберігаються радіоактивні або інші небезпечні відходи, може створювати довгострокові ризики забруднення ґрунтових і поверхневих вод.

Іонізуюче випромінювання не можна побачити, почути, відчути на запах або смак, але воно може завдати серйозної шкоди здоров'ю. Радіонукліди можуть потрапляти в організм через повітря, воду, їжу, пил або інші шляхи, накопичуватися в тканинах і спричиняти внутрішнє опромінення впродовж тривалого часу. Саме тому радіаційні ризики потребують спеціального моніторингу, зрозумілої комунікації та практичних інструкцій для населення.

Радіаційні ризики мають довгостроковий характер. Вони стосуються не лише можливих аварій, а й забруднення води, ґрунтів, рослин, харчових продуктів, пилу, будівельних матеріалів, дров, молока, риби, грибів, ягід та іншої продукції, яку люди можуть використовувати у повсякденному житті. Особливої уваги потребують сільські, прифронтові й деокуповані громади, де люди більше залежать від місцевої води, городини, худоби, риби, лісових ресурсів і домашнього господарства.

Вплив **іонізуючого випромінювання** може різнитися залежно від віку, стану здоров'я, статі, етапу життя, типу опромінення, тривалості впливу і шляху потрапляння радіонуклідів в організм. Особливої уваги потребують діти, ембріони, вагітні жінки, люди репродуктивного віку, люди з хронічними захворюваннями, а також працівниці й працівники, які можуть контактувати з джерелами радіаційного ризику. Для жінок важливими є ризики, пов'язані з вагітністю, грудним вигодовуванням, репродуктивним здоров'ям і здоров'ям дітей. дітей, а також онкологічні ризики; для чоловіків – репродуктивні, онкологічні та професійні ризики, зокрема у разі роботи в небезпечних зонах або участі в ліквідації наслідків аварій, обстрілів чи забруднення.

Радіаційні ризики можуть по-різному впливати на жінок і чоловіків також через розподіл соціальних ролей. У разі радіаційної або ядерної аварії жінки, які доглядають дітей, старших родичів, людей з інвалідністю або хворих членів родини, можуть мати більше труднощів з евакуацією, отриманням інформації, підготовкою документів, ліків, води, їжі та засобів гігієни. Якщо інформація про ризики подається складно, запізно або суперечливо, відповідальність за пошук і перевірку інформації часто лягає на жінок.

У разі аварії або загрози аварії евакуація і захист населення будуть особливо складними для людей, які не можуть швидко діяти самостійно: дітей, вагітних жінок, старших людей, людей з інвалідністю, пацієнток і пацієнтів медичних установ, людей у місцях несвободи, людей без власного транспорту, а також жінок і чоловіків, які доглядають інших членів родини. Для таких домогосподарств евакуація означає не лише переміщення, а й пошук житла, ліків, документів, догляду, транспорту, доходу, шкіл, садочків, медичної і соціальної підтримки.

Особливо складною може бути ситуація у сільських, прифронтових і деокупованих громадах. У таких громадах люди можуть користуватися колодязною водою, місцевими продуктами

харчування, городиною, молоком, рибою, ягодами, грибами чи дровами. У разі радіоактивного забруднення або ризику такого забруднення потрібні доступні інструкції щодо того, яку воду можна використовувати, які продукти не слід споживати, як поводитися з худобою, городами, кормами, пилом, одягом, дровами, попелом, молоком і дитячим харчуванням. Такі інструкції мають бути зрозумілими, практичними й адаптованими до умов різних громад.

Радіаційна безпека пов'язана з довірою до державних інституцій. Якщо населення не має регулярної, зрозумілої та перевіреної інформації про радіаційний фон, стан ядерних об'єктів, правила поведінки, маршрути евакуації, місця укриття, доступ до йодної профілактики, води, транспорту і медичної допомоги, рівень тривоги зростає, а люди можуть або недооцінювати ризики, або діяти в паніці. Тому важливо уникати як применшення ризиків, так і необґрунтованих катастрофічних формулювань. Комунікація має спиратися на перевірені дані, регулярний моніторинг, готовність служб реагування і врахування різного впливу на різні групи населення.

Плани реагування на радіаційні та ядерні ризики мають включати:

- регулярний моніторинг радіаційного фону і публічне інформування населення зрозумілою мовою;
- окремі алгоритми дій для громад у 50-кілометровій зоні навколо ЗАЕС та інших потенційно небезпечних об'єктів;
- готовність до евакуації дітей, вагітних жінок, старших людей, людей з інвалідністю, пацієнтів і пацієнтів медичних установ, людей у місцях несвободи та людей, які не мають власного транспорту;
- інструкції щодо води, продуктів харчування, молока, городини, кормів, худоби, риби, грибів, ягід, дров і пилу в разі радіаційного забруднення;
- навчання медичних, соціальних, освітніх і комунальних служб щодо роботи під час радіаційної загрози;
- комунікацію з жіночими, сільськими, молодіжними, ветеранськими організаціями та організаціями людей з інвалідністю;
- психологічну підтримку населення, особливо дітей, батьків, людей старшого віку та людей, які вже мають досвід Чорнобильської катастрофи або вимушеного переміщення.

Комунікація щодо йодної профілактики має прямо зазначати, що препарати стабільного йоду приймають лише за вказівкою компетентних органів у разі ризику надходження радіоактивного йоду; вони не є універсальним засобом захисту від усіх радіонуклідів.²⁴⁰

Отже, радіаційна та ядерна безпека є не лише технічною або енергетичною темою. Це питання громадського здоров'я, довіри до держави, доступу до інформації, евакуації, води, харчування, захисту дітей, репродуктивного здоров'я жінок і чоловіків, безпеки працівниць і працівників, стану довкілля та здатності громад діяти без паніки і з опорою на перевірені дані. В умовах війни ця тема потребує особливої уваги, системного моніторингу і включення до планів відновлення, безпеки громад та порядку денного «Жінки, мир, безпека».

4.12. Діти, вагітність, пологи і раннє материнство в умовах поєднаних кліматичних і воєнних ризиків

Діти

Війна вже створила надзвичайне навантаження на дітей в Україні. У 2024 році UNICEF зазначав, що 13 відсотків освітньої інфраструктури було пошкоджено або зруйновано, 20 відсотків закладів початкової і середньої освіти не працювали через недостатній доступ до укриттів, а половина з 3,8

²⁴⁰ CDC. Potassium Iodide (KI) — Radiation Emergencies. <https://www.cdc.gov/radiation-emergencies/treatment/potassium-iodide.html>

млн школярів і школярок в Україні навчалася онлайн або у змішаному форматі.²⁴¹ У лютому 2024 року UNICEF також повідомляв, що за перші два роки повномасштабної війни діти в містах прифронтових районів були змушені провести від 3000 до 5000 годин, тобто приблизно від чотирьох до майже семи місяців, у підвалах і підземних укриттях; половина опитаних дітей віком 13–15 років мала проблеми зі сном, а кожна п'ята дитина повідомляла про нав'язливі спогади й флешбеки.²⁴²

У 2025 році UNICEF зафіксував подальше погіршення ситуації. До третьої річниці повномасштабної війни організація повідомила, що кожна п'ята дитина в Україні втратила близького родича або друга; кількість верифікованих ООН випадків загибелі та поранення дітей у 2024 році зросла більш ніж на 50 відсотків порівняно з 2023 роком; від лютого 2022 року понад 2 520 дітей були вбиті або поранені; а понад 1 600 освітніх закладів і майже 790 закладів охорони здоров'я були верифіковані як пошкоджені або зруйновані за перші три роки повномасштабної війни.²⁴³ У листопаді 2025 року UNICEF повідомив, що лише протягом року було пошкоджено або зруйновано понад 340 освітніх закладів; загальна кількість пошкоджених або зруйнованих шкіл з лютого 2022 року сягнула 1 611; 4,6 млн дітей стикалися з освітніми бар'єрами, а багато шкіл, особливо у прифронтових районах, залишалися закритими через бойові дії або відсутність належних укриттів, що змушувало майже 1 млн дітей навчатися онлайн.²⁴⁴

На початку 2026 року, на тлі чергової зими війни, UNICEF повідомляв про зростання верифікованих дитячих втрат у 2025 році порівняно з попереднім роком, зокрема щонайменше про 92 убитих і 652 поранених дітей за 2025 рік, а також про понад 3 200 дітей, убитих або поранених від початку повномасштабної війни.²⁴⁵ До четвертої річниці повномасштабного вторгнення UNICEF також зазначав, що понад 1 700 шкіл та інших освітніх закладів були пошкоджені або зруйновані, а кожна третя дитина не могла відвідувати очне навчання повний навчальний час.²⁴⁶ У квітні 2026 року UNICEF, посилаючись на останні верифіковані дані Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, повідомив, що лише в березні 2026 року було вбито або поранено 89 дітей, що на 65 відсотків більше, ніж у лютому, а загальна кількість верифікованих випадків загибелі або поранення дітей з лютого 2022 року сягнула щонайменше 3 452.²⁴⁷

Ці дані показують, що для дітей війна означає не лише ризик фізичного ураження. Вона одночасно руйнує або пошкоджує школи, лікарні, системи водопостачання, енергетичну та теплову інфраструктуру, обмежує доступ до очного навчання, змушує дітей проводити тисячі годин в укриттях і посилює психологічне виснаження. Однією з ключових причин обмеженого доступу до очного навчання залишається саме недостатня кількість безпечних укриттів у закладах освіти: без них школи не можуть стабільно працювати очно навіть там, де є вчителі, діти і потреба в поверненні до нормального навчального середовища.

Тривале дистанційне або змішане навчання допомагає зберегти доступ до освіти в умовах небезпеки, але не може повністю замінити школу як простір соціалізації, підтримки дорослих і взаємодії з однолітками. UNICEF зазначав, що в Україні більшість підлітків були ізольовані від

²⁴¹ UNICEF. Situation Analysis of Children in Ukraine: 2024. Executive Summary. 2024.

https://www.unicef.org/ukraine/en/media/49211/file/UNICEF_SitAn_Summary_2024_ENG.pdf

²⁴² UNICEF. Ukraine two years: Children in frontline areas forced to spend up to 5,000 hours — equivalent to nearly 7 months — sheltering underground. 23 February 2024. <https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/ukraine-two-years>

²⁴³ UNICEF. More than 340 educational facilities damaged or destroyed in Ukraine this year. 25 November 2025.

<https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/more-340-educational-facilities-damaged-or-destroyed-ukraine-year>

²⁴⁴ UNICEF. One in five children in Ukraine has lost a relative or friend since the escalation of war three years ago. 21 February 2025.

<https://www.unicef.org/ukraine/en/press-release/3-year-mark-of-war>

²⁴⁵ UNICEF. Child casualties in Ukraine increase by 65 per cent over the past month. 16 April 2026. <https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/child-casualties-ukraine-increase-65-cent-over-past-month>

²⁴⁶ UNICEF. More than a third of Ukraine's children remain displaced four years into war. 19 February 2026. <https://www.unicef.org/press-releases/more-third-ukraines-children-remain-displaced-four-years-war-unicef>

²⁴⁷ UNICEF. Under fire and freezing: children in Ukraine endure harshest winter of war. 16 January 2026. <https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/under-fire-and-freezing-children-ukraine-endure-harshest-winter-war>

однolitків і втрачали можливості для соціальної взаємодії та підтримки з боку вчителів; це посилює вплив війни на навчання і погіршує психоемоційний стан підлітків.²⁴⁸ Водночас збільшення часу онлайн підвищує значення безпеки дітей у цифровому середовищі: UNICEF Ukraine у 2025 році повідомляв, що третина опитаних дітей і молоді стикалася з інтернет-шахрайством, хакерськими атаками або фішингом, а 45 відсотків – із певною формою кібербулінгу.²⁴⁹ UNICEF також попереджає про ризики технологічно опосередкованої сексуальної експлуатації і насильства, а матеріали UNICEF Ukraine окремо звертають увагу на небезпеку онлайн-грумінгу.²⁵⁰ Тому дистанційне навчання має супроводжуватися не лише доступом до техніки й інтернету, а й системною підтримкою цифрової безпеки, психосоціального добробуту, батьківської обізнаності та шкільних механізмів реагування.

До цього воєнного навантаження додаються кліматичні та екологічні ризики. Ще до повномасштабного вторгнення UNICEF відносив Україну до країн із помірно високим рівнем кліматичного ризику для дітей та відзначав підвищені показники впливу температурних аномалій, зокрема хвиль спеки, базового водного стресу і річкових повеней. У цьому ж огляді наголошувалося, що наслідки кліматичних і екологічних небезпек для дітей є взаємопов'язаними та охоплюють здоров'я, воду, санітарію і гігієну, захист дітей та освіту.²⁵¹ Діти дедалі частіше зазнають впливу тривалих хвиль спеки, дефіциту води, забруднення повітря, пожеж та інших небезпечних явищ. Фізіологічна вразливість дітей поєднується із залежністю від систем охорони здоров'я, водопостачання, освіти та соціального захисту; якщо ці системи слабкі або порушені, наслідки кліматичних загроз стають тяжчими.

Важливим є також поєднання фізичного й психологічного навантаження. Для дітей у прифронтових громадах небезпека означає не лише ризик фізичного ураження, а й тривале перебування в укриттях, порушення навчання, ізоляцію та психологічне виснаження.²⁵² UNICEF повідомляв, що за перші два роки повномасштабної війни діти в містах прифронтових районів були змушені провести від 3000 до 5000 годин, тобто приблизно від чотирьох до майже семи місяців, у підвалах і підземних укриттях;²⁵³ половина опитаних дітей віком 13–15 років мали проблеми зі сном, а кожна п'ята дитина – нав'язливі спогади й флешбеки.²⁵⁴ Водночас дослідження кліматичних ризиків показують, що спека, дефіцит води та забруднення повітря створюють додаткове фізіологічне навантаження для дітей і можуть негативно впливати на сон, самопочуття та когнітивні функції. Тому для дітей, які регулярно перебувають у підвалах і бомбосховищах, літня спека, нестача води або погана вентиляція можуть стати додатковими чинниками виснаження на тлі вже наявного воєнного стресу.²⁵⁵

Окремий ризик становлять зимові удари по енергетичній, тепловій та водній інфраструктурі. UNICEF описував зиму 2025/2026 років як найважчу для дітей від початку повномасштабної війни: мільйони родин залишалися без опалення, електроенергії та води за екстремально низьких температур, а школи й дитячі садки в окремих громадах були змушені переходити на дистанційне

²⁴⁸ UNICEF Europe and Central Asia. *Three years of full-scale war for Ukraine's children*. 21 February 2025.

<https://www.unicef.org/eca/stories/three-years-full-scale-war-ukraines-children>

²⁴⁹ UNICEF Ukraine. *Nearly 95 per cent of children and young people actively check online sources*. 11 February 2025.

<https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/actively-check-online-sources>

²⁵⁰ UNICEF. *Keeping children safe online*. <https://www.unicef.org/protection/keeping-children-safe-online>; UNICEF Ukraine. *How to protect oneself from online grooming*. <https://www.unicef.org/ukraine/en/documents/how-protect-oneself-online-grooming>

²⁵¹ UNICEF. "Potential climate and environment impacts on children in Ukraine". 2021.

<https://www.unicef.org/ukraine/media/15736/file/Brief.%20Climate%20and%20environment%20for%20children.pdf>

²⁵² Save the Children. "Ukraine: Mental health toll of war leaves children with speech defects, twitching and sleep disorders." 9 December 2024.

<https://www.savethechildren.net/news/ukraine-mental-health-toll-war-leaves-children-speech-defects-twitching-and-sleep-disorders>

²⁵³ UNICEF. "Ukraine two years: Children in frontline areas forced to spend up to 5,000 hours – equivalent to nearly 7 months – sheltering underground". 23 February 2024.

<https://www.unicef.org/moldova/en/press-releases/ukraine-two-years-children-frontline-areas-forced-spend-5000-hours-equivalent-nearly>

²⁵⁴ UNICEF. Ukraine two years: Children in frontline areas forced to spend up to 5,000 hours — equivalent to nearly 7 months — sheltering underground. 23 February 2024. <https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/ukraine-two-years>

²⁵⁵ Save the Children International. *Surviving is Just the Beginning: The Impact of Conflict on Children's Mental Health*. 2025.

<https://www.savethechildren.net/blog/surviving-just-beginning-impact-conflict-children-s-mental-health>

навчання, яке саме переривалося через відключення електроенергії.²⁵⁶ Для дітей такі умови мають одночасно фізичні й психоемоційні наслідки: холод, темрява і перебої з базовими послугами посилюють страх, стрес і ризики для здоров'я.²⁵⁷

Для України критичним є саме накладання цих ризиків. Пошкодження лікарень, шкіл, дитячих садків, водогонів, тепломереж, електромереж і транспортної інфраструктури послаблює системи, які мають захищати дітей під час спеки, холоду, забруднення повітря, дефіциту води, пожеж, підтоплень або інших небезпечних явищ. У містах це поєднується з ефектом теплового острова, нестачею дерев, тіні, відкритого ґрунту і безпечних громадських просторів; у сільській місцевості – з дефіцитом води, пошкодженими дорогами, знищеними зеленими насадженнями та обмеженим доступом до медичних, освітніх і соціальних послуг. Відсутність тіні на зупинках, біля шкіл, дитячих садків та інших місць щоденного перебування підвищує ризики перегрівання й зневоднення дітей і в містах, і в селах. До цього додається забруднення повітря від обстрілів, вибухів і пожеж: дим, кіптява, пил і токсичні речовини погіршують якість повітря саме тоді, коли під час спеки організм дитини вже перебуває під підвищеним навантаженням.

«Влітку до постійної тривоги додається ще й спека: діти скаржаться на головний біль і виснаження, а сховатись у прохолодному місці часто просто немає де».

Учасниця тренінгу

Таким чином, для дітей кліматичні й екологічні ризики в умовах війни не діють ізольовано: спека може поєднуватися із перебуванням в укритті та відключенням електроенергії; забруднення повітря – з пожежами після обстрілів; дефіцит води – з пошкодженими водогонами; психологічне виснаження – з неможливістю нормально навчатися, відпочивати й перебувати на свіжому повітрі.²⁵⁸ У конкретній громаді ці фактори можуть накладатися один на один, посилюючи виснаження дітей і доглядове навантаження на родини. Саме тому потреби дітей мають враховуватися не лише в політиці захисту дитинства, а й у планах кліматичної адаптації, відновлення інфраструктури, громадського здоров'я, освіти, цифрової безпеки та гуманітарного реагування.

Вагітність, пологи і раннє материнство

Окремої уваги потребують вагітні жінки, породіллі, матері немовлят і новонароджені. У воєнних умовах їхня вразливість формується не лише через безпосередню небезпеку обстрілів, а й через переміщення, втрату житла або звичного середовища, погіршення фінансового становища, переривання медичного супроводу, порушення доступу до транспорту, ліків, лабораторної діагностики, води, електроенергії, тепла або охолодження приміщень. Тому вагітність, пологи і раннє материнство в Україні доцільно розглядати на перетині воєнної, медичної, соціальної, екологічної та кліматичної безпеки.

В Україні вже формується доказова база щодо впливу війни на вагітних жінок і молодих матерів. Дослідження, проведене в межах проєкту «Перинатальне психічне здоров'я жінок-біженок» (Perinatal Mental Health for Refugee Women),²⁵⁹ аналізувало дані 191 вагітної жінки і молоді матері, які були внутрішньо переміщеними особами або біженками. Авторки показують, що перинатальне психічне здоров'я у воєнній міграції визначається не лише самим фактом переїзду, а й фінансовим тягарем, соціально-економічним становищем, доступом до медичної допомоги, типом переміщення та місцем походження. Окремі українські медичні публікації також підкреслюють, що війна обмежує доступ до медичних послуг, посилює стресові чинники, може ускладнювати перебіг вагітності та

²⁵⁶ UNICEF Ukraine. *Under fire and freezing, children in Ukraine endure the harshest winter of war*. 16 January 2026.

<https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/under-fire-and-freezing-children-ukraine-endure-harshest-winter-war>

²⁵⁷ UNICEF. *Under fire and freezing: children in Ukraine endure the harshest winter of war*. 16 January 2026.

<https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/under-fire-and-freezing-children-ukraine-endure-harshest-winter-war>

²⁵⁸ UNICEF. *Potential climate and environment impacts on children in Ukraine*

<https://www.unicef.org/ukraine/media/15736/file/Brief.%20Climate%20and%20environment%20for%20children.pdf>

²⁵⁹ Krupelnitska L., Morozova-Larina O., Yatsenko N., Vavilova A. *War in Ukraine vs. Motherhood: Mental health self-perceptions of relocated pregnant women and new mothers*. BMC Pregnancy and Childbirth. 2025;25:253. DOI: 10.1186/s12884-025-07346-0.

<https://link.springer.com/article/10.1186/s12884-025-07346-0>

потребує поєднання медичної і психосоціальної підтримки вагітних жінок, зокрема жінок-переселенок.²⁶⁰

Цей висновок уточнює і новіша публікація тієї ж дослідницької групи про рішення вагітних жінок і молодих матерів залишатися в Україні або виїжджати за кордон.²⁶¹ Авторки роблять висновок, що такі рішення визначаються насамперед гострими контекстуальними умовами війни, а не індивідуальними психологічними рисами. Для цього Огляду це важливо тому, що рішення про вагітність, пологи, переміщення або залишення у громаді не можна описувати як суто приватний вибір жінки: воно залежить від безпеки, житла, роботи медичних закладів, транспорту, підтримки родини, доступу до інформації, води, енергії та інших базових умов.

Є також прямі дані про перинатальні наслідки війни. У дослідженні 706 вагітностей жінок, які проходили пренатальний скринінг у Києві у 2020–2023 роках,²⁶² медіанна маса тіла новонароджених після початку повномасштабного вторгнення була нижчою, ніж до нього: 3350 г проти 3500 г. Авторки пов'язують це з імовірним сукупним впливом воєнних чинників, зокрема перевантаженням системи охорони здоров'я, переміщенням, продовольчою невизначеністю та травматичним стресом, але також підкреслюють обмеження вибірки і потребу в подальших дослідженнях. Національне повторне крос-секційне дослідження закладових пологів в Україні за 2022–2024 роки²⁶³ виявило зростання частоти екстремально передчасних пологів і прееклампсії/еклампсії, причому у регіонах із високим рівнем впливу конфлікту частота екстремально передчасних пологів була вищою, ніж у регіонах із нижчим рівнем такого впливу. Локальне дослідження перинатальних наслідків у Харкові²⁶⁴ також вказує на несприятливий вплив воєнних умов на ріст і дозрівання плода, особливо серед вагітних внутрішньо переміщених жінок. Ці дані не слід тлумачити як остаточну оцінку всіх наслідків війни для вагітності в Україні, але вони є важливими сигналами підвищеної вразливості вагітних жінок, породіль і новонароджених у воєнних умовах.

«Статистики я не вела, але від початку війни в мене почастишали скарги вагітних на головні болі та кров'яністі виділення».

Акушерка-гінекологиня мережі «Добробут»²⁶⁵

Фахові коментарі українських акушерок-гінекологинь, наведені в медійних матеріалах, не є статистичними дослідженнями, але добре показують, як ці ризики виглядають у практиці медичної допомоги. Зокрема, у матеріалах 2022–2024 років лікарки говорили про зростання скарг, пов'язаних зі стресом, про збільшення потреби вагітних у психологічній підтримці, про зміну умов ведення вагітності й пологів під час повномасштабної війни. Такі свідчення варто використовувати не як кількісні докази, а як контекст до наукових даних і як нагадування, що воєнний стрес, обмежений доступ до медичної допомоги, перебування в укриттях, відключення електроенергії й води мають дуже практичний вимір для вагітних жінок, породіль і медичних працівниць.²⁶⁶

²⁶⁰ Малачинська М. Й. Вплив воєнних дій на психоемоційний стан вагітних жінок-переселенок. Український журнал «Здоров'я жінки». 2025;4(179):64–72. DOI: 10.15574/HW.2025.4(179).6472. <https://med-expert.com.ua/journals/ua/vpliv-voiennih-dij-na-psihoemocijnij-stan-vagitnih-zhinok-pereselenok/>

Маркін Л. Б., Малачинська М. Й. Проблема впливу факторів війни на перебіг вагітності у жінок в Україні. Актуальні питання педіатрії, акушерства та гінекології. 2024;2:5–12. DOI: 10.11603/24116-4944.2024.2.15079. <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/act-pit-pediatr/article/view/15079>

²⁶¹ Krupelnyska L. et al. *Bravery of giving birth in the homeland: pregnant women's and new mothers' decisions on staying in Ukraine during the war*. BMC Public Health. 2026. DOI: 10.1186/s12889-026-28160-z. <https://link.springer.com/article/10.1186/s12889-026-28160-z>

²⁶² Arbuzova S., Nikolenko M., Atramentova L., Cuckle H. Evidence of reduced birthweight in Ukraine following the Russian invasion. Scientific Reports. 2025;15:14413. <https://www.nature.com/articles/s41598-025-98668-8>

²⁶³ Artyomenko V. V. et al. Association of armed conflict with extreme preterm birth and pre-eclampsia and eclampsia in Ukraine, 2022–24: a repeated cross-sectional national surveillance study. The Lancet Obstetrics, Gynaecology & Women's Health. 2026. [https://www.thelancet.com/journals/lanogw/article/PIIS3050-5038\(26\)00118-4/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lanogw/article/PIIS3050-5038(26)00118-4/fulltext)

²⁶⁴ Lakhno I. The Impact of Wartime on Perinatal Outcomes in Kharkiv. Cureus. 2025;17(10):e94327. DOI: 10.7759/cureus.94327. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC12515017/>

²⁶⁵ Wonderzine Україна. «Усередині порожнеча». Я втратила вагітність через війну. 2022.

<https://www.wonderzine.com.ua/wonderzine/life/experience/11109-useredini-porozhnecha-ya-vtratila-vagitnist-cherez-viynu>

²⁶⁶ 24 Канал. Як змінились пологи в Україні під час війни: інтерв'ю з гінекологинею. 2024. https://zdorovya.24tv.ua/pologi-ukrayini-yakiy-ye-pliv-viyni-narodzhuvanist_n2671158

Для породіль і матерів немовлят особливо важливими є умови, які безпосередньо впливають на безпечний догляд за дитиною та годування немовляти: доступ до безпечної води, електроенергії, тепла або охолодження приміщення, санітарії, медичної допомоги, підтримки грудного вигодовування та достовірної інформації про безпечне приготування дитячих молочних сумішей. Якісне дослідження, засноване на 75 глибинних інтерв'ю з українськими матерями дітей до 12 місяців, які перебували в Україні або виїхали до Польщі після 24 лютого 2022 року,²⁶⁷ показує, що війна порушувала практики годування немовлят і доступ до належної підтримки. Частина жінок в Україні, які хотіли розпочати грудне вигодовування одразу після пологів, стикалася з опором або тиском медичного персоналу на користь сумішей; українські біженки в Польщі мали мовні бар'єри під час пошуку підтримки грудного вигодовування; половина опитаних в Україні отримувала дитячі молочні суміші як пожертви навіть тоді, коли не потребувала їх; більшість респонденток говорила про гостру потребу в інформації та підтримці грудного вигодовування.

Це джерело важливе ще й тому, що допомагає уникнути хибного пояснення, ніби “від стресу зникає молоко”.²⁶⁸ У кризових умовах стрес, тривога і страх можуть ускладнювати налагодження годування, посилювати відчуття нестачі молока, порушувати рефлекс виділення молока, зменшувати доступ до консультацій і підтримки, а також підштовхувати до раннього або непотрібного використання сумішей. Але підтримка грудного вигодовування не має перетворюватися на тиск на жінок. Якщо дитина вже отримує суміш або суміш справді потрібна, родина має отримати безпечну воду, чистий посуд, належні санітарні умови, стабільний доступ до потрібного харчування і зрозумілі інструкції щодо приготування. Тому в умовах війни, блекаутів, спеки, перебоїв із водопостачанням та переміщення населення безпечне годування немовлят має бути частиною гуманітарного реагування, роботи пологових відділень, первинної медичної допомоги й місцевих планів надзвичайного реагування.

«Кількість пологів за час війни скоротилася майже вдвічі, а потреба вагітних у психологічній підтримці істотно зросла»

Акушерка-гінекологиня, медична директорка мережі «Лелека»²⁶⁹

Міжнародна доказова база показує, що кліматичні й екологічні ризики також мають значення для материнського і неонатального здоров'я. Спільний заклик ВООЗ, UNICEF і Фонду народонаселення ООН щодо захисту материнського, неонатального і дитячого здоров'я від наслідків зміни клімату наголошує, що вагітні жінки, новонароджені та діти мають окремі ризики в умовах спеки, забруднення повітря, дефіциту води, порушення санітарії, повеней, пожеж та інших кліматичних загроз. В огляді наявних досліджень про кліматичні ризики, забруднення повітря і материнське та неонатальне здоров'я зафіксовані сталі висновки щодо зв'язку впливу спеки й забруднення повітря з несприятливими наслідками народження, насамперед із передчасними пологами. Метааналіз досліджень про вплив спеки на вагітність показує низку несприятливих материнських, фетальних і неонатальних наслідків, зокрема з гіпертензивними розладами вагітності. Окремі огляди також звертають увагу на зв'язок теплового стресу з ризиками мертвонародження.²⁷⁰

²⁶⁷ Iellamo A., Wong C. M., Bilukha O., Smith J. P., Ververs M., Gribble K., Walczak B., Wesolowska A., Al Samman S., O'Brien M., Brown A. N., Stillman T., Thomas B. "I could not find the strength to resist the pressure of the medical staff, to refuse to give commercial milk formula": a qualitative study on effects of the war on Ukrainian women's infant feeding. *Frontiers in Nutrition*. 2024;11:1225940. DOI: 10.3389/fnut.2024.1225940. <https://www.frontiersin.org/journals/nutrition/articles/10.3389/fnut.2024.1225940/full>

²⁶⁸ Ibid.

²⁶⁹ **24 Канал.** Як змінились пологи в Україні під час війни: інтерв'ю з гінекологинею. 2024. https://zdorovya.24tv.ua/pologi-ukrayini-yakiy-ye-pliv-viyni-narodzhuvanist_n2671158

²⁷⁰ WHO, UNICEF, UNFPA. *Protecting maternal, newborn and child health from the impacts of climate change: A call for action*. 2023. ISBN 978-92-4-008535-0. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240085350>; Conway F., Portela A., Filippi V., Chou D., Kovats S. Climate change, air pollution and maternal and newborn health: An overview of reviews of health outcomes. *Journal of Global Health*. 2024;14:04128. DOI:

Глобальні оцінки Climate Central за 2020–2024 роки додатково показують, що зміна клімату збільшує кількість так званих “днів теплового ризику для вагітності” – днів, коли максимальна температура перевищує 95-й процентиль локальних історичних температур, що пов’язується з підвищеним ризиком передчасних пологів. Такі глобальні оцінки²⁷¹ не замінюють українських епідеміологічних досліджень, але підкреслюють, що вагітні жінки мають бути окремо враховані в планах реагування на спеку, особливо в громадах, де спека поєднується з перебоями електропостачання, відсутністю охолодження, необхідністю перебувати в укриттях, поганою вентиляцією, обмеженим транспортом і складним доступом до медичної допомоги.

В українських умовах кліматичні й воєнні ризики можуть посилювати один одного. Спека або забруднення повітря можуть збігатися з повітряними тривогами, перебуванням в укриттях, пошкодженням лікарень, відключеннями електроенергії, погіршенням роботи транспорту, обмеженим доступом до аптек і лабораторної діагностики. Дефіцит води або сумнівна якість води створюють додаткові ризики для вагітних жінок, породіль і немовлят, особливо якщо дитину годують сумішами, для приготування яких потрібна безпечна вода. Забруднення повітря від пожеж, вибухів, роботи генераторів і руйнування промислових об’єктів може накладатися на літню спеку, хронічний стрес і погіршення доступу до медичного спостереження. Тому наслідки спеки, дефіциту води, погіршення якості повітря або повеней треба оцінювати не ізольовано, а з урахуванням безпеки, стану медичних послуг, транспорту, електропостачання, житла, санітарії та доступу до достовірної інформації в конкретній громаді.

Наразі бракує українських досліджень, які б системно аналізували саме поєднаний вплив війни, спеки, забруднення повітря, дефіциту безпечної води, перебоїв з електроенергією та інших екологічних чинників на вагітність, пологи, раннє материнство і здоров’я новонароджених. Це є важливою прогалиною. В Україні вже є дослідження про воєнний вплив на вагітність, пологи, психічне здоров’я і годування немовлят, а міжнародна база переконливо показує ризики кліматичних загроз для материнського та неонатального здоров’я. Наступним кроком має бути дослідження їхнього перетину в українських умовах та включення вагітних жінок, породіль, матерів немовлят і новонароджених до політик громадського здоров’я, кліматичної адаптації, гуманітарного реагування, відновлення інфраструктури і місцевих планів надзвичайного реагування.

Орієнтовна матриця кліматично-воєнного навантаження за регіонами України

Поєднаний вплив клімату й війни в Україні різниться залежно від регіону. Наведена нижче матриця сформована на основі огляду джерел і матеріалів проєкту і не є результатом окремого епідеміологічного дослідження. Вона ілюструє, чому адаптаційні та гуманітарні заходи для дітей і вагітних жінок мають враховувати регіональну специфіку.

Регіон України	Діти	Вагітні жінки, породілі та матері немовлят
Південь (Одеська, Херсонська, Запорізька,	Посушливість, дефіцит води, висихання криниць після руйнування Каховської ГЕС та обстріли прифронтових і деокупованих територій можуть поєднуватися з	Дефіцит безпечної води ускладнює гігієну, догляд за немовлятами й безпечне приготування сумішей; спека, пошкоджена інфраструктура і

10.7189/jogh.14.04128. <https://jogh.org/2024/jogh-14-04128/>; Lakhoo D. P. et al. A systematic review and meta-analysis of heat exposure impacts on maternal, fetal and neonatal health. Nature Medicine. 2025. <https://www.nature.com/articles/s41591-024-03395-8>; Bonell A. et al. An expert review of environmental heat exposure and stillbirth in the face of climate change. BJOG. 2024. <https://heathealth.info/wp-content/uploads/BJOG-2023-Bonell-An-expert-review-of-environmental-heat-exposure-and-stillbirth-in-the-face-of-climate-change-.pdf>

²⁷¹ Climate Central. Climate change increasing pregnancy risks around the world due to extreme heat. 14 May 2025.

<https://www.climatecentral.org/report/pregnancy-heat-risks>; Climate Central. Pregnancy Heat-Risk Days Added by Climate Change. 2025.

<https://www.climatecentral.org/climate-matters/pregnancy-heat-risk-days>

Регіон України	Діти	Вагітні жінки, породіллі та матері немовлят
Миколаївська (області)	тепловим навантаженням і залежністю від привізної води.	віддаленість допомоги можуть ускладнювати ведення вагітності та післяпологовий догляд.
Схід (Донецька, Луганська, Харківська області)	Висока інтенсивність бойових дій, руйнування шкіл і лікарень, промислове забруднення довкілля та переміщення посилюють фізичне і психоемоційне навантаження на дітей.	Небезпека під час евакуації та поїздок до закладів охорони здоров'я, забруднення повітря і води, переміщення та стрес створюють додаткове навантаження під час вагітності, пологів і раннього материнства.
Північ (Чернігівська, Сумська області)	Прикордонні обстріли можуть поєднуватися з повеннями та підтопленнями, які пошкоджують дороги, житло й соціальну інфраструктуру в сільських громадах.	Пошкоджені дороги та перебої в роботі транспорту можуть ускладнювати своєчасний доступ до медичної допомоги; воєнний стрес додається до ризиків, пов'язаних із підтопленнями та порушенням інфраструктури.
Центр (Київська область та інші центральні області)	Удари по енергетичній інфраструктурі спричиняють перебої з опаленням і охолодженням, а міські теплові острови посилюють спеку в щільній забудові.	Перебої з електропостачанням і транспортом можуть ускладнювати роботу пологових відділень, жіночих консультацій та обладнання, залежного від електроенергії, а спека підвищує потребу в охолодженні приміщень.
Захід (приймаючі області)	Менша інтенсивність бойових дій поєднується з навантаженням на школи, садочки, медичні й соціальні послуги через прийом великої кількості ВПО.	Переміщені вагітні жінки та молоді матері можуть втрачати звичний медичний супровід і мережі підтримки; додаткове навантаження на заклади охорони здоров'я потребує врахування їхніх потреб у місцевому плануванні.

Таким чином, наявні українські дослідження про вплив війни та міжнародна доказова база щодо кліматичних ризиків разом показують необхідність окремо враховувати дітей, вагітних жінок, породіль, матерів немовлят і новонароджених у політиках екологічної безпеки, громадського здоров'я, кліматичної адаптації, гуманітарного реагування і відновлення. Для України особливо важливо не обмежуватися загальним переліком “вразливих груп”, а досліджувати конкретні механізми ризику, регіональні відмінності та доступ до води, енергії, транспорту, медичної допомоги й безпечного житла.

4.13. Мобільність населення, прифронтові, деокуповані та приймаючі громади

Кліматичні, екологічні та воєнні ризики можуть впливати на рішення людей залишати свої громади. Дефіцит води, зниження врожайності, деградація ґрунтів, втрата доходів, забруднення територій, часті підтоплення, руйнування інфраструктури, мінування, відсутність доступу до медичних і соціальних послуг можуть робити життя в громаді дедалі менш безпечним і економічно можливим.

В українських умовах переміщення населення спричинене передусім війною, а екологічні чинники часто діють як частина комплексної втрати придатності території для безпечного життя: через руйнування водопостачання, мінування, забруднення, втрату землі та доходів, пошкодження медичної й соціальної інфраструктури. Для осіб старшого віку та осіб з інвалідністю, для родин з маленькими дітьми, які проживають в містах на високих поверхах, неможливість користування ліфтами під час тривоги та блекаутів веде до неможливості покинути житло в разі необхідності. Наявні дані про внутрішнє переміщення не дають підстав кількісно виділяти окремий потік «кліматичних мігрантів» усередині України.²⁷²

Окремим наслідком війни є зростання ризику бездомності та житлової нестабільності. За результатами дослідження **«Бездомність в Україні в умовах війни: оцінка ситуації та суспільні**

²⁷² IOM. Ukraine: Displacement and Return Trends, Drivers and Intentions. June 2025.
https://crisisresponse.iom.int/sites/g/files/tmzbd1481/files/appeal/documents/IOM_UKR_Ukraine_Displacement_and_Return_Trends_Drivers_and_Intentions_June_2025.pdf

настрої»²⁷³ БФ «Деполь Україна», Соціологічної групи «Рейтинг» та Інституту демографії та досліджень якості життя імені М. В. Птухи НАН України, проведеного у квітні 2026 року, для 46% бездомних людей основною причиною втрати житла стали бойові дії або окупація, а 40% серед бездомних становлять ВПО. Дослідження також показує, що серед бездомних значною мірою представлені люди з інвалідністю та самотні люди старшого віку. Для екологічної та кліматичної політики це важливо тому, що люди без стабільного житла або з нестійким доступом до житла є особливо залежними від доступності безпечного прихистку, води, санітарії, опалення, охолодження, медичної допомоги, транспорту та соціальних послуг, зокрема під час спеки, холоду, обстрілів, евакуації або пошкодження критичної інфраструктури²⁷⁴.

Для жінок, які переїхали в інші громади або за кордон, екологічні та економічні чинники також можуть бути пов'язані. Учасниці проєкту зауважували, що жінкам складніше підтримувати бізнес, особливо «зелений», через більші витрати, високе навантаження та боротьбу з корупційними схемами, які можуть створювати очільники громад, депутати місцевого самоврядування або керівники бізнес-структур, зацікавлені у привласненні територій чи інших ресурсів. Через це частина жінок змушена закривати власні підприємства або переїжджати за кордон, де вони відкривають бізнес або працюють найманими працівницями. Такі спостереження потребують подальшої перевірки, але вони важливі для планування відкритих консультацій, зрозумілих критеріїв і механізмів скарг. Цей аспект важливий для аналізу екологічної міграції, тому що йдеться не лише про природні явища. Люди можуть виїжджати також через відсутність справедливого доступу до води, землі, ставків, місцевої інфраструктури, підтримки підприємництва, рішень місцевої влади і механізмів захисту прав. Якщо ресурси громади контролюються непрозоро, а жінки не можуть отримати доступ до води, землі або фінансування, екологічна проблема перетворюється на економічне витіснення.

Для жінок переїзд часто означає втрату не лише житла, а й мережі підтримки: сусідів, родичів, дитячого садка, школи, лікарки, соціальної працівниці, землі, городу, саду, звичного способу заробітку або обміну допомогою. Жінки з дітьми, старшими родичами, людьми з інвалідністю або хронічно хворими членами родини мають більше логістичних і фінансових бар'єрів для переїзду, пошуку житла, роботи і доступу до послуг.

У сільських громадах екологічна міграція часто пов'язана з водою, землею і втратою можливості підтримувати домашнє господарство. Якщо пересихають колодязі, дорожчає питна вода, знижується врожайність, неможливо утримувати птицю чи худобу, земля стає забрудненою, замінованою або непридатною для обробітку, люди поступово втрачають підстави залишатися в громаді. Це особливо важливо для старших жінок, жінок пенсійного віку, жінок, які ведуть домашнє господарство, і родин, для яких город, сад, худоба або птиця є частиною продовольчої безпеки.

Національна рада жінок України провела дослідження через 1 і 2 роки після окупації на території с.Шестовиця Чернігівської області, де відбувалися масивні артилерійські обстріли, мінування території та перебувало близько 500 одиниць ворожої техніки, третина яких була пошкоджена на цій самій території. Ці дослідження показали, що забруднені землі та води через 1 і 2 роки були практично на рівні допустимих санітарних норм по концентрації солей важких металів (свинець, кадмій, ртуть, миш'як, цинк) та нафтопродуктів. Через 2 роки після окупації в продуктах харчування (м'ясо тварин, молоко, яйця, картопля) також не виявлено підвищених рівнів цих показників). Такі результати свідчать про досить швидке очищення територій, але потребують додаткових досліджень.²⁷⁵

²⁷³ Бездомність в Україні в умовах війни: оцінка ситуації та суспільні настрої. <https://www.ratinggroup.ua/news/homeless-apr2026>

²⁷⁴ https://cdn.prod.website-files.com/6852aaf9d3bb0b11ce3a6b1e/6a4e5b8a8ef0e41a486f0637_doslidzhennia-short-web_compressed.pdf

²⁷⁵ Готується до публікації.

Переїзд із села до міста не завжди означає покращення економічного становища. Частина сільського населення працює як наймані працівниці й працівники в містах або в інших селах, але значну частину заробленого витрачає на транспорт, оренду житла, продукти, воду, лікування та інші базові потреби. Продукти, які раніше можна було виростити в селі, доводиться купувати. Для жінок це може означати одночасну втрату частини самозабезпечення, зростання витрат, більший стрес і необхідність підтримувати зв'язок із родиною, яка залишилася в селі. Матеріали проекту також показують, що переміщення може розділяти доглядові мережі між селами, містами та іншими країнами. Учасниці описували ситуації, коли старші батьки залишаються в сільських громадах, дорослі доньки підтримують їх на відстані, а паралельно доглядають власних дітей. Така транснаціональна й міжрегіональна доглядова праця може збільшувати фінансове та психологічне навантаження, особливо коли доступ до води, транспорту, медичної допомоги або соціальних послуг у громаді походження погіршується.

Окремою групою є жінки, які не можуть або не хочуть виїхати з прифронтових територій, тому що залишаються доглядати за худобою, господарством, старшими родичами, людьми з інвалідністю або майном. Для таких жінок екологічна безпека є частиною щоденного виживання: де взяти воду, як нагодувати дітей або старших родичів, як утримати тварин, чи можна виходити в поле або до водойми, чи безпечно користуватися колодязем, чи можна залишатися в будинку після обстрілу, куди звертатися по допомогу і чи буде можливість евакуюватися, якщо ситуація погіршиться.

Після деокупації частина місцевого населення повертається на звільнені території. За спостереженнями учасниць проекту, серед тих, хто повертається або залишається, часто є жінки з дітьми та старше покоління, серед якого більшість становлять жінки. Вони стикаються зі знищеними ресурсами для життя: пошкодженим житлом, відсутністю або поганою якістю води, зруйнованими дорогами, обмеженим доступом до медичних і соціальних послуг, замінованими полями, забрудненими водоймами, нерозірваними боєприпасами, відсутністю роботи і нестачею транспорту.

Питна вода для таких громад стає питанням виживання. Якщо водогін пошкоджений, колодязі забруднені або пересохли, а доставка води залежить від гуманітарної допомоги, волонтерів або місцевої влади, люди втрачають базову безпеку. Для жінок, які доглядають дітей, старших родичів або людей з інвалідністю, це означає додаткову відповідальність і неможливість швидко стабілізувати повсякденне життя.

Водночас повернення до деокупованої громади не завжди означає повернення до попереднього способу життя. Сад, город, пасовище, ліс, ставок, криниця, школа, амбулаторія, транспортний маршрут, соціальні зв'язки – усе це може бути зруйноване, заміноване, забруднене або недоступне. Родина може повернутися у фізичне місце, але не мати умов для життя, праці, навчання дітей, лікування, догляду або ведення господарства.

Прифронтові, деокуповані та приймаючі громади мають різні, але пов'язані виклики. Прифронтові громади стикаються з обстрілами, руйнуваннями, мінуванням і небезпекою для життя. Деокуповані громади – з поверненням населення в умови зруйнованої інфраструктури, забрудненого довкілля, нестачі води і ризиків для здоров'я. Приймаючі громади – з додатковим навантаженням на житло, школи, дитячі садки, лікарні, транспорт, ринки праці, системи соціального захисту і комунальні послуги.

Окремим виміром екологічної міграції та життя у прифронтових, деокупованих і приймаючих громадах є громадське здоров'я. Люди можуть залишати громади або не повертатися не лише через обстріли чи зруйноване житло, а й через відсутність доступу до медичної допомоги, ліків,

чистої води, безпечного харчування, транспорту, соціальних послуг, реабілітації, психосоціальної підтримки та безпечного середовища для дітей, старших людей і людей з інвалідністю.

У деокупованих і прифронтових громадах екологічні ризики часто поєднуються з пошкодженою або недоступною медичною інфраструктурою, нестачею медичного персоналу, замінованими територіями, забрудненням води й ґрунтів, відходами руйнації, перебоями з електрикою, транспортною ізоляцією і психологічним виснаженням населення. У приймаючих громадах, навпаки, зростає навантаження на лікарні, амбулаторії, соціальні служби, школи, дитячі садки, транспорт, житло, водопостачання і комунальні послуги.

Зміна клімату і деградація довкілля також можуть посилювати ризики для громадського здоров'я через спеку, дефіцит води, погіршення якості харчових продуктів, забруднення повітря, плісняву у пошкодженому житлі, поширення водних, харчових і трансмісивних інфекцій, а також загострення хронічних захворювань. У громадах, де система охорони здоров'я ослаблена війною або перевантажена переміщенням населення, ці ризики стають особливо небезпечними.

Деякі групи населення мають підвищену вразливість до таких ризиків через бідність, відсутність безпечного житла, обмежений доступ до документів, транспорту, медичної допомоги, інформації та соціальних послуг. До них можуть належати старші люди, жінки з дітьми, вагітні жінки, люди з інвалідністю, люди з хронічними або соціально небезпечними захворюваннями, безпритульні люди, люди в неформальних поселеннях, ромські громади, люди після місць несвободи, ВПО, та люди, які не мають сталої підтримки родини або громади.

Окремої уваги в екологічній, кліматичній та відновлювальній політиці потребують люди, які проживають у неформальних, тимчасових або сегрегованих поселеннях, зокрема частина ромських громад. Ідеться не про те, що такі громади є джерелом екологічних проблем, а про те, що вони часто мають обмежений доступ до базової інфраструктури і послуг, які є критично важливими під час екологічних, кліматичних і воєнних криз: безпечної води, санітарії, вивезення побутових відходів, електроенергії, транспорту, медичної допомоги, документів, офіційного житла та програм відновлення.²⁷⁶ **Ромська стратегія до 2030 року** прямо визнає, що сегреговані й тимчасові ромські поселення часто характеризуються незадовільними житлово-побутовими умовами та ізолюваністю від інфраструктури й комунальних послуг, зокрема водопостачання та вивезення побутових відходів, що створює незадовільні санітарні умови і шкодить життю, здоров'ю та довкіл्लю.²⁷⁷

У воєнних умовах ці ризики посилюються. Люди, які живуть у неформальному або документально неоформленому житлі, можуть мати менше можливостей отримати допомогу у відновленні пошкодженого чи зруйнованого житла, довести місце проживання, отримати евакуаційну чи гуманітарну допомогу або переїхати в безпечніше місце.²⁷⁸ Для ромських жінок, дітей, старших людей і людей з інвалідністю це може означати підвищену залежність від неформальних мереж допомоги, більші труднощі з доступом до води, гігієни, охорони здоров'я, освіти, соціальних

²⁷⁶ UN Ukraine / OHCHR. Briefing Note: The impact of the COVID-19 pandemic on the human rights of Roma in Ukraine. 3 June 2020. <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-06/BN%20C19%20Roma%20ENG.pdf>; UNICEF Ukraine. How UNICEF is helping to prevent COVID-19 in Roma communities. 13 January 2021. <https://www.unicef.org/ukraine/en/stories/how-unicef-helping-prevent-covid-19-roma-communities>

²⁷⁷ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 липня 2021 року № 866-р «Про схвалення Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року».

<https://zakon.rada.gov.ua/go/866-2021-%D1%80>

²⁷⁸ OHCHR. Report on the human rights situation in Ukraine, 1 June – 30 November 2025. 9 December 2025. <https://ukraine.ohchr.org/en/Report-on-the-Human-Rights-Situation-in-Ukraine-1-June-30-November-2025>; Committee on the Elimination of Racial Discrimination. Concluding observations on the combined twenty-fourth to twenty-sixth periodic reports of Ukraine (CERD/C/UKR/CO/24-26). 9 May 2025. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/DownloadDraft.aspx?key=IBJLKF7UsBwL%2Fs2htdmvTAoJWK8nM55nbg8u3R2MYWYPgMaoQvx9cyUnHRdAl6YF

послуг і захисту від насильства.²⁷⁹ Тому такі поселення мають бути видимими для місцевих планів відновлення, WASH-заходів, програм житла, евакуації, соціального захисту та кліматичної адаптації – без стигматизації ромських громад і без перекидання на них відповідальності за інфраструктурну занедбаність.

Для таких груп екологічні й кліматичні ризики часто поєднуються з бар'єрами доступу до допомоги. Людина може формально мати право на медичну, соціальну чи гуманітарну підтримку, але фактично не мати документів, транспорту, інформації, безпечного маршруту, зв'язку, коштів або довіри до служб. У прифронтових, деокупованих і приймаючих громадах це може означати, що найбільш уразливі люди залишаються найменш видимими для системи реагування.

Для жінок ці ризики часто мають додатковий доглядовий вимір. Якщо дитина, старший родич, людина з інвалідністю або хронічним захворюванням не має доступу до лікаря, ліків, транспорту, чистої води або безпечного житла, саме жінки часто організовують догляд, лікування, пошук допомоги, комунікацію зі службами і побутову адаптацію. Це збільшує неоплачувану працю, обмежує можливості для оплачуваної роботи, участі у громадському житті, відпочинку і відновлення.

Усі ці типи громад потребують екологічного аналізу в планах відновлення. Якщо плани відновлення будуються лише навколо ремонту будівель і доріг, але не враховують воду, землю, відходи, мінування, забруднення, доступ до медичних і соціальних послуг, потреби жінок з дітьми, старших жінок, людей з інвалідністю та ВПО, вони не зможуть забезпечити реальне повернення або інтеграцію людей.

Політика підтримки ВПО, житлова політика, соціальний захист, громадське здоров'я, гуманітарне реагування, відновлення громад і кліматична адаптація мають розглядатися разом. Якщо екологічні ризики не враховуються у планах відновлення, громади можуть відновлюватися без урахування причин, через які люди не можуть або не хочуть повертатися. Якщо приймаючі громади не отримують підтримки для адаптації житла, водопостачання, транспорту, освіти, охорони здоров'я і соціальних послуг до зміни чисельності населення, це може погіршувати доступність і якість послуг як для місцевого населення, так і для ВПО і створювати між цими групами напругу!!!!.

Для ефективної політики потрібні дані про те, хто саме виїжджає, хто залишається, хто повертається, хто не має можливості виїхати, які екологічні чинники впливають на рішення людей, які групи потребують підтримки, які ресурси громади зруйновані або недоступні. Такі дані мають збиратися з розбивкою за статтю, віком, інвалідністю, статусом ВПО, типом домогосподарства, наявністю дітей, місцем проживання, доступом до води, землі, житла, транспорту і послуг.

Особливо важливо проводити консультації з жінками, які залишаються у прифронтових громадах, повертаються на деокуповані території або живуть як ВПО у приймаючих громадах. Вони можуть найточніше описати, що насправді потрібно для життя: вода, електрика, транспорт, укриття, медична допомога, соціальні послуги, дитячі садки, школи, безпечні маршрути, підтримка догляду, доступ до землі, відновлення господарства, робота, компенсації, інформація і захист від насильства.

Отже, мобільність населення в Україні формується на перетині війни, руйнування інфраструктури, дефіциту води, втрати доходів, забруднення територій, мінування, зниження родючості земель і погіршення доступу до послуг. Частина людей виїжджає, бо життя в громаді стає небезпечним або економічно неможливим. Інші залишаються або повертаються, бо мають житло, землю, господарство, родичів, доглядові обов'язки або не мають ресурсів для переїзду. Саме тому

²⁷⁹ OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). Report on the Human Rights Situation of Internally Displaced Roma People in Ukraine. 26 July 2024. <https://odihr.osce.org/sites/default/files/f/documents/3/6/573736.pdf>

політика відновлення має враховувати не лише фізичну інфраструктуру, а й умови, які роблять життя в громаді можливим: воду, здоров'я, безпеку, соціальні послуги, доступність транспорту, підтримку догляду, захист прав і участь самих жінок та інших груп населення у прийнятті рішень.

4.14. Екологічні кризи і ризики чоловічого насильства проти жінок

Під час обговорення негативних наслідків кліматичних змін зазвичай ідеться про спеку, підтоплення, пожежі, буревії, посухи, дефіцит води, забруднення довкілля, втрати для економіки та сільського господарства. Водночас вплив на населення, особливо на групи, найбільш уразливі до негативних кліматичних змін, часто згадується в останню чергу. Ще менше уваги приділяється тому, які групи жінок і чоловіків, якого віку, соціального становища та місця проживання найбільше страждають від засухи, відсутності води, втрати доходу, руйнування житла чи вимушеного переміщення. Це дуже важливе і комплексне питання, адже вплив зміни клімату виходить далеко за межі лише екологічних наслідків – він торкається соціальних відносин, економіки та безпеки людей, особливо жінок та дітей. Саме вони стають вразливішими під час кліматичних змін і зменшення доступу до ресурсів. Природні катастрофи не завжди сприймаються як фактори, що посилюють насильство, але вони можуть бути потужним чинником загострення вже наявної жорстокості.

Кліматичне і пов'язане з кризами переміщення має гендерний вимір, але жінки й дівчата не є однорідною групою; ризики залежать від доходу, доступу до ресурсів, документів, транспорту, житла, безпеки, доглядових обов'язків і роботи служб підтримки.

Екологічні та кліматичні кризи не є причиною чоловічого насильства проти жінок. Відповідальність за насильство завжди лежить на кривднику, а його основою є нерівні владні відносини, контроль і можливість застосовувати насильство. Водночас кризи можуть діяти як чинники, що посилюють уже наявні ризики: руйнують доходи й житло, спричиняють переміщення, розривають соціальні зв'язки, обмежують роботу служб і доступ до безпечного житла, транспорту, зв'язку, медичної, соціальної та правової допомоги.

Кліматичні, екологічні, воєнні та економічні кризи можуть створювати умови, у яких жінки й дівчата наражаються на підвищені ризики експлуатації та торгівлі людьми. Коли родина втрачає дохід, житло, землю, воду, роботу, соціальні зв'язки або доступ до допомоги, а жінки не мають власних ресурсів для безпечного виходу із ситуації, зростає залежність від людей, які контролюють ресурси або користуються вразливістю інших.²⁸⁰

Міжнародна доказова база показує зв'язок між природними лихами та підвищенням ризиків насильства проти жінок і дівчат, але цей зв'язок не можна зводити до одного універсального відсотка. Глобальний змішаний систематичний огляд, опублікований у *BMJ Global Health*²⁸¹, виявив, що в багатьох досліджених контекстах **після природних лих ризики насильства проти жінок і дівчат зростали**. Водночас автори наголошують на неоднорідності доказів, недообліку насильства та значній залежності наслідків від соціального й інституційного контексту.

Окремі дослідження також виявляють зв'язок між високою температурою та насильством з боку інтимного партнера в конкретних країнах. Наприклад, дослідження майже 195 тисяч жінок у Індії, Непалі й Пакистані виявило асоціацію між підвищенням середньорічної температури на 1°C і зростанням поширеності насильства з боку інтимного партнера приблизно на 4,5 відсотка.²⁸²

Для України наразі бракує досліджень, які б кількісно оцінювали саме вплив кліматичних або екологічних криз на чоловіче насильство проти жінок. Тому в українському контексті доцільно

²⁸⁰ UNFPA ESARO. Intimate Partner Violence and Climate Change. https://esaro.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/2024-09/2024_IPV%20and%20Climate%20Report_FINAL.pdf

²⁸¹ BMJ Global Health. Violence against women and girls in the context of disasters: a mixed-methods systematic review. <https://gh.bmj.com/content/6/4/e004377>

²⁸² Study on ambient temperature and intimate partner violence in South Asia. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10308303/>

говорити про механізми ризику, які можуть виникати на перетині війни, екологічної небезпеки, переміщення населення, бідності, руйнування інфраструктури й обмеження роботи служб підтримки. Дослідження показують, що **зміна клімату дійсно може сприяти зростанню випадків насильства над жінками** з різних причин:

Перший механізм – втрата економічної самостійності. Посухи, пожежі, підтоплення, забруднення води й землі, втрата врожаю, худоби, житла або роботи можуть скорочувати доходи домогосподарства. Для жінки, яка не має власного доходу, житла або доступу до коштів, це може посилювати залежність від кривдника і ускладнювати безпечний вихід із насильства. У сільських громадах цей ризик може поєднуватися з додатковим доглядовим навантаженням, відповідальністю за дітей, старших родичів, людей з інвалідністю та домашнє господарство. У багатьох громадах саме жінки відповідають за збір води, дров, догляд за дітьми й хворими. Якщо клімат робить ці завдання складнішими, навантаження на жінок зростає, а разом з тим – і ризик насильства у випадку невиконання очікувань родини чи громади. У бідності та нестабільності часто зростає рівень домашнього насильства: чоловіки, перебуваючи під стресом через втрату роботи чи ресурсів, частіше проявляють агресію, застосовують примус і шантаж. Коли ресурси (вода, їжа, земля) стають дефіцитними, посилюється конкуренція за виживання. У таких умовах нерівність загострюється, а жінки стають вразливішими до насильства. Стереотипи, що чоловік голова родини і повинен вижити, ще досі існують. Чоловіки користуються своєю силою і теж можуть використовувати жінок та дівчат як ресурси для виживання, особливо через дитячі шлюби чи примус до проституції.

Другий механізм – контроль над дефіцитними ресурсами. Коли доступ до води, житла, транспорту, землі, грошей, гуманітарної допомоги або документів залежить від іншої особи, цей контроль може використовуватися для примусу, ізоляції чи шантажу. Тому розподіл гуманітарної допомоги, води, житла та інших ресурсів має включати прозорі процедури, конфіденційні механізми скарг і доступ до служб підтримки.

Третій механізм – вимушене переміщення і втрата мереж підтримки. Евакуація та переїзд можуть залишати жінок без звичних соціальних зв'язків, власного доходу, безпечного житла і знання місцевої системи допомоги. У таборах для переселенців жінки та дівчата частіше страждають від сексуального насильства, примусових шлюбів і торгівлі людьми, так як їх швидше шантажувати і залякувати вбивством та насильством над дітьми і родичами. Тимчасові місця проживання та колективні центри мають плануватися з урахуванням приватності, безпеки, освітлення, доступу до санітарних приміщень, транспорту й конфіденційної допомоги.

Четвертий механізм – порушення зв'язку, транспорту й роботи служб. Блекаути, пошкодження доріг, перебої мобільного зв'язку, небезпека пересування та перевантаження поліції, соціальних служб, медичних закладів і громадських організацій можуть ускладнювати звернення по допомогу, евакуацію з небезпечної ситуації, документування наслідків насильства та отримання медичної, правової й психологічної підтримки.

П'ятий механізм – ризики експлуатації й торгівлі людьми в умовах втрати житла, доходу, документів і соціальних зв'язків. Міжнародні дослідження й програми Фонду Народонаселення ООН²⁸³ описують, як кліматичні та гуманітарні кризи можуть посилювати ризики насильства, сексуальної експлуатації, торгівлі людьми та інших форм гендерно зумовленого насильства. У кризових умовах зростають ризики примусу, експлуатації, втягнення у проституцію, жебракування

²⁸³ UNFPA. Intimate Partner Violence and Climate Change report. https://esaro.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/2024-09/2024_IPV%20and%20Climate%20Report_FINAL.pdf

або інші форми торгівлі людьми – інколи жінок примушують до жебракування і втягують в сексуальне рабство заради виживання сім'ї, особливо коли жінки й дівчата не мають безпечного житла, доходу, документів, підтримки та доступу до служб допомоги.

Кліматичні зміни спричиняють поширення хвороб, брак медичних ресурсів. Це ускладнює доступ жінок до допомоги після насильства, а отже – робить їх менш захищеними від вірусів, хвороб та лікування у випадках зґвалтувань та насильства.

Важливо підкреслити: **кліматичні та екологічні чинники не є причиною чоловічого насильства самі по собі. Причиною насильства є вибір кривдника і нерівні владні відносини.** Однак екологічні кризи можуть створювати умови, у яких жінкам важче захиститися, отримати підтримку або вийти з небезпечної ситуації. Якщо ресурси для виживання контролює кривдник або інша особа, яка має владу в родині чи громаді, екологічна й економічна вразливість може перетворюватися на інструмент контролю.

Учасниця тренінгу

"У нас в село приїхала жінка з трьома дітьми, в її селі нема ні газу ні води, вона погодилась жити з алкозельним чоловіком з нашого села заради води, газу та хати, в якій є умови для проживання. Він вчиняє насильство, але вона вимушена терпіти заради ресурсів».

Доступ до води, тепла, житла, газу, електрики, транспорту і безпечних побутових умов може прямо впливати на здатність жінки вийти з небезпечних стосунків. Якщо жінка не має альтернативного житла, доходу, підтримки родини чи громади, транспорту, доступу до служб або можливості забезпечити дітей базовими ресурсами, формальна можливість звернутися по допомогу не завжди означає реальний вихід із насильства.

Що показують міжнародні дослідження

Міжнародні дослідження і спостереження показують, що зміна клімату і природні катастрофи можуть посилювати ризики чоловічого насильства проти жінок через кілька взаємопов'язаних механізмів: економічну вразливість, зростання соціальної напруги, вимушене переміщення, залежність родини від обмежених ресурсів, втрату житла або доходу, руйнування соціальних зв'язків, обмежений доступ до медичної допомоги, правової підтримки та безпечного житла.

У матеріалі **CARE**²⁸⁴, присвяченому зв'язкам між зміною клімату і насильством, увага звертається на те, що кліматична криза може поглиблювати бідність, залежність від ресурсів, стрес, переміщення і соціальну ізоляцію. Усе це може підвищувати ризики насильства проти жінок і дівчат, особливо там, де вже існують нерівні владні відносини, обмежений доступ жінок до власного доходу, землі, житла, транспорту, правової допомоги або підтримки служб.

В дослідженні **ПРООН**²⁸⁵ зафіксовано, що жінки та діти значно частіше гинуть від кліматичних катастроф, ніж чоловіки. Цей показник не є прямим доказом зростання насильства, але він свідчить про непропорційну вразливість жінок і дітей під час катастроф і про потребу враховувати їхні потреби в системах попередження, евакуації, гуманітарного реагування, відновлення і захисту. Кліматичні катастрофи (повені, посухи, лісові пожежі) руйнують джерела доходу, особливо в аграрних громадах, де добробут домогосподарств залежить від землі, води, худоби, врожаїв і місцевих природних ресурсів.

²⁸⁴ CARE, "Six ways climate change fuels gender-based violence and what you can do to fight it": <https://www.care.org/news-and-stories/six-ways-climate-change-and-what-you-can-do-to-fight-it/>

²⁸⁵ UNDP, "Women are hit hardest by disasters, so why are responses too often gender-blind?": <https://www.undp.org/blog/women-are-hit-hardest-disasters-so-why-are-responses-too-often-gender-blind>

Окремі дослідження також звертають увагу на ризики, пов'язані з доступом до води. Якщо жінкам доводиться ходити або їздити по воду на значні відстані, особливо небезпечними, погано освітленими або безлюдними маршрутами, це може підвищувати ризики домагань, нападів або інших форм насильства з боку сторонніх осіб.²⁸⁶ Для України ця проблема може бути актуальною в селах, прифронтових, деокупованих і постраждалих від руйнування інфраструктури громадах, де водогін пошкоджений, колодязі пересохли або забруднені, а доставка води залежить від волонтерів, гуманітарної допомоги або місцевої влади.

Через кліматичну кризу люди змушені покидати власні домівки та шукати кращого життя в інших місцевостях. За оцінками, **4 з 5 переміщених осіб (т.зв.кліматичних біженців) – це жінки та дівчата.**²⁸⁷ Загалом в умовах нестабільності через погодні умови рівень домашнього насильства значно зростає:²⁸⁸ гендерні стереотипи та нерівність поглиблюються, а жінки стають вразливішими до чоловічого насильства. **Дослідження про наслідки штормів, повеней і зсувів вказує на зв'язок таких подій із підвищенням ризиків насильства проти жінок у подальший період**²⁸⁹. Навіть тенденція до потепління має наслідки: дослідження показали, що **підвищення середньої температури на 1°C супроводжується збільшенням випадків насильства в родинах приблизно на 4–5%,²⁹⁰ а у періоди аномальної спеки «феміцид» (вбивство жінки партнером) зростає на близько 28%.²⁹¹**

Ризики експлуатації

Кліматичні, екологічні, воєнні та економічні кризи можуть створювати умови, у яких жінки й дівчата наражаються на підвищені ризики експлуатації. Коли родина втрачає дохід, житло, землю, воду, роботу, соціальні зв'язки або доступ до допомоги, а жінки не мають власних ресурсів для безпечного виходу із ситуації,²⁹² чоловіки частіше проявляють агресію, можуть застосовувати силу, примус і шантаж, зокрема, щоб використовувати жінок та дівчат як ресурс для виживання: змушувати їх до жебракування, проституції, сурогатного материнства. Жінки без захисту своєї громади можуть ставати жертвами торгівлі людьми.²⁹³ **Заради виживання сім'ї можуть використовувати також дитячі шлюби**²⁹⁴. Такі практики є порушенням прав дівчат і мають розглядатися як частина ширшого ризику експлуатації в умовах кризи.

У цьому контексті важливо бачити спільний механізм цих форм насильства: втрата ресурсів, житла, доходу, зв'язків і доступу до допомоги може посилювати залежність жінок і дівчат від людей, які контролюють ресурси або користуються їхньою вразливістю. Саме тому політика реагування на екологічні й кліматичні кризи має включати не лише інфраструктурні заходи, а й захист від насильства, експлуатації та торгівлі людьми.

Економічна нестабільність підвищує ризик вживання чоловіками різного роду психоактивних речовин (алкоголю, наркотиків тощо), через що також зростає рівень насильства над жінками (як домашнього, так і гендерного загалом). Водночас важливо не пояснювати насильство лише стресом, бідністю чи вживанням алкоголю: ці чинники можуть підвищувати ризики, але відповідальність за насильство завжди лежить на кривднику.

²⁸⁶ Wilson Center, "Climate Change & GBV in East Africa": <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/climate-change-gbv-east-africa>

²⁸⁷ <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/climate-change-gbv-east-africa>

²⁸⁸ <https://sph.unc.edu/sph-news/storms-floods-landslides-associated-with-intimate-partner-violence-against-women-two-years-later/>

²⁸⁹ UNC Gillings School of Global Public Health, "Storms, floods, landslides associated with intimate partner violence against women two years later": <https://sph.unc.edu/sph-news/storms-floods-landslides-associated-with-intimate-partner-violence-against-women-two-years-later/>

²⁹⁰ <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10308303/>

²⁹¹ https://spotlightinitiative.org/sites/default/files/publication/2025-04/Colliding%20Crises%20How%20the%20climate%20crisis%20fuels%20gender-based%20violence_0.pdf

²⁹² <https://earth.org/gender-based-violence-on-the-rise-as-climate-crisis-intensifies/>

²⁹³ *Ibid.*

²⁹⁴ <https://earth.org/gender-based-violence-on-the-rise-as-climate-crisis-intensifies/>

Кліматична криза також впливає на здоров'я жінок і дівчат та доступ до медичних послуг. **UNFPA**²⁹⁵ попереджає, що глобальна кліматична криза створює серйозні ризики для жінок і дівчат, зокрема через погіршення доступу до послуг, репродуктивного здоров'я, безпечних умов життя та підтримки під час криз. У контексті насильства це важливо тому, що погіршення доступу до медицини, транспорту, ліків, психологічної підтримки і конфіденційної допомоги може зменшувати можливості жінок отримати захист, лікування, документування наслідків насильства і подальшу підтримку.

Наявна джерельна база не дає підстав кількісно оцінити вплив кліматичних або екологічних криз на ризики чоловічого насильства проти жінок саме в Україні. Тому в українському контексті доцільно говорити не про доведений прямий причинний зв'язок, а про механізми ризику, які можуть виникати на перетині війни, екологічної небезпеки, переміщення, бідності, руйнування інфраструктури й обмеження роботи служб підтримки.

Український контекст

Для України ці ризики особливо важливі, тому що екологічні та кліматичні виклики поєднуються з наслідками війни. Бойові дії, руйнування житла, блекаути, нестача води, пошкодження інфраструктури, евакуація, вимушене переміщення, втрата доходів, психологічна напруга, мінування, забруднення територій і перевантаження служб можуть ускладнювати доступ жінок до захисту і підтримки.

Втрата життєво необхідних ресурсів – води, їжі, землі, врожаю, худоби, житла – означає фінансові збитки та падіння рівня життя. Для сільських жінок це може означати не лише економічні втрати, а й більшу залежність від людей, які контролюють житло, ресурси, транспорт, гроші або доступ до допомоги. Жінки через суспільний тиск частіше вдаються до самопожертви заради родини і можуть відмовлятися від їжі, води, відпочинку, лікування або власних потреб на користь дітей, старших родичів чи інших членів родини. У ситуаціях дефіциту ресурсів це негативно впливає на їхнє фізичне та психічне здоров'я, а також може зменшувати їхню здатність звертатися по допомогу або ухвалювати рішення про власну безпеку.

Вимушене переміщення також може підвищувати ризики насильства, експлуатації та торгівлі людьми. У пошуках житла, роботи, транспорту, гуманітарної допомоги або тимчасового прихистку жінки можуть опинитися в незнайомому середовищі, без звичних соціальних зв'язків, без власного доходу і без доступу до безпечної та конфіденційної допомоги. Це особливо небезпечно для жінок з дітьми, жінок з інвалідністю, старших жінок, ВПО, жінок у прифронтових і деокупованих громадах та жінок, які не мають підтримки родини чи громади.

У поєднанні з наслідками війни екологічні й кліматичні кризи можуть посилювати ризики чоловічого насильства проти жінок через кілька механізмів.

По-перше, вони можуть руйнувати джерела доходу. Посухи, пожежі, підтоплення, забруднення води або землі, зниження врожайності, загибель худоби чи птиці можуть позбавити родину засобів до існування. Це може збільшувати економічну залежність жінок, обмежувати їхню здатність піти від кривдника і посилювати напругу в домогосподарстві.

По-друге, екологічні кризи можуть посилювати залежність від людей, які контролюють ресурси. Якщо доступ до води, житла, землі, транспорту, роботи, гуманітарної допомоги або

²⁹⁵ UNFPA, "Global climate crisis putting women and girls in extreme danger": <https://www.unfpa.org/press/global-climate-crisis-putting-women-and-girls-extreme-danger-unfpa-warns-new-data>

грошей залежить від кривдника, родича, роботодавця, посадовця або іншої особи, жінка може мати менше можливостей для безпечного виходу з насильства.

По-третє, дефіцит води, їжі, ліків, транспорту або безпечного житла може робити жінок більш ізольованими. У таких умовах складніше звернутися по допомогу, залишити небезпечну ситуацію, перевезти дітей, отримати документи, знайти прихисток, дістатися до поліції, соціальної служби, лікарки, центру допомоги або громадської організації.

По-четверте, блекаути, перебої зі зв'язком, транспортна недоступність і відсутність приватного простору можуть зменшувати реальний доступ до допомоги. Жінка може не мати можливості безпечно зателефонувати, написати повідомлення, дістатися до служби, домовитися про зустріч або пояснити ситуацію без присутності кривдника.

По-п'яте, війна і екологічні кризи перевантажують служби, які мають реагувати на насильство. Поліція, соціальні служби, медичні заклади, мобільні бригади, гуманітарні програми і громадські організації можуть одночасно працювати з евакуацією, руйнуваннями, гуманітарною допомогою, блекаутами, переміщенням населення, нестачею транспорту і безпековими ризиками. У таких умовах випадки насильства можуть ставати менш видимими, а доступ до допомоги – менш стабільним.

Групи жінок, які можуть мати підвищену вразливість

Підвищену вразливість можуть мати жінки, для яких кілька бар'єрів поєднуються одночасно: жінки з дітьми, старші жінки, жінки з інвалідністю, ВПО, сільські жінки, жінки у прифронтових і деокупованих громадах, жінки з високим доглядовим навантаженням, а також жінки без власного доходу, безпечного житла, транспорту, документів або підтримки родини й громади. Важливо не розглядати ці групи як пасивні або «природно вразливі»: ризик виникає через конкретні бар'єри доступу до ресурсів, безпеки та допомоги.

Для цих груп екологічні кризи можуть означати не лише погіршення стану довкілля, а й погіршення доступу до безпеки. Втрата води, житла, доходу, транспорту або медичної допомоги може збільшувати залежність від кривдника, родичів, роботодавців, власників житла, місцевих посадовців, гуманітарних посередників або інших людей, які контролюють ресурси. Якщо допомога недоступна, небезпечна, неконфіденційна або надто далеко, жінки можуть залишатися в ситуації насильства довше, ніж за інших умов.

«Коли жінка не має куди йти, а в хаті є вода, газ і дах над головою, вона терпить більше, ніж могла б терпіти в іншій ситуації. Бо треба думати про дітей, про старих батьків, про те, де завтра взяти їжу і де ночувати».

Учасниця тренінгу

Цей випадок ілюструє один із ключових механізмів ризику: насильство стає важчим для подолання тоді, коли вихід із нього означає одночасну втрату води, житла, тепла, їжі, безпеки дітей, догляду за старшими родичами, доступу до транспорту і соціальної підтримки.

Нормативно-правовий і політичний вимір

Для політики це означає необхідність поєднання системи запобігання та протидії насильству проти жінок і домашньому насильству з планами кліматичної адаптації, реагування на надзвичайні ситуації, гуманітарної допомоги, підтримки ВПО та відновлення громад. Під час планування реагування на спеку, підтоплення, блекаути, евакуацію, нестачу води або руйнування інфраструктури потрібно враховувати безпечний транспорт, конфіденційний зв'язок, доступ до

кризового житла, медичної, соціальної, правової та психологічної допомоги, а також спроможність служб продовжувати роботу під час кризи.

Зв'язок між екологічними кризами і ризиками чоловічого насильства проти жінок має враховуватися в ширшій нормативно-правовій базі. Протидія насильству проти жінок не може бути відірвана від гуманітарного реагування, кліматичної адаптації, підтримки ВПО, соціального захисту, громадського здоров'я, відновлення та безпеки громад.

Міжнародні стандарти у сфері прав жінок і протидії насильству вимагають від держав запобігати насильству, захищати жінок і дітей, забезпечувати доступ до підтримки, правосуддя, медичної, соціальної та психологічної допомоги. Документи у сфері зменшення ризиків лих, кліматичної адаптації, гуманітарного реагування та відновлення також виходять із того, що кризи по-різному впливають на різні групи населення і що потреби жінок мають враховуватися в плануванні, реагуванні, бюджетуванні та моніторингу.

Отже, екологічні кризи і зміна клімату не «створюють» чоловіче насильство проти жінок, але можуть погіршувати умови безпеки, посилювати економічну й ресурсну залежність, руйнувати мережі підтримки та робити допомогу менш доступною. Для України це важливий напрям подальших досліджень: необхідно окремо вивчати, як екологічні наслідки війни, дефіцит води, блеаути, переміщення, руйнування житла та інфраструктури впливають на доступ жінок до безпеки й підтримки.

Для України це означає, що кліматична адаптація, екологічна безпека, підтримка ВПО, гуманітарне реагування, плани відновлення, місцева безпека і система запобігання та протидії насильству проти жінок і домашньому насильству мають бути пов'язані між собою. Під час планування реагування на блеаути, спеку, підтоплення, евакуацію, руйнування інфраструктури, нестачу води, перебої з транспортом або гуманітарні кризи потрібно враховувати безпеку жінок і дітей, ризики ізоляції, доступ до зв'язку, транспорту, конфіденційної допомоги, правової підтримки, тимчасового житла і механізмів захисту. Відповідь на екологічні та кліматичні кризи має включати не лише інфраструктурні рішення, а й соціальну підтримку, доступ до житла, води, доходу, транспорту, медичної допомоги, правосуддя і служб підтримки.

Екологічні кризи і зміна клімату не “створюють” чоловіче насильство проти жінок, але можуть посилювати умови, у яких воно стає частішим, менш видимим і важчим для подолання. Саме тому екологічна, кліматична, соціальна, гуманітарна і безпекова політика мають враховувати ризики насильства за ознакою статі, а політика протидії насильству – екологічні й кліматичні ризики. Якщо ці сфери розглядаються окремо, частина жінок, які живуть у ситуації подвійної або потрійної вразливості, може залишитися невидимою для системи підтримки.

4.15. Висновок

Розглянуті проблеми показують: екологічні ризики в умовах війни поєднують природоохоронний, соціальний, безпековий і гендерний виміри. Вони впливають на воду, здоров'я, доходи, мобільність, доглядову працю, доступ до послуг і можливість людей залишатися у своїх громадах. Тому подальший аналіз зосереджується на прогалинах політики, які заважають побачити ці різні впливи та перетворити їх на практичні рішення.

5. Основні прогалини

Попередні розділи Огляду показують, що Україна має міжнародні зобов'язання, національне законодавство, окремі урядові документи, методичні рекомендації, донорські проєкти та

громадські ініціативи, які дозволяють інтегрувати підхід рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у сферу екологічної безпеки, зміни клімату та зеленого відновлення. Водночас між наявною нормативною базою і реальною практикою залишається значний розрив.

Проблема полягає не лише у браку окремих заходів чи навчань. Головна прогалина – відсутність системного підходу, який би пов'язував екологічну, кліматичну, енергетичну, соціальну, безпекову та відновлювальну політику з аналізом різного впливу на жінок і чоловіків, дівчат і хлопців, людей різного віку, місця проживання, стану здоров'я, рівня доходу та доступу до ресурсів.

5.1. Брак даних з розбивкою за статтю та іншими ознаками

Однією з ключових прогалин є нестача даних, які дозволяли б оцінити, як екологічні та кліматичні ризики впливають на різні групи населення. Україна має значний масив екологічних, кліматичних, енергетичних, водних, медичних, соціальних і безпекових даних, однак ці дані часто не дають відповіді на питання: хто саме найбільше потерпає від конкретного ризику, які групи мають менше ресурсів для адаптації і кому потрібна пріоритетна підтримка.

У багатьох сферах бракує даних з розбивкою за статтю, віком, місцем проживання, інвалідністю, статусом ВПО, типом домогосподарства, доходом, наявністю дітей або доглядових обов'язків. Це стосується доступу до води, наслідків спеки, впливу забруднення повітря, втрат від підтоплень, наслідків руйнування інфраструктури, доступу до енергії, впливу блекаутів, поводження з відходами, екологічної міграції, здоров'я та участі у прийнятті рішень. Без таких даних політика може бачити проблему води, спеки, відходів чи забруднення, але не бачити, як саме ці проблеми впливають на різні групи жінок і чоловіків та хто потребує пріоритетної підтримки.

Особливо помітною є ця прогалина в аграрній сфері. Бракує системних даних з розбивкою за статтю та іншими релевантними ознаками щодо володіння і управління сільськогосподарськими господарствами, доступу до державної підтримки, землі, фінансування, технологій і навчання, участі у програмах розвитку, доходів та участі у прийнятті рішень. Без таких даних складно оцінити, хто реально отримує доступ до ресурсів і підтримки та які групи залишаються поза ними.

Окремою дослідницькою прогалиною є брак українських даних про поєднаний вплив війни та кліматичних і екологічних ризиків на вагітність, пологи, післяпологовий період, здоров'я новонароджених і дітей. Наявні дослідження вже показують вплив війни на перинатальне психічне здоров'я та окремі перинатальні наслідки, однак бракує системного аналізу того, як із цими чинниками взаємодіють спека, забруднення повітря, дефіцит безпечної води, пожежі, перебої з електроенергією та руйнування медичної інфраструктури.

5.2. Гендерний підхід часто залишається формальним

Українське законодавство і стратегічні документи містять положення про рівні права та можливості жінок і чоловіків, недискримінацію, участь у прийнятті рішень, гендерний аналіз, гендерну експертизу, гендерний аудит і гендерно орієнтоване бюджетування. Однак в екологічній сфері ці інструменти часто не застосовуються системно.

У частині документів гендерна рівність згадується як принцип, але не розгортається у конкретні завдання, заходи, показники, бюджетні механізми, відповідальність виконавців і систему моніторингу. За таких умов гендерний підхід може залишатися декларативним і недостатньо впливати на планування та реалізацію програм у сферах водопостачання, управління відходами, кліматичної адаптації, енергетики, відновлення, громадського здоров'я та реагування на екологічні наслідки війни. Формальної згадки принципу рівних прав та можливостей недостатньо без аналізу

впливу політики на різні групи населення, цілей, індикаторів, ресурсів, визначених механізмів відповідальності та моніторингу результатів.

Аграрна політика також демонструє цю проблему. Наявність окремих заходів на підтримку певних груп жінок і навчання жінок на селі ще не замінює системного гендерного аналізу аграрних програм, доступу до державної підтримки, землі, фінансування, технологій і ринків та оцінювання результатів політики для різних груп сільських жінок і чоловіків.

5.3. Навчання проводяться, але не завжди переходять в інституційні зміни

Навчання, круглі столи й консультації щодо гендерного підходу вже проводилися у сфері екологічної політики, енергетики, державного управління та місцевого самоврядування. Однак вони не завжди переходять у перегляд політик, зміну статистичних форм, оновлення місцевих програм, сталі консультації з жіночими організаціями, бюджетні рішення і публічне звітування про результати. Для системного впливу потрібен подальший супровід інституцій після навчань.

5.4. Жінок залучають до заходів, але не завжди до рішень

Участь жінок у навчаннях, консультаціях або інформаційних кампаніях не завжди означає вплив на рішення. Важливо, щоб жінки і жіночі організації долучалися на етапі визначення проблем, розроблення стратегій, планування бюджетів, реалізації, моніторингу й оцінки результатів, а не лише після того, як рішення вже підготовлене.

5.5. Екологічна, кліматична, соціальна і безпекова політики недостатньо узгоджені між собою

Екологічні проблеми в Україні дедалі частіше мають комплексний характер. Нестача води пов'язана не лише з кліматом, а й із війною, інфраструктурою, здоров'ям, доглядовою працею, доходами і міграцією. Блекаути впливають не лише на енергетику, а й на безпеку жінок, догляд за дітьми, медичні послуги, освіту, роботу і побут. Відходи війни є одночасно екологічною, безпековою, медичною, комунальною і соціальною проблемою.

Попри це, державні й місцеві політики часто плануються окремо: екологічна – окремо, соціальна – окремо, медична – окремо, безпекова – окремо, відновлення – окремо, порядок денний «Жінки, мир, безпека» – окремо. Через це реагування на комплексні ризики може залишатися фрагментарним, а окремі потреби населення – випадати з наявних механізмів планування, фінансування та надання послуг. Така потреба у міжсекторальному підході відповідає висновкам дослідження ООН Жінки **«Посилення кліматичної стійкості в межах порядку денного «Жінки, мир, безпека»: подолання наслідків людської небезпеки» (2025)**²⁹⁶, в якому наголошувалося на необхідності інтегрувати кліматичну стійкість у рамки «Жінки, мир, безпека» та розглядати взаємозв'язок кліматичних змін, конфлікту і гендерної нерівності через призму людської безпеки. Практична реалізація цього підходу потребує поєднання кліматичної, гендерної та миробудівної політики і змістовної участі жінок у відповідних рішеннях.

Подібна фрагментація помітна і в політиці розвитку сільських територій. Окремі механізми підтримки сільських жінок, підприємництва, навчання, доступу до послуг, збору даних і участі у плануванні розподілені між аграрною, гендерною та регіональною політиками. Однак між ними бракує системного зв'язку, спільних показників, обміну даними та єдиного механізму оцінювання

²⁹⁶ UN Women Europe and Central Asia. Strengthening Climate Resilience in Women, Peace and Security Frameworks: Tackling the Impact of Human Insecurity. 2025. <https://eca.unwomen.org/en/digital-library/publications/2025/05/strengthening-climate-resilience-in-women-peace-and-security-frameworks-tackling-the-impact-of-human-insecurity>

того, як державна підтримка і розвиток сільських територій впливають на різні групи жінок і чоловіків.

Для громад це означає, що проблема може бути видимою для людей, але не мати відповідального органу або бюджету. Наприклад, громада може одночасно потребувати ремонту водогону, безпечної доставки води, підтримки жінок з дітьми, медичного моніторингу, інформаційної кампанії, захисту від насильства і фінансування адаптаційних заходів. Якщо політики не пов'язані між собою, відповідь буде фрагментарною.

5.6. На місцевому рівні бракує ресурсів, спроможності та практичних інструментів

Органи місцевого самоврядування і місцеві військові адміністрації перебувають під великим навантаженням. Вони одночасно реагують на наслідки війни, бюджетні обмеження, переміщення населення, руйнування інфраструктури, соціальні потреби, безпекові ризики та вимоги відновлення. У таких умовах екологічні та кліматичні питання можуть відкладатися або розглядатися як менш пріоритетні. Водночас саме на місцевому рівні люди щодня стикаються з відсутністю води, сміттям, забрудненим повітрям, підтопленнями, спекою, відсутністю тіні, небезпечними маршрутами, зруйнованою інфраструктурою, стихійними звалищами, наслідками обстрілів і нестачею послуг.

Місцевій владі часто бракує практичних інструментів: як провести гендерно чутливий аналіз екологічної проблеми; як зібрати дані; як провести консультації з різними групами жінок і чоловіків; як включити потреби до бюджету; як оцінити вплив рішення; як працювати з молоддю, жіночими організаціями, бізнесом і комунальними підприємствами. Без методичної, фінансової та експертної підтримки навіть зацікавлені громади можуть не мати спроможності впроваджувати системні рішення.

5.7. Проекти донорів не завжди переходять у сталі політики

Багато інноваційних практик у сферах екології, кліматичної адаптації, енергетики, участі жінок і зеленого відновлення запроваджуються в Україні за підтримки міжнародних організацій і донорів. Такі проекти створюють можливості для апробації нових підходів, навчання, досліджень, консультацій і локальних пілотних рішень.

Прогалина виникає тоді, коли ще на етапі планування не визначено, хто продовжуватиме роботу після завершення зовнішнього фінансування, за рахунок яких ресурсів підтримуватиметься створена інфраструктура або послуга, хто оновлюватиме дані й методики та як результати проекту будуть інтегровані в чинні програми, бюджети і процедури.

Тому сталість донорських проектів потребує не лише передачі знань, а й визначення інституційного власника результату, джерел подальшого фінансування, механізмів підтримки створених інструментів і зв'язку проектних рішень із державним та місцевим плануванням.

5.8. Екологічна просвіта залишається несистемною

Серед причин, котрі знижують рівень екологічної безпеки або перешкоджають її поліпшенню, учасниці заходів зазначали:

- відсутність системного масового просвітництва з екологічних тем;
- низький рівень обізнаності у сфері екологічної безпеки;
- брак культури поводження з відходами;
- відсутність культури утилізації відходів та утворення стихійних сміттєзвалищ;
- низьку спроможність населення, зокрема сільського, сплачувати за послуги вивезення сміття;

- відсутність належного фінансування та стимулів до сортування сміття й відходів, зокрема в невеликих містах і сільській місцевості;
- наслідки війни та ризики під час обстрілів;
- відсутність екологічної грамотності представників і представниць органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та депутатського корпусу;
- брак уваги з боку відповідальних за прийняття рішень та відсутність міжсекторальної взаємодії владних структур.

Особливо важливою є доступна практична інформація про зміну клімату, спеку, пожежі, якість і безпечне використання води, забруднення повітря, небезпечні матеріали, радіаційні ризики, поведінку після обстрілів та поводження з медичними й окремими видами воєнних відходів. Формат і канали інформування мають враховувати потреби різних груп населення, зокрема старших людей, сільського населення, людей з інвалідністю, ВПО та мешканок і мешканців прифронтових громад.

Водночас навчання потрібне не лише населенню, а й людям, які приймають і реалізують рішення: представникам і представницям органів влади та місцевого самоврядування, депутатського корпусу, комунальних підприємств, освітніх, соціальних і медичних установ. розуміння проблеми. Необхідне створення єдиного центру саме в державній структурі, оскільки виконавцями мають бути Міністерство освіти і науки, Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України та Міністерство культури України, а також численні громадські організації. Найдоцільніше такий центр підпорядкувати Державній екологічній службі України. Без цього екологічна просвіта населення не поєднується зі спроможністю інституцій перетворювати знання і суспільний запит на рішення, інфраструктуру, програми та бюджетне фінансування.

5.9. Недостатній зв'язок між екологічною безпекою і попередженням насильства

Екологічні та кліматичні кризи можуть посилювати окремі чинники ризику чоловічого насильства проти жінок і погіршувати доступ постраждалих до допомоги. Водночас зв'язок між екологічними кризами, надзвичайними ситуаціями, переміщенням населення та ризиками насильства недостатньо системно інтегрований у планування готовності й реагування. Мобільні бригади, соціальні служби, поліція, медичні заклади, гуманітарні програми і місцеві механізми перенаправлення мають бути готові працювати в умовах спеки, блекаутів, дефіциту води, переміщення, руйнування інфраструктури, відсутності транспорту і погіршення доступу до послуг.

6. Рекомендації для зацікавлених сторін

Рекомендації цього Огляду спрямовані на те, щоб екологічна безпека, зміна клімату, зелене відновлення та реагування на наслідки війни розглядалися не лише як технічні, інфраструктурні або природоохоронні питання. Вони мають бути частиною політики прав людини, рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, громадського здоров'я, соціальної справедливості, безпеки громад і сталого відновлення України.

Екологічні та кліматичні ризики впливають на все населення, але по-різному. Тому рішення у сферах водопостачання, енергетики, управління відходами, відновлення інфраструктури, просторового планування, охорони здоров'я, соціального захисту, аграрної політики, розмінування та реагування на наслідки війни мають враховувати різні потреби жінок і чоловіків, дівчат і хлопців, людей різного віку, місця проживання, стану здоров'я, інвалідності, статусу ВПО, доходу, сімейного становища та доглядових обов'язків.

Наскрізними для всіх зацікавлених сторін є:

- збір і використання даних з розбивкою за статтю та іншими ознаками;

- консультації з жінками і жіночими організаціями до ухвалення рішень;
- гендерний аналіз, оцінювання гендерного впливу та, де це передбачено законодавством, гендерно-правова експертиза відповідних документів і рішень, які, зокрема, стосуються питань захисту довкілля, реагування і адаптації до зміни клімату та повоєнного відновлення;
- гендерно орієнтоване бюджетування;
- міжсекторальна координація;
- регулярний моніторинг впливу політик на різні групи населення;
- публічне звітування про результати.

Нижче подано рекомендації за основними групами зацікавлених сторін.

6.1. Верховній Раді України

Верховній Раді України доцільно забезпечувати системне врахування принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час розгляду законопроектів у сферах екологічної та кліматичної політики, енергетики, сільського господарства, водних ресурсів, відновлення та розвитку територій. У разі запровадження нових програм, механізмів фінансування, систем даних або процедур участі необхідно оцінювати їхній можливий вплив на різні групи жінок і чоловіків.

Важливо посилити парламентський контроль за виконанням державних стратегій і планів, пов'язаних з екологічною безпекою, зміною клімату, сталим розвитком, відновленням, забезпеченням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків і порядком денним «Жінки, мир, безпека». У межах такого контролю доцільно заслуховувати інформацію Кабінету Міністрів України та відповідальних центральних органів виконавчої влади інформацію Уряду та профільних міністерств за участю громадських та донорських організацій не лише про проведені заходи, а й про досягнуті результати, фінансування, виконання індикаторів і вплив політики на різні групи населення.

Парламентським комітетам доцільно проводити тематичні комітетські слухання та обговорення щодо впливу зміни клімату, екологічних наслідків війни і руйнування інфраструктури на різні групи населення. До таких обговорень варто залучати жіночі, екологічні, правозахисні, молодіжні та ветеранські організації, експертів і експерток у сфері громадського здоров'я, представниць прифронтових, деокупованих і сільських громад, ВПО та організації людей з інвалідністю.

При роботі із законодавством у сфері праці, зайнятості, професійної освіти та охорони праці необхідно враховувати потреби зеленого переходу і відновлення України. Важливо усувати дискримінаційні бар'єри для участі жінок у технічних і зелених професіях та забезпечувати належний трудовий і соціальний захист працівниць і працівників, безпечні умови праці, доступ до професійного навчання і можливості професійного розвитку.

6.2. Кабінету Міністрів України

Кабінету Міністрів України доцільно забезпечити координацію екологічної, кліматичної, економічної, соціальної, безпекової та відновлювальної політики. Під час розроблення і перегляду стратегій, державних програм та планів відновлення необхідно враховувати різний вплив рішень на жінок і чоловіків, дівчат і хлопців різного віку, місця проживання, стану здоров'я, наявності інвалідності, статусу ВПО та доглядових обов'язків.

Доцільно доручити відповідальним центральним органам виконавчої влади переглянути системи статистичної та адміністративної звітності у сферах, де це необхідно для аналізу впливу екологічних і кліматичних ризиків, і забезпечити узгодження даних між відповідними органами. Потрібно визначати, які саме дані з розбивкою за статтю, віком, місцем проживання, інвалідністю,

статусом ВПО та іншими релевантними ознаками необхідні для формування конкретної політики і моніторингу її результатів.

В урядовій звітності щодо кліматичної політики та відновлення доцільно відображати не лише перелік проведених заходів, а й результати: які групи населення отримали доступ до ресурсів і послуг, кого залучали до консультацій, які бар'єри було виявлено та які заходи передбачено для їх усунення.

Державні програми, державні інвестиційні проєкти та проєкти міжнародної допомоги, які реалізуються у співпраці з органами державної влади у сферах зеленого відновлення, енергетики, водопостачання, управління відходами, реконструкції громад та реагування на наслідки війни, мають передбачати аналіз впливу на різні групи населення, належну участь громадськості та вимірювані показники результатів.

Доцільно забезпечити координацію програм професійної підготовки, перекваліфікації та працевлаштування для зеленого переходу і відновлення України, зокрема сприяти доступу жінок до професій у сферах енергоефективності, відновлюваної енергетики, управління відходами, водних ресурсів, екологічного моніторингу, кліматичної адаптації, аграрних інновацій, природоорієнтованих рішень, просторового планування та енергоефективного будівництва.

Під час розроблення фінансових інструментів підтримки зеленого підприємництва необхідно аналізувати фактичні бар'єри доступу різних груп підприємців і підприємниць до фінансування. За наявності підтверджених гендерних розривів доцільно застосовувати цільові заходи для їх подолання, включно з інформаційною, консультаційною, менторською та фінансовою підтримкою.

Окремим напрямом має бути узгодження аграрної, регіональної, гендерної, екологічної та кліматичної політик щодо розвитку сільських територій: спільні цілі, взаємоузгоджені індикатори, обмін даними та оцінювання впливу програм державної підтримки на різні групи сільського населення.

6.3. Міністерству економіки, довкілля та сільського господарства України

Міністерству економіки, довкілля та сільського господарства України доцільно розробити практичні інструменти для інтеграції підходу рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в екологічну, кліматичну, аграрну, водну та відновлювальну політику. Йдеться про методики гендерного аналізу екологічних програм, індикатори, шаблони збору даних, рекомендації для громад, приклади консультацій з жінками і вимоги до моніторингу впливу рішень на різні групи населення.

Міністерству варто провести аналіз ключових стратегій і програм у сферах довкілля, зміни клімату, води, відходів, сільського господарства, енергетики та зеленого відновлення на предмет наявності конкретних цілей, індикаторів і заходів для жінок і чоловіків різних груп. За результатами такого аналізу потрібно підготувати пропозиції щодо внесення змін до документів, де гендерний підхід відсутній або має лише формальний характер.

Вартує також забезпечити системне врахування гендерного підходу під час реалізації, моніторингу та перегляду Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій, включно з аналізом доступу жінок і чоловіків до землі, державної підтримки, фінансування, технологій, навчання, ринків та участі у прийнятті рішень.

Запровадити збір і оприлюднення даних з розбивкою за статтю та іншими релевантними ознаками щодо власників і керівників сільськогосподарських господарств, отримувачів державної підтримки, учасників програм розвитку, доступу до фінансування, технологій і навчання.

Під час розроблення програм державної підтримки сільського господарства і розвитку сільських територій передбачати прозорі критерії оцінки та відбору проєктів, які дозволяють враховувати виявлені гендерні нерівності та потреби груп, що мають обмежений доступ до ресурсів і можливостей.

Необхідно забезпечити виконання положень державної політики щодо рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень у сфері екологічної політики та рівного доступу до природних ресурсів. Це має включати участь жінок у робочих групах, дорадчих органах, публічних консультаціях, розробленні стратегій, планів адаптації до зміни клімату, програм водопостачання, поводження з відходами, аграрної політики і відновлення громад.

Міністерству доцільно, у взаємодії з Міністерством охорони здоров'я, Міністерством соціальної політики, сім'ї та єдності та іншими відповідальними органами, забезпечити проведення і практичне використання передбачених державними документами досліджень щодо впливу зміни клімату на здоров'я і життя різних груп жінок і чоловіків, дівчат і хлопців. Таке дослідження має охоплювати міські, сільські, прифронтові, деокуповані, приймаючі громади, а також громади, які вже стикаються з дефіцитом води, посухами, підтопленнями, промисловим забрудненням або наслідками руйнування інфраструктури.

Окремий напрям має стосуватися сільських громад. Потрібно розробити практичні рішення для громад, де пересихають колодязі, погіршується якість води, зростає вартість питної води та збільшується навантаження на жінок, які ведуть домашні господарства, доглядають дітей, старших родичів і свійських тварин. Такі рішення мають включати не лише інфраструктурні заходи, а й соціальний аналіз, підтримку домогосподарств, інформаційні кампанії, місцевий моніторинг якості води і доступні механізми звернення.

Під час розроблення екологічних, кліматичних, аграрних і відновлювальних політик Міністерство має проводити консультації з жіночими, сільськими, молодіжними, екологічними, ветеранськими організаціями, організаціями людей з інвалідністю та представницями громад, які безпосередньо стикаються з екологічними ризиками.

Важливо забезпечити, щоб програми підтримки малого і середнього бізнесу, фермерства, кооперативів, енергоефективності та зеленого підприємництва були доступними для жінок, зокрема сільських жінок, ВПО, ветеранок і жінок із прифронтових громад. Це передбачає не лише формальну відкритість програм, а й прості умови участі, інформаційну підтримку, менторство, консультації, доступ до фінансування і врахування доглядових обов'язків.

6.4. Міністерству соціальної політики, сім'ї та єдності України та іншим суб'єктам національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків

Міністерству соціальної політики та національному механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків доцільно включити екологічну та кліматичну безпеку до системної роботи з гендерного мейнстримінгу. Особливу увагу варто приділити методичній підтримці центральних органів влади, ОВА, громад і галузевих установ щодо оцінки гендерного впливу екологічних і кліматичних рішень.

У моніторингу виконання Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків до 2030 року потрібно окремо відстежувати заходи, пов'язані з екологією, зміною

клімату, доступом до природних ресурсів, енергетикою, зеленими професіями та зеленим відновленням. Звітування має показувати не лише факт проведення навчань, а й зміни в політиках, програмах, бюджетах, статистиці та участі жінок у рішеннях.

Доцільно підтримати навчання для жіночих організацій щодо участі в екологічній політиці, місцевих програмах, бюджетах, кліматичних планах, консультаціях і моніторингу рішень. Жіночі організації мають отримати інструменти для впливу на місцеві плани водопостачання, поводження з відходами, озеленення, енергозбереження, відновлення і реагування на наслідки війни.

Міністерству також варто забезпечити зв'язок між екологічними і кліматичними ризиками та політикою соціального захисту. Дефіцит води, спека, блеаути, руйнування інфраструктури, екологічна міграція і забруднення довкілля по-різному впливають на родини з дітьми, старших людей, людей з інвалідністю, ВПО, одиноких матерів, жінок, які доглядають родичів. Ці групи мають бути враховані в програмах підтримки.

Окремо потрібно інтегрувати тему екологічних і кліматичних ризиків до політики попередження насильства за ознакою статі. Блеаути, вимушене переміщення, втрата доходів, дефіцит води, житлова нестабільність, руйнування соціальних зв'язків і посилення стресу можуть підвищувати ризики чоловічого насильства, збільшувати залежність та ізоляцію постраждалих і ускладнювати доступ до допомоги. Служби підтримки мають бути готовими працювати в цих умовах.

6.5. Обласним військовим адміністраціям, районним державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування

Планування, бюджетування і гендерний аналіз

Обласним військовим адміністраціям, районним державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування в межах їхніх повноважень доцільно включати гендерно чутливий аналіз до місцевих стратегій, планів відновлення, програм водопостачання, управління відходами, озеленення, громадського транспорту, енергоефективності, реагування на надзвичайні ситуації та адаптації до спеки.

Під час розроблення регіональних і місцевих планів кліматичної адаптації необхідно визначати групи населення, які мають підвищену вразливість до конкретних ризиків, зокрема дітей, вагітних жінок, старших людей, людей із хронічними захворюваннями та інвалідністю. Пріоритети мають визначатися на основі оцінювання фактичних місцевих ризиків: спеки, дефіциту води, посух, пожеж, підтоплень, промислового забруднення, руйнування інфраструктури, воєнного забруднення та навантаження на послуги.

Консультації та участь різних груп населення

На місцевому рівні особливо важливо проводити регулярні консультації з жінками різного віку, сільськими жінками, жінками з дітьми, старшими жінками, жінками з інвалідністю, ВПО, ветеранками, представницями місцевих жіночих організацій, працівницями соціальної, медичної, освітньої та комунальної сфер. Ці консультації мають проводитися до ухвалення рішень, а не після того, як документи вже підготовлені.

Доцільно залучати молодь до консультацій щодо місцевих екологічних програм, планів відновлення, поводження з відходами, озеленення, водопостачання, енергозбереження і громадського простору. Молодь має бути не лише учасницею тренінгів, а й партнеркою в розробленні й моніторингу рішень.

Вода, відходи і базові екологічні послуги

Громадам доцільно оцінити доступність питної води в селах і малих населених пунктах: якість води, стан колодязів і свердловин, вартість бутильованої води, логістику доставки, потребу у фільтрах, ризики для домогосподарств, очолюваних жінками, родин із дітьми, старших людей і людей з інвалідністю. Результати такої оцінки мають бути включені до місцевих програм і бюджетів.

Необхідно розробляти або оновлювати місцеві програми поводження з відходами, які поєднують інфраструктуру, просвіту і стимули. Йдеться про контейнери для роздільного збору, доступні пункти прийому вторинної сировини, вивезення небезпечних відходів, запобігання спалюванню відходів і рослинних решток, інформування населення про ризики та відповідальність і забезпечення доступних альтернатив поводження з відходами, роботу з домогосподарствами, школами, бізнесом і комунальними службами.

Важливо забезпечувати прозорість у сфері управління відходами: інформувати людей, куди вивозиться сміття, що справді переробляється, які компанії відповідають за вивезення, які кошти на це виділяються і як громада може контролювати виконання. Без довіри до системи люди не будуть масово сортувати відходи, навіть якщо мають відповідні знання.

Просторова адаптація до спеки, посух, злив і підтоплень

Місцева влада має адаптувати міську, селищну і сільську інфраструктуру до зміни клімату. До таких заходів належать:

- озеленення зупинок і пішохідних маршрутів, створення тіньових навісів, забезпечення доступу до питної води, громадських вбиралень і безпечних зон очікування транспорту, особливо біля лікарень, шкіл, ринків, соціальних установ, адміністративних будівель і транспортних вузлів;
- створення затінених і доступних маршрутів, зупинок та громадських просторів поблизу шкіл, дитячих садків, лікарень і жіночих консультацій – як у містах, так і в селах;
- охолодження та вентиляція укриттів, шкіл, лікарень та інших місць тривалого перебування;
- використання природоорієнтованих рішень²⁹⁷ для адаптації громад до спеки, посух, злив і підтоплень: збереження й відновлення дерев, зелених коридорів, захисних лісосмуг, заплав і водно-болотних територій; створення дощових садів, зелених зупинок, проникних поверхонь і систем збору дощової води.

Під час планування таких рішень важливо враховувати маршрути дітей, жінок із малими дітьми, вагітних жінок, старших людей, людей з інвалідністю та людей, які залежать від громадського транспорту і пішохідної інфраструктури.

Безпечні умови праці в умовах кліматичних і екологічних ризиків

Під час організації роботи комунальних підприємств та інших установ, що належать до сфери управління громади, необхідно передбачати заходи захисту працівниць і працівників від спеки, забруднення повітря та інших небезпечних погодних і екологічних умов. Органам місцевого самоврядування також доцільно поширювати інформацію про відповідні ризики серед місцевих роботодавців і враховувати вимоги безпеки праці під час закупівель та укладення договорів на виконання робіт у громаді.

Потрібно враховувати потреби людей, які працюють на відкритому повітрі: працівниць і працівників транспорту, торгівлі на ринках, сільського господарства, будівництва, доставки, соціальних, медичних і гуманітарних служб. У періоди спеки, забруднення повітря, пожеж,

²⁹⁷ <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/katalog-pryrodoorient-rishen1.pdf>

підтоплень або надзвичайних ситуацій вони потребують доступу до води, тіні, перерв, засобів захисту, транспорту і зрозумілих правил безпечної праці.

Сільські території, економічна участь жінок і зелені ініціативи

Під час планування розвитку сільських територій важливо оцінювати не лише стан сільського господарства, а й доступність інфраструктури та послуг, від яких залежить економічна і громадська участь жінок: транспорту, медичних і соціальних послуг, освіти та професійного навчання, цифрового зв'язку, послуг догляду за дітьми та іншими членами родини. Програми розвитку сільських територій мають також підтримувати участь жінок у місцевому підприємстві, кооперації, зеленому туризмі, екологічно сталому виробництві та прийнятті рішень щодо використання місцевих ресурсів.

Органам місцевого самоврядування варто підтримувати жіночі кооперативи, місцеві ініціативи, зелене підприємство, малі екологічні проекти, ініціативи з переробки відходів, енергоефективності, сталого сільського господарства і догляду за природними ресурсами. Такі ініціативи можуть поєднувати екологічний ефект із зайнятістю, економічною самостійністю жінок і стійкістю громад.

Відновлення після обстрілів, підтоплень, пожеж та екологічних аварій

Плани відновлення після обстрілів, підтоплень, пожеж, руйнувань або екологічних аварій мають враховувати потреби жінок і чоловіків різних груп, доступ до води, транспорту, укриттів, медичних послуг, соціального захисту, безпечного житла, інформації та механізмів захисту від насильства. Такі плани мають також включати теми адаптації до зміни клімату: відновлення захисних лісосмуг, зелених насаджень і природних бар'єрів від суховіїв, пилових бур і перегрівання, а також припинення незаконної вирубки лісів на звільнених територіях.

6.6. Державній екологічній інспекції та іншим контролюючим органам

Державній екологічній інспекції та іншим контролюючим органам у межах їхніх повноважень доцільно посилювати ризик-орієнтований контроль за дотриманням природоохоронного законодавства, особливо на територіях із високим рівнем промислового, аграрного або воєнного забруднення та в громадах, де накопичується кілька екологічних ризиків.

Для оцінювання впливу забруднення на здоров'я і безпеку різних груп населення необхідно розвивати обмін інформацією і взаємодію Держекоінспекції з органами громадського здоров'я, місцевими органами влади та іншими установами, які мають відповідні дані та повноваження.

Важливо забезпечувати доступ громадськості до зрозумілої інформації про результати перевірок, установлені порушення, застосовані заходи реагування, виконання приписів і передбачені законом механізми звернення щодо екологічних порушень. Публічна інформація має бути зрозумілою не лише для фахівців, а й для мешканок і мешканців громад.

Під час підготовки інспекторок та інспекторів доцільно приділяти увагу комунікації з громадами, роботі зі зверненнями громадян, взаємодії з місцевими громадськими організаціями та належному інформуванню населення про екологічні ризики й результати контрольних заходів.

6.7. Міністерству охорони здоров'я України, установам системи громадського здоров'я та закладам охорони здоров'я

Міністерству охорони здоров'я України та установам системи громадського здоров'я доцільно посилювати моніторинг і аналіз впливу кліматичних та екологічних ризиків на здоров'я

населення. Заклади охорони здоров'я мають використовувати відповідні рекомендації під час планування допомоги, інформування пацієнтів і забезпечення безперервності роботи в умовах спеки, забруднення, перебоїв із водою та електропостачанням й інших криз.

Потрібно розробити доступні інформаційні матеріали для населення щодо дій під час спеки, забруднення води, диму від пожеж, підтоплень, ризику кишкових інфекцій, забруднення повітря, шумового навантаження та радіаційних ризиків. Такі матеріали мають бути зрозумілими для старших людей, людей з інвалідністю, родин із дітьми, мешканок і мешканців сільських та прифронтових громад.

Медичні працівниці й працівники первинної ланки мають отримати інструкції щодо кліматичних і екологічних ризиків для вагітних жінок, дітей, старших людей, людей із серцево-судинними та респіраторними захворюваннями, людей з інвалідністю та осіб із хронічними хворобами.

Медичні установи мають передбачати резервне електропостачання, запас безпечної води та плани безперервності роботи пологових відділень, перинатальних центрів, дитячих лікарень і закладів первинної медичної допомоги під час блекаутів, спеки, перебоїв із водопостачанням та інших криз.

До програм підготовки та підвищення кваліфікації медичних працівниць і працівників доцільно включити теми впливу зміни клімату, забруднення довкілля, водної небезпеки, спеки, блекаутів і війни на здоров'я жінок, дітей і старших людей.

Окремим напрямом має бути безпечне поводження з медичними відходами, особливо в умовах війни, мобільної медицини, гуманітарного реагування і підвищеного навантаження на лікарні. Неналежне поводження з медичними відходами створює ризики для медичного персоналу, пацієнтів, прибиральниць, волонтерок, громад і довкілля.

У гуманітарному реагуванні та місцевих планах надзвичайного реагування необхідно передбачати підтримку грудного вигодовування, доступ до безпечної води та зрозумілу інформацію про безпечне приготування дитячих сумішей в умовах перебоїв з водою та електроенергією.

6.8. Службам, які працюють із попередженням насильства за ознакою статі та підтримкою постраждалих

Службам, які працюють із попередженням насильства за ознакою статі та підтримкою постраждалих, доцільно включити екологічні й кліматичні ризики до оцінки вразливості та планування допомоги. Мобільні бригади, соціальні служби, поліція, медичні заклади, служби у справах дітей, центри допомоги врятованим, гуманітарні програми і місцеві механізми перенаправлення мають бути готові працювати в умовах спеки, блекаутів, дефіциту води, руйнування інфраструктури, транспортної недоступності та вимушеного переміщення.

Потрібно підготувати інформаційні матеріали для жінок у сільських, прифронтових, деокупованих і постраждалих від екологічних криз громадах щодо доступу до допомоги, безпечного переміщення, соціальної підтримки, правової допомоги та захисту від насильства.

Плани реагування на блекаuti, спеку, підтоплення, евакуацію, руйнування інфраструктури і гуманітарні кризи мають враховувати безпеку жінок і дітей, ризики ізоляції, доступ до зв'язку, транспорту, безпечного житла і конфіденційної допомоги.

6.9. Освітнім установам, закладам вищої освіти, молодіжним організаціям

Освітнім установам, закладам вищої освіти та молодіжним організаціям доцільно поєднувати екологічну освіту з навчанням участі у прийнятті рішень шляхом залучення молоді до консультацій щодо місцевих стратегій, планів відновлення, програм поводження з відходами, озеленення, водопостачання, енергозбереження і громадського простору. Молодь має отримувати не лише знання про зміну клімату, воду, відходи та енергію, а й практичні навички роботи з місцевими програмами, бюджетами, консультаціями, зверненнями, публічними виступами і громадським моніторингом і знання процедур участі у прийнятті рішень, підготовки звернень до органів влади, екологічного моніторингу та адвокації.

Особливу увагу варто приділяти підтримці дівчат і молодих жінок у STEM, екології, енергетиці, аграрних інноваціях, управлінні водними ресурсами, просторовому плануванні, зеленому підприємстві та технічних професіях. Дівчата мають бачити себе не лише учасницями екологічних акцій, а й майбутніми експертками, інженерками, управлінками, підприємками і лідерками зеленого відновлення.

Доцільно проводити спільні навчання для молоді, освітян, місцевої влади, депутатського корпусу, батьків і старшого покоління та підтримувати партнерство між школами, молодіжними радами, жіночими організаціями, екологічними ініціативами, комунальними службами і місцевою владою. Це допоможе формувати спільне розуміння екологічних проблем, підтримувати міжпоколіннєвий діалог і створювати практичні партнерства навколо місцевих екологічних рішень.

Потрібно створювати простори для реальної участі молоді: молодіжні ради, робочі групи, малі гранти, консультації щодо місцевих програм, партнерства зі школами, громадськими організаціями, комунальними підприємствами і місцевою владою, та забезпечувати прозору інформацію про те, що відбувається з відходами, водою, зеленими зонами, бюджетами і місцевими екологічними програмами.

6.10. Громадським організаціям

Громадським організаціям доцільно переходити від окремих навчальних заходів до довгих програм супроводу громад: аналізу проблеми, консультацій з жінками, підготовки місцевого плану дій, адвокації бюджету, моніторингу виконання та публічного звітування. Важливо також створювати коаліції між жіночими, екологічними, молодіжними, ветеранськими, правозахисними та місцевими організаціями для впливу на політику відновлення і кліматичної адаптації.

Жіночим, екологічним, правозахисним, молодіжним і місцевим організаціям варто документувати локальні свідчення жінок про доступ до води, відходи, посухи, підтоплення, промислове забруднення, наслідки обстрілів, ризики для здоров'я, збільшення доглядової праці, проблеми з транспортом, безпечним житлом, медичними і соціальними послугами. Збір і використання таких свідчень мають здійснюватися за поінформованою згодою, із захистом персональних даних, конфіденційності й безпеки учасниць.

Громадським організаціям варто проводити громадський моніторинг виконання екологічних, кліматичних і гендерних зобов'язань на національному, обласному та місцевому рівнях. Особливо важливо відстежувати не лише наявність документів, а й те, чи є бюджети, виконавці, строки, індикатори і реальні результати для громад.

Потрібно підтримувати участь жінок із громад у консультаціях, робочих групах, бюджетних слуханнях, плануванні відновлення, місцевих програмах водопостачання, управління відходами, озеленення і безпеки.

Громадські організації можуть також відігравати важливу роль у поширенні зрозумілої інформації для населення про екологічні ризики, права людей, механізми звернення, місцеві бюджети, екологічні програми та можливості участі.

6.11. Міжнародним організаціям і донорам

Міжнародним організаціям і донорам доцільно підтримувати не лише короткострокові тренінги, а й довгострокові програми інституційних змін у громадах, обласних військових адміністраціях, центральних органах влади, Державній екологічній інспекції та громадських організаціях. Проєкти з екології, клімату, енергетики, води, відходів, відновлення та реагування на наслідки війни мають включати аналіз впливу на жінок і чоловіків, консультації з місцевими жіночими організаціями, бюджет на їхню участь і вимірювані індикатори.

Місцеві жіночі організації мають розглядатися як повноцінні партнерки у зеленій відбудові, а не лише як учасниці консультацій або бенефіціарки проєктів. Це означає участь у розробленні проєктів, бюджетуванні, реалізації, моніторингу, оцінці і комунікації результатів.

Доцільно фінансувати прикладні дослідження щодо впливу зміни клімату, воєнного забруднення та екологічних ризиків на жінок і чоловіків різного віку, зокрема в сільських, прифронтових, деокупованих і приймаючих громадах.

Важливо підтримувати програми доступу жінок до зелених професій, технічної освіти, енергоефективності, відновлюваної енергетики, управління відходами, екологічного моніторингу, зеленого підприємництва і місцевого лідерства.

Під час розроблення проєктів необхідно заздалегідь визначати, які їхні результати мають продовжувати діяти після завершення фінансування, хто буде їхнім інституційним власником, за рахунок яких ресурсів підтримуватимуться створені послуги, інфраструктура, дані та інструменти і як вони будуть інтегровані в державні або місцеві програми, бюджети, регламенти, освітні програми, системи моніторингу та публічну звітність.

7. Висновки

Огляд показує, що екологічна безпека в Україні в умовах війни і зміни клімату є не лише питанням охорони природи, технічного регулювання чи виконання міжнародних кліматичних зобов'язань. Це питання прав людини, прав жінок, здоров'я, доступу до води, землі, енергії, житла, безпечної інфраструктури, соціальних послуг і участі у прийнятті рішень.

Україна перебуває в умовах поєднаної кризи, у якій наслідки зміни клімату накладаються на руйнівний вплив війни росії проти України. Посухи, спека, дефіцит води, пожежі, підтоплення, промислове забруднення, відходи, пошкодження енергетичної та водної інфраструктури, мінування територій і вимушене переміщення населення разом формують новий рівень ризику для громад.

Ці ризики впливають на все населення, але їхні наслідки залежать від віку, статі, стану здоров'я, місця проживання, доходу, складу домогосподарства, наявності інвалідності, статусу ВПО, доступу до транспорту, безпечного житла, води, землі, енергії, інформації та послуг. Тому екологічна політика має аналізувати не лише території та інфраструктуру, а й людей, які щодня живуть із наслідками цих ризиків.

Жінки не є лише групою, яка зазнає впливу екологічних криз. Вони вже беруть участь у реагуванні на них: організовують взаємодопомогу, підтримують громади, просувають екологічні

практики, працюють у зеленій енергетиці, розмінуванні, освіті, соціальній, медичній, комунальній і громадській сферах. Водночас їхня участь має переходити від участі у заходах до реального впливу на пріоритети, бюджети, програми, моніторинг і оцінювання результатів.

Україна вже має міжнародні зобов'язання, національне законодавство і методичні інструменти, які дають змогу інтегрувати принцип рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у екологічну, кліматичну, енергетичну, водну, аграрну та відновлювальну політику. Основна проблема полягає не у відсутності рамки, а в тому, що вона ще не завжди переходить у дані, індикатори, бюджетування, процедури участі, відповідальність виконавців і регулярне звітування.

Подальше відновлення України буде стійкішим, якщо екологічна безпека, кліматична адаптація, соціальна політика, громадське здоров'я, попередження насильства і порядок денний «Жінки, мир, безпека» розглядатимуться як взаємопов'язані напрями. Це потребує системного збору даних, участі жінок і різних груп населення у прийнятті рішень, гендерно орієнтованого бюджетування, локальних інструментів для громад і переходу від окремих проєктів до сталих політик.

Без цього екологічна політика бачитиме температуру, воду, відходи, викиди, руйнування та інфраструктуру, але не завжди бачитиме людей, які щодня живуть із наслідками цих проблем. З урахуванням досвіду жінок, місцевих громад і різних груп населення екологічна політика може стати точнішою, справедливою і ефективнішою, а відновлення України – безпечнішим, сталішим і людянішим.

Додаток 1. Порівняльний аналіз врахування гендерного підходу в стратегічних документах України у сферах сільського господарства, гендерної рівності та регіонального розвитку

У таблиці зіставлено окремі вимоги та підходи Спільної сільськогосподарської політики ЄС (Common Agricultural Policy, CAP) на 2023–2027 роки та інших документів ЄС щодо розвитку сільських територій із положеннями трьох взаємопов'язаних напрямів державної політики України: розвитку сільського господарства і сільських територій, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та регіонального розвитку. Документи мають різний предмет регулювання, тому таблиця не оцінює їх як прямі аналоги, а показує, де відповідні підходи ЄС уже відображені в українській політиці, де враховані частково, а де у проаналізованих документах не передбачені.

Позначення «**не передбачено**» у таблиці означає, що відповідний підхід не виявлений у конкретному проаналізованому документі. Воно не означає відсутності відповідних норм, програм або механізмів в українському законодавстві та державній політиці загалом.

Основні джерела права та політики ЄС:

- Регламент Європарламенту і Ради (ЄС) 2021/2115 від 2 грудня 2021 року про встановлення правил щодо підтримки стратегічних планів, які розробляють держави-члени згідно зі спільною аграрною політикою (Стратегічні плани за CAP) та фінансують Європейський сільськогосподарський гарантійний фонд (EAGF) та Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських територій (EAFRD), та про скасування регламентів (ЄС) № 1305/2013 та (ЄС) № 1307/2013²⁹⁸
- Повідомлення Комісії до Європарламенту, Ради, Європейського економічного і соціального комітету та Комітету регіонів «Довгострокове бачення сільських територій ЄС – до сильніших, пов'язаніших, стійкіших і процвітаючіших сільських територій до 2040 року» (COM(2021) 345 final)²⁹⁹
- План дій ЄС для сільських територій, додаток до COM(2021) 345 final³⁰⁰
- Імплементативний регламент Комісії (ЄС) 2022/1475 від 6 вересня 2022 року, що встановлює детальні правила імплементативної Регламенту Європарламенту і Ради (ЄС) 2021/2115 щодо оцінювання Стратегічних планів CAP та надання інформації для моніторингу й оцінювання³⁰¹
- Європейська Комісія. Жінки у сільському господарстві ЄС³⁰²
- Європейська Комісія. Соціально стала Спільна сільськогосподарська політика³⁰³

Додаткове аналітичне джерело:

Старікова, Л. Спільна аграрна політика ЄС і завдання України в контексті євроінтеграції (план наближення політик і гармонізації законодавства). Німецько-український агрополітичний діалог, 2023³⁰⁴.

²⁹⁸ Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the common agricultural policy (CAP Strategic Plans) and financed by the European Agricultural Guarantee Fund (EAGF) and by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Regulations (EU) No 1305/2013 and (EU) No 1307/2013. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/2115/oj/eng>

²⁹⁹ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A long-term Vision for the EU's Rural Areas – Towards stronger, connected, resilient and prosperous rural areas by 2040. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021DC0345>

³⁰⁰ EU Rural Action Plan, Annex to COM(2021) 345 final. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?format=PDF&uri=cellar%3A6c924246-da52-11eb-895a-01aa75ed71a1.0003.02%2FDOC_2

³⁰¹ Commission Implementing Regulation (EU) 2022/1475 of 6 September 2022 laying down detailed rules for implementation of Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council as regards the evaluation of the CAP Strategic Plans and the provision of information for monitoring and evaluation. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2022/1475/oj/eng

³⁰² European Commission. Women in farming in the EU. https://agriculture.ec.europa.eu/overview-vision-agriculture-food/women-farmers_en

³⁰³ European Commission. Socially sustainable CAP. https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/sustainability/socially-sustainable-cap_en

³⁰⁴ https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/Agrarpolitische_Berichte/Starikova_Alalyse_und_Empfehlungen_CAP_UA.pdf

№	Відповідні вимоги та підходи ЄС у межах CAP і політики розвитку сільських територій	Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та Операційний план заходів з її реалізації у 2025-2027 роках ³⁰⁵	Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та Операційний план заходів з реалізації у 2025-2027 роках ³⁰⁶	Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки, Оперативні цілі та основні Завдання, що забезпечують досягнення стратегічних цілей ³⁰⁷
1	Врахування гендерної рівності, зокрема участі жінок у сільському господарстві, як однієї зі спеціальних цілей CAP; інтеграція гендерного підходу у підготовку, реалізацію та оцінювання Стратегічних планів CAP. Джерело: Регламент Європарламенту і Ради (ЄС) 2021/2115, преамбула, п. 33; ст. 6(1)(h); ст. 106(3).	<u>Передбачено частково</u> Стратегія містить окремі цільові заходи, спрямовані на підтримку жінок у сільській місцевості та аграрному підприємстві, зокрема в межах завдання 19 «Гендерна рівність». Водночас системна інтеграція гендерного підходу в усі етапи планування, реалізації, моніторингу та оцінювання аграрної політики окремо не визначена.	<u>Гендерну складову враховано</u> Стратегічна ціль 1. Національний механізм забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків функціонує ефективно в різних сферах суспільного життя та на всіх рівнях прийняття управлінських рішень для відновлення України Оперативна ціль 1. Враховано принцип забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час формування та реалізації політики в усіх сферах життєдіяльності суспільства та на всіх рівнях Завдання 1. Приведення законодавства України у відповідність з міжнародними зобов'язаннями та нормами права Європейського Союзу для забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків <u>Відповідальні за виконання:</u> центральні органи виконавчої влади, Урядовий уповноважений з питань гендерної політики Завдання 2. Забезпечення застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі на державному та місцевому рівні <u>Відповідальні за виконання:</u> головні розпорядники коштів державного бюджету, місцеві держадміністрації органи місцевого	<u>Передбачено частково</u> Стратегія передбачає застосування гендерного підходу до стратегічного планування та бюджетування на регіональному і місцевому рівнях, залучення місцевих жіночих організацій та збір даних з розподілом за статтю й іншими ознаками. Водночас ці положення не мають спеціального фокусу на аграрній політиці та становищі жінок у сільському господарстві.

³⁰⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text>

³⁰⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2025-%D1%80#Text>

³⁰⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/940-2024-%D0%BF#Text>

			самоврядування (за згодою)	
2	Оцінювання становища жінок у сільському господарстві, виявлення відповідних проблем і потреб та їх урахування в Стратегічних планах САР; використання для оцінки потреб актуальних і надійних даних, за наявності – дезагрегованих за статтю. Джерело: Регламент Європарламенту і Ради (ЄС) 2021/2115, преамбула, п. 33; ст. 108.	Окреме системне оцінювання становища жінок у сільському господарстві, виявлення гендерних розривів у доступі до землі, фінансування, державної підтримки, технологій і ринків та система відповідних аграрних даних з розбивкою за статтю не передбачені .	Гендерну складову враховано Стратегічна ціль 1. Національний механізм забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків функціонує ефективно в різних сферах суспільного життя та на всіх рівнях прийняття управлінських рішень для відновлення України Оперативна ціль 1. Враховано принцип забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час формування та реалізації політики в усіх сферах життєдіяльності суспільства та на всіх рівнях Завдання 3. Забезпечення збирання та оприлюднення даних для проведення моніторингу досягнення гендерної рівності <u>Відповідальні за виконання:</u> Держстат, обласні, Київська міська держадміністрації (військові адміністрації), органи місцевого самоврядування (за згодою), громадські об'єднання та міжнародні організації (за згодою) Стратегічна ціль 4. Жінки і чоловіки беруть рівну участь у різних сферах економічної діяльності, користуються результатами сталого економічного розвитку та мають рівний доступ до всіх видів економічних ресурсів Оперативна ціль 2. Створено умови для розвитку якісної, надійної, сталої та доступної інфраструктури для жінок і чоловіків незалежно від місця проживання та інших ознак 25. Застосування гендерного підходу та принципу інклюзивності під час відбудови, реконструкції інфраструктури у містах і	Передбачено частково Стратегія передбачає розвиток місцевої статистики та використання гендерно дезагрегованих даних у регіональному і місцевому плануванні, але не містить окремого оцінювання становища жінок у сільському господарстві.

			сільській місцевості з урахуванням Європейського зеленого курсу 2) проведення гендерних аудитів територіальних громад Відповідальні за виконання: обласні, Київська міська держадміністрації (військові адміністрації), органи місцевого самоврядування (за згодою), громадські об'єднання та міжнародні організації (за згодою) Оперативна ціль 3. Створено умови для рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень у сфері екологічної політики та рівного 26. Забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень щодо збереження та рівного доступу до природних ресурсів, екологічної безпеки, реагування на зміни клімату <i>(Обмежується дослідженнями, навчаннями та просвітницькими заходами)</i>	
3	Сприяння гендерній рівності та участі жінок у сільському господарстві й розвитку сільських територій; можливість передбачати в національних Стратегічних планах CAP цільові заходи та підвищену підтримку для жінок-фермерок. Джерела: Регламент Європарламенту і Ради (ЄС) 2021/2115, ст. 6(1)(h); Європейська Комісія, «Жінки у сільському господарстві ЄС».	<u>Гендерну складову враховано</u> Стратегічна ціль 7. Створення умов для розвитку сільських територій Завдання 19. Гендерна рівність Захід 1) підтримка фермерів, зокрема з числа ветеранів війни, дружин ветеранів війни, дружин загиблих (померлих) ветеранів війни, дружин загиблих (померлих) Захисників України, у започаткуванні бізнесу в аграрній галузі <u>Відповідальні за виконання:</u> Мінфін, Мінекономіки, Мінветеранів	<u>Гендерну складову враховано</u> Стратегічна ціль 4. Жінки і чоловіки беруть рівну участь у різних сферах економічної діяльності, користуються результатами сталого економічного розвитку та мають рівний доступ до всіх видів економічних ресурсів Оперативна ціль 4.1. Створено умови для забезпечення рівних економічних можливостей жінок і чоловіків Завдання 24. Створення умов для розширення участі жінок у підприємництві 2) створення програм підтримки для сприяння мікропідприємництву серед жінок, зокрема з вразливих груп <u>Відповідальні за виконання:</u> Мінекономіки, державна установа “Офіс з розвитку	Спеціальних заходів підтримки участі жінок у сільському господарстві та спеціальних інструментів підтримки жінок-фермерок не передбачено.

			підприємництва та експорту”, (за згодою), громадські об’єднання та міжнародні організації (за згодою) 3) проведення навчань та підтримка жінок-підприємців, які надають супутні туристичні послуги (сфера харчування та виробництва екологічно чистих продуктів, виготовлення сувенірів, роздрібна торгівля, мініготелі, екскурсоводи, провідники, перекладачі, інструктори, організація дозвілля) <u>Відповідальні за виконання:</u> обласні, Київська міська держадміністрації (військові адміністрації), органи місцевого самоврядування, (за згодою) 5) заохочення участі жінок-підприємців у проектах сектору чистої енергетики та агроекологічних систем харчування, сімейного фермерства <u>Відповідальні за виконання:</u> Мінекономіки, Міненерго, Мінагрополітики, обласні, Київська міська держадміністрації (військові адміністрації), міжнародні організації (за згодою)	
4	Розвиток знань, навичок і цифрової спроможності сільського населення; підтримка сільських жінок у підприємництві, участі в прийнятті рішень та доступі до послуг, що сприяють поєднанню професійної діяльності й доглядових обов’язків. Джерела:	<u>Гендерну складову враховано</u> Стратегічна ціль 7. Створення умов для розвитку сільських територій Завдання 19. Гендерна рівність Захід 2) підвищення кваліфікації та перекваліфікація жінок на селі <u>Відповідальні за виконання:</u> Мінекономіки, Національна академія аграрних наук (за згодою) IV квартал 2027 р	<u>Гендерну складову враховано частково</u> Стратегічна ціль 3. Жінки і чоловіки користуються рівними правами та можливостями людського розвитку у сферах освіти, охорони здоров’я, соціального захисту, культури, спорту Оперативна ціль 3. Забезпечено рівний доступ дівчат і хлопців, жінок і чоловіків до освіти та професійного навчання Завдання 18. Забезпечення розширення доступу до навчання протягом життя,	Передбачено загальні заходи щодо доступу до освіти, послуг та розвитку сільських територій, але спеціальні заходи для розвитку професійних, підприємницьких і цифрових навичок сільських жінок не визначені.

	Повідомлення Європейської Комісії «Довгострокове бачення сільських територій ЄС – до сильніших, пов’язаніших, стійкіших і процвітаючіших сільських територій до 2040 року» (COM(2021) 345 final); План дій ЄС для сільських територій.		особливо для жінок, які проживають у сільській місцевості, жінок похилого віку, жінок інших категорій, які зазнають множинної дискримінації: проведення заходів із забезпечення доступу до навчання протягом життя жінок, які проживають у сільській місцевості, жінок похилого віку, жінок, які зазнають множинної дискримінації Відповідальні за виконання: МОН обласні, Київська міська держадміністрації (військові адміністрації), органи місцевого самоврядування (за згодою), громадські об’єднання та міжнародні організації (за згодою)	
5	Соціальна умовність CAP: пов’язання окремих виплат CAP із дотриманням визначених вимог законодавства ЄС щодо умов праці, прозорих і передбачуваних умов зайнятості, а також безпеки і здоров’я працівників. Джерела: Регламент Європарламенту і Ради (ЄС) 2021/2115, ст. 14 та додаток IV; Європейська Комісія, «Соціально стала Спільна сільськогосподарська політика».	Прямого аналога механізму соціальної умовності CAP не передбачено. АЛЕ Стратегічна ціль 3. Забезпечення стійкості сільськогосподарського сектору, підтримка справедливого доходу виробників та підвищення їх конкурентоспроможності Завдання 6. Підтримка відновлення та стійкості сільськогосподарського сектору Захід 1) удосконалення процедури та механізмів надання державної підтримки фермерським господарствам та іншим виробникам сільськогосподарської продукції Відповідальні за виконання: Мінекономіки Завдання 7. Забезпечення справедливого доходу фермерських господарств і стійкості сільськогосподарського сектору Захід 3) забезпечення підтримки суб’єктів мікропідприємництва,	Прямого аналога механізму соціальної умовності CAP не передбачено. АЛЕ Гендерну складову враховано Стратегічна ціль 4. Жінки і чоловіки беруть рівну участь у різних сферах економічної діяльності, користуються результатами сталого економічного розвитку та мають рівний доступ до всіх видів економічних ресурсів Оперативна ціль 4.1. Створено умови для забезпечення рівних економічних можливостей жінок і чоловіків Завдання 23. Створення умов для підвищення економічної активності жінок, особливо віком 25—29 років, можливостей для офіційної зайнятості жінок на роботах з гідними умовами праці, зокрема жінок, які проживають у сільській місцевості, жінок, які належать до вразливих груп населення Відповідальні за виконання: Мінекономіки, Мінсоцполітики Завдання 24. Створення умов для розширення участі жінок у підприємництві	Прямого аналога механізму соціальної умовності CAP не передбачено.

		мало́го та середнього підприємництва, фізичних осіб - підприємців Відповідальні за виконання: Мінекономіки	Відповідальні за виконання: Мінекономіки	
6	Інклюзивний розвиток сільських територій і поліпшення доступу до базової інфраструктури та послуг; підтримка сільських жінок у підприємництві, участі в прийнятті рішень та доступі до послуг, що допомагають поєднувати професійну діяльність і доглядові обов'язки. Джерела: Повідомлення Європейської Комісії «Довгострокове бачення сільських територій ЄС – до сильніших, пов'язаніших, стійкіших і процвітаючіших сільських територій до 2040 року» (COM(2021) 345 final); План дій ЄС для сільських територій.	Гендерну складову не враховано Стратегічна ціль 7. Створення умов для розвитку сільських територій Завдання 17. Новий підхід до сільського розвитку Захід 1) розроблення програмного документа щодо створення умов для розвитку сільських територій з урахуванням принципів ЄС <u>Відповідальні за виконання:</u> Мінекономіки Захід 3) створення умов для розвитку сільських територій з урахуванням принципів ЄС <u>Відповідальні за виконання:</u> Мінекономіки, обласні та Київська міська держадміністрації (військові адміністрації)	Гендерну складову враховано Стратегічна ціль 3. Жінки і чоловіки користуються рівними правами та можливостями людського розвитку у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, спорту Оперативна ціль 1. Створено умови для забезпечення соціальної захищеності жінок і чоловіків, які належать до різних груп населення, з метою подолання бідності Завдання 12. Спрощення доступу вразливих груп жінок і чоловіків до соціального захисту, адміністративних, соціальних, медичних, освітніх, культурних, транспортних послуг, фізичної культури та спорту, правничої допомоги Захід 4) забезпечення надання соціальних послуг супроводу під час інклюзивного навчання; денного догляду дітей з інвалідністю; тимчасового відпочинку для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю <u>Відповідальні за виконання:</u> Нацсоцслужба, обласні, Київська міська держадміністрації (військові адміністрації), органи місцевого самоврядування (за згодою) Оперативна ціль 2. Створено умови для забезпечення рівних прав та можливостей дівчат і хлопців, жінок і чоловіків у сфері	Гендерну складову враховано частково Стратегічна ціль “Формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, кліматичному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах” Оперативна ціль 1. Забезпечення інтегрованого розвитку територій з урахуванням інтересів майбутніх поколінь Завдання 5. Забезпечення доступу жителів сільської місцевості до соціальних та адміністративних послуг, зокрема в адміністративних центрах територіальних громад та районів. Оперативна ціль 2. Задоволення потреби населення у якісних адміністративних і публічних послугах Завдання 1. Покращення матеріально-технічної бази закладів освіти, забезпечення якості освітніх послуг, зокрема у сільській місцевості. Завдання 13. Формування системи надання соціальних послуг відповідно до потреб населення шляхом модернізації наявних і запровадження нових видів соціальних послуг з

			фізичної культури та спорту Завдання 13. <i>Забезпечення залучення населення до занять фізичною культурою і спортом, а також заходів фізкультурно-оздоровчої та фізкультурно-спортивної реабілітації з урахуванням потреб жінок і чоловіків, зокрема осіб з інвалідністю, та маломобільних груп населення</i> Захід 2) <i>залучення дівчат і хлопців, жінок і чоловіків з інвалідністю до систематичних занять фізичною культурою і спортом, а також забезпечення організації і проведення їх фізкультурно-оздоровчої та фізкультурно-спортивної реабілітації</i> <u>Відповідальні за виконання:</u> Мінмолодьспорт, Мінветеранів Міноборони, обласні, Київська міська держадміністрації (військові адміністрації), органи місцевого самоврядування (за згодою) Оперативна ціль 4. Забезпечено рівний доступ різних груп жінок і чоловіків до послуг у сфері охорони здоров'я Завдання 20. Забезпечення доступу до високоякісних медичних послуг (включаючи допоміжні репродуктивні технології), зокрема послуг з охорони репродуктивного та психічного здоров'я, психологічної допомоги, дівчат і хлопців, жінок і чоловіків, які мають травматичний досвід війни, перебувають у складних життєвих обставинах, зумовлених, зокрема, інвалідністю, наявністю невиліковних хвороб та хвороб, які потребують тривалого лікування, бездомністю, проживають у сільській місцевості, є представниками національних меншин (спільнот) (зокрема ромів) Захід 1) <i>проведення гендерного аналізу та</i>	урахуванням гендерних особливостей, зокрема забезпечення розвитку якісних і доступних послуг з догляду, насамперед на основі діючої мережі. <u>Гендерну складову враховано</u> Завдання 18. Реалізація на регіональному та місцевому рівні державної політики у сфері запобігання та протидії торгівлі людьми, домашньому насильству, насильству за ознакою статі, зокрема щодо надання допомоги особам, які постраждали від сексуального насильства, пов'язаного із збройним конфліктом, та забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Завдання 19. <i>Створення умов на регіональному та місцевому рівні для досягнення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства.</i>
--	--	--	---	---

			розроблення рекомендацій щодо розширення доступу до високоякісних медичних послуг, зокрема послуг з охорони репродуктивного та психічного здоров'я, з урахуванням потреб ветеранів та ветеранок Відповідальні за виконання: Мінветеранів, Національна академія медичних наук (за згодою), громадські об'єднання та міжнародні організації, (за згодою) Захід 2) забезпечення надання психосоціальної допомоги та психосоціальних послуг щодо питань психічного здоров'я Відповідальні за виконання: НСЗУ, Мінветеранів, обласні, Київська міська держадміністрації (військові адміністрації), органи місцевого самоврядування (за згодою) 3) створення маршрутів пересування і доступності мобільних медичних пунктів Відповідальні за виконання: обласні, Київська міська держадміністрації (військові адміністрації), органи місцевого самоврядування	
7	Можливість передбачати в національних Стратегічних планах САР цільові заходи та диференційовані рівні підтримки для жінок-фермерок; загальні критерії відбору операцій мають забезпечувати рівне ставлення до заявників та спрямування підтримки відповідно до цілей відповідної інтервенції. Джерела: Регламент Європарламенту і Ради (ЄС) 2021/2115, ст. 79;	<u>не передбачено</u>	<u>не передбачено</u>	<u>не передбачено</u>

	Європейська Комісія, «Жінки у сільському господарстві ЄС».			
8	Використання даних, дезагрегованих за статтю, для оцінки потреб під час підготовки Стратегічних планів CAP та збір інформації про стать бенефіціарів у системі моніторингу й оцінювання CAP. Джерела: Регламент Європарламенту і Ради (ЄС) 2021/2115, ст. 108; Імплементативний регламент Комісії (ЄС) 2022/1475, поле даних Bo20 «Gender».	Окремої системи використання даних з розбивкою за статтю для оцінювання потреб аграрної політики та систематичного моніторингу статі отримувачів державної аграрної підтримки не передбачено.	Гендерну складову враховано частково Оперативна ціль 1. Враховано принцип забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час формування та реалізації політики в усіх сферах життєдіяльності суспільства та на всіх рівнях Завдання 3. Забезпечення збирання та оприлюднення даних для проведення моніторингу досягнення гендерної рівності Захід 2) розроблення “гендерних профілів” територіальних громад та включення до паспортів громад показників щодо вразливих груп населення з розподілом за статтю, віком, ознакою інвалідності, сімейним становищем відповідно до наказу Мінсоцполітики від 27 грудня 2022 р. № 359 “Про затвердження Методичних рекомендацій з реалізації гендерного підходу та підходу, що базується на дотриманні прав людини, на рівні територіальних громад” <u>Відповідальні за виконання:</u> обласні, Київська міська держадміністрації (військові адміністрації), органи місцевого самоврядування (за згодою), громадські об’єднання та міжнародні організації, (за згодою) Захід 4) проведення гендерних аудитів для виявлення прихованої гендерної дискримінації <u>Відповідальні за виконання:</u> Урядовий уповноважений з питань гендерної політики, центральні органи виконавчої влади, обласні, Київська міська держадміністрації (військові адміністрації), органи місцевого самоврядування (за згодою), громадські об’єднання та міжнародні організації (за згодою)	Гендерну складову враховано Стратегічна ціль “Розбудова ефективного багаторівневого врядування” Оперативна ціль 1. Розвиток інституційної спроможності органів публічної влади з урахування кращих практик ЄС 3. Запровадження місцевої статистики, створення інструментів для збору, зберігання та обробки даних місцевої статистики, зокрема гендерно дезагрегованих. 5. Створення умов для підвищення рівня підзвітності та прозорості органів державної влади та органів місцевого самоврядування усіх рівнів, залучення жителів, зокрема внутрішньо переміщених осіб, до прийняття рішень, поширення кращих практик створення органів самоорганізації населення, впровадження механізмів електронних публічних консультацій. 8. Забезпечення застосування гендерного підходу до процесів стратегічного планування та бюджетування на регіональному та місцевому рівні, залучення до цього процесу місцевих жіночих організацій, а також осіб, які зазнають різних форм дискримінації. Забезпечення збору даних з розподілом за ознаками

			<i>Захід 6) перегляд та внесення необхідних змін до форм статистичної та адміністративної звітності</i> <i>у частині введення показників з розподілом за статтю, віком, місцем проживання, ознакою інвалідності та іншими релевантними ознаками, необхідними для аналізу/оцінювання становища різних груп жінок і чоловіків</i> <u>Відповідальні за виконання:</u> центральні органи виконавчої влади Стратегічна ціль 4. Жінки і чоловіки беруть рівну участь у різних сферах економічної діяльності, користуються результатами сталого економічного розвитку та мають рівний доступ до всіх видів економічних ресурсів Оперативна ціль 3. Створено умови для рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень у сфері екологічної політики та рівного доступу жінок і чоловіків до природних ресурсів 26. Забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень щодо збереження та рівного доступу до природних ресурсів, екологічної безпеки, реагування на зміни клімату (серед заходів лише проведення навчань та досліджень) 27. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у використанні новітніх технологій у сфері енергетики Захід 2) проведення інформаційно-просвітницьких заходів з метою забезпечення гендерно чутливих послуг з використанням новітніх технологій у сфері енергетики, екологічно чистого харчування, роздільного збирання відходів <u>Відповідальні за виконання:</u> Міндовкілля, обласні, Київська міська держадміністрації (військові адміністрації), органи місцевого самоврядування (за згодою)	<i>статі, віку, місця проживання та іншими необхідними ознаками для їх врахування під час розроблення програм і планів регіонального та місцевого розвитку, а також формування бюджетів.</i>
--	--	--	---	---

9	Запровадження соціальної відповідальності в усіх напрямках (від підтримки фермерів до захисту довкілля та розвитку села) для тих, хто не дотримується трудового чи соціального законодавства, що може допомогти захистити жінок-робітниць у сільському господарстві Джерела: Регламент Європарламенту і Ради (ЄС) 2021/2115, ст. 14 та додаток IV; Європейська Комісія, «Соціально стала Спільна сільськогосподарська політика».	<u>не передбачено</u>	<u>не передбачено</u>	<u>не передбачено</u>
---	--	-----------------------	-----------------------	-----------------------

Порівняння показує, що окремі елементи гендерно чутливого розвитку сільського господарства і сільських територій уже присутні в українських стратегічних документах, але розподілені між різними напрямками політики.

Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій містить окремі цільові заходи для жінок, однак не забезпечує системного гендерного аналізу аграрної політики, відповідних даних і моніторингу участі жінок у програмах підтримки.

Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків створює широку рамку для гендерного аналізу, даних, участі та економічних можливостей, однак її практична реалізація в аграрній політиці залежить від секторальних механізмів.

Державна стратегія регіонального розвитку містить важливі інструменти гендерно чутливого планування, місцевої статистики, участі та розвитку послуг, але не має окремого системного фокусу на становищі сільських жінок.

Основною прогалиною є не повна відсутність гендерного підходу, а недостатня узгодженість між аграрною, гендерною та регіональною політиками. Для наближення до підходів ЄС необхідно пов'язати секторальні програми підтримки з гендерним аналізом, даними про отримувачів і отримувачок допомоги, оцінюванням результатів, змістовною участю жінок у формуванні політики та, за наявності підтверджених нерівностей, цільовими заходами для їх подолання.

Додаток 2. Гендерно-інклюзивна екологічна дорожня карта для територіальних громад України: матриця пріоритетних напрямів і можливих заходів

Ця матриця покликана допомогти територіальним громадам:

- пов'язати основні місцеві екологічні проблеми з їхнім різним впливом на групи населення, викликами війни та відновлення та напрямами європейської інтеграції України у сфері води, повітря, енергоефективності та клімату;
- інтегрувати гендерну чутливість у всі етапи роботи з екологічним податком;
- зробити відновлення України більш стійким, прозорим та орієнтованим на потреби громади.

Наведені заходи є орієнтовними: громада має визначати конкретні пріоритети на основі оцінювання місцевих екологічних ризиків, стану інфраструктури, даних про населення та результатів консультацій.

Джерела фінансування для кожного заходу мають визначатися окремо відповідно до законодавства. Якщо передбачається використання коштів екологічного податку або місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, захід має відповідати чинним бюджетним вимогам і переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів.

Основні джерела та орієнтири

- Перелік видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів, постанова Кабінету Міністрів України № 1147³⁰⁸
- Рамкова директива 2008/98/ЄС про відходи³⁰⁹
- Регламент (ЄС) 2024/1991 про відновлення природи³¹⁰
- Стратегія гендерної рівності ЄС 2026–2030³¹¹
- Рамкова директива 2000/60/ЄС про водну політику³¹², Директива 2006/118/ЄС про захист підземних вод³¹³
- Директива (ЄС) 2020/2184 про якість води, призначеної для споживання людиною³¹⁴
- Директива (ЄС) 2024/3019 про очищення міських стічних вод³¹⁵
- Директива (ЄС) 2024/1275 про енергетичну ефективність будівель³¹⁶
- «Союз навичок» (Union of Skills) – ініціатива ЄС, спрямована на розвиток, оновлення та визнання навичок, необхідних, зокрема, для зеленого й цифрового переходів, тому вона є важливим орієнтиром для професійної підготовки, перекваліфікації та розширення доступу жінок до зайнятості у секторах зеленого переходу й відновлення³¹⁷
- Регламент (ЄС) 2021/1119 – Європейський кліматичний закон³¹⁸
- Стратегія ЄС з адаптації до зміни клімату³¹⁹
- Директива 2007/60/ЄС про оцінювання та управління ризиками повеней³²⁰
- Директива (ЄС) 2024/2881 про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи³²¹

³⁰⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-96-%D0%BF#Text>

³⁰⁹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008L0098>

³¹⁰ <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1991/oj/eng>

³¹¹ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_en

³¹² <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000L0060>

³¹³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32006L0118>

³¹⁴ <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2020/2184/oj/eng>

³¹⁵ <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/3019/oj/eng>

³¹⁶ <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1275/oj/eng>

³¹⁷ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52025DC0090>

³¹⁸ <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/1119/oj/eng>

³¹⁹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021DC0082>

³²⁰ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32007L0060>

³²¹ <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2881/oj/eng>

№	Проблема / потреба	Гендерний і соціальний вимір	Напрямок екологічної політики	Орієнтири права та політики ЄС	Особливості в умовах війни та відновлення	Можливі заходи громади	Механізми участі та врахування потреб різних груп населення
1.	Безпечне і доступне поводження з побутовими, небезпечними та окремими видами відходів війни	Неефективна система поводження з відходами впливає на все населення, але наслідки можуть відрізнятися залежно від розподілу домашньої й доглядової праці, умов проживання, віку, стану здоров'я та доступу до послуг. Матеріали Огляду показують, що жінки в багатьох домогосподарствах виконують значну частину повсякденної роботи, пов'язаної з підтриманням житла, приготуванням їжі й доглядом, тому якість місцевої системи поводження з побутовими відходами безпосередньо впливає на їхнє навантаження.	Управління відходами і циркулярна економіка	Рамкова директива 2008/98/ЄС про відходи та принципи ієрархії поводження з відходами, запобігання їх утворенню, повторного використання й перероблення.	Зростання обсягів відходів від руйнувань, пошкодженого обладнання, небезпечних матеріалів та інших специфічних потоків відходів; пошкодження місцевої інфраструктури збирання, перевезення і сортування відходів.	Розвиток роздільного збирання; створення зручних пунктів приймання окремих видів відходів; ліквідація стихійних сміттєзвалищ; інформаційні кампанії; інвентаризація проблемних місць; планування безпечного поводження з відходами від руйнувань відповідно до вимог законодавства.	Консультації з мешканцями і мешканцями різних частин громади; участь жіночих, молодіжних, екологічних організацій та ОСББ у визначенні доступності місць збирання відходів і тестуванні нових сервісів; громадський моніторинг стихійних сміттєзвалищ.
2.	Доступ до безпечних, доступних і комфортних зелених громадських просторів	Доступність зелених просторів особливо важлива для людей, які проводять багато часу в межах громади, мають доглядові обов'язки, обмежену мобільність або підвищену чутливість до спеки. Планування має враховувати потреби людей різного віку, батьків і матерів із дітьми, старших людей, людей з	Зелені простори, міська адаптація і природоорієнтовані рішення	Регламент (ЄС) 2024/1991 про відновлення природи; Нова Лейпцизька хартія; Стратегія гендерної рівності ЄС 2026–2030.	Замінування і забруднення територій вибухонебезпечними предметами, пошкодження парків та іншої зеленої інфраструктури, вирубування дерев, потреба відновлювати громадські простори одночасно з житлом і	Відновлення і створення зелених зон; збереження дорослих дерев; затінення пішохідних маршрутів і зупинок; створення доступних маршрутів; природоорієнтовані рішення для зменшення перегріву й управління дощовими водами.	Спільне проектування просторів із різними групами користувачів і користувачок; аудит доступності та безпеки маршрутів; консультації з жіночими, молодіжними, ветеранськими організаціями, організаціями ВПО та людей з інвалідністю.

		інвалідністю, ветеранок і ветеранів та ВПО.			транспортною інфраструктурою.		
3.	Доступ до професійної підготовки, перекваліфікації та зайнятості у секторах зеленого переходу й відновлення	Жінки можуть стикатися з бар'єрами доступу до технічних професій, професійного навчання, фінансування бізнесу та професійних мереж. Водночас відновлення і зелений перехід створюють потребу у фахівцях і фахівчинях у сферах енергоефективності, відновлюваної енергетики, водних ресурсів, управління відходами, екологічного моніторингу та інших пов'язаних напрямів.	Зелені навички, зайнятість і підприємництво	«Союз навичок» ; політики ЄС щодо навичок для зеленого і цифрового переходу та справедливого переходу.	Втрата робочих місць і бізнесів, переміщення населення, дефіцит кадрів у частині секторів відновлення, потреба в перекваліфікації та швидкому визнанні набутих навичок.	Аналіз місцевого попиту на навички; професійна підготовка і перекваліфікація; партнерства громад із закладами професійної освіти та роботодавцями; підтримка підприємництва; стажування й кар'єрний супровід.	Залучення жіночих організацій, роботодавців, закладів освіти та служб зайнятості до планування програм; моніторинг участі жінок і чоловіків та результатів працевлаштування; наставницькі й професійні мережі як додатковий, а не єдиний механізм.
4.	Енергоефективне, безпечне й стійке до перебоїв енергопостачання житло та громадська інфраструктура	Енергетична бідність і неефективне житло сильніше впливають на домогосподарства з низькими доходами та людей, які через доглядові обов'язки, вік, стан здоров'я або обмежену мобільність більше залежать від стабільної температури в приміщенні та безперервної роботи електрообладнання.	Енергоефективність будівель і розподілена енергетична стійкість	Директива (ЄС) 2024/1275 про енергетичну ефективність будівель; законодавство ЄС у сфері енергоефективності та відновлюваної енергетики.	Руйнування житла й енергетичної інфраструктури; тривалі аварійні відключення; необхідність резервного живлення критичних послуг.	Термомодернізація будівель; енергоефективне відновлення; локальні відновлювані джерела енергії там, де це технічно та економічно обґрунтовано; резервне живлення критичних об'єктів; енергетичні обстеження.	Консультації з мешканцями і мешканцями щодо пріоритетів модернізації; участь жінок у дорадчих і робочих групах; забезпечення доступу жінок до професійної підготовки, закупівель і підприємницьких можливостей, пов'язаних з енергоефективним відновленням.
5.	Захист від спеки, посух, пожеж, повеней, підтоплень та інших кліматичних ризиків	Вразливість до кліматичних ризиків залежить від віку, стану здоров'я, доходу, умов житла, мобільності, доглядових обов'язків і доступу до транспорту, води, медичної допомоги	Кліматична адаптація і зменшення ризиків	Регламент (ЄС) 2021/1119 – Європейський кліматичний закон; Стратегія ЄС з адаптації до зміни клімату; Директива 2007/60/ЄС про оцінювання та управління ризиками повеней.	Пошкодження інфраструктури, мінування територій, обмежена спроможність екстрених служб, перебої з водою та	Системи раннього попередження; місцеві плани реагування на спеку, пожежі й підтоплення; затінення та охолодження громадських просторів; забезпечення доступу до	Представництво різних груп населення у плануванні адаптації; консультації щодо доступності систем оповіщення, маршрутів евакуації та місць

		та інформації. Місцеві плани мають визначати, які групи є найбільш уразливими до конкретного ризику саме в цій громаді.			енергією і переміщення населення можуть посилювати наслідки природних та кліматичних небезпек.	води; природоорієнтовані рішення; модернізація водовідведення; захист критичної інфраструктури.	допомоги; участь жіночих і громадських організацій у підготовці й поширенні інформації та оцінюванні доступності рішень.
6.	Стабільний доступ до безпечної води та санітарії	Дефіцит води збільшує витрати часу, фізичне навантаження й видатки домогосподарств. Наслідки особливо значні для людей з доглядовими обов'язками, сімей із малими дітьми, старших людей, людей з інвалідністю та жителів населених пунктів без надійного централізованого водопостачання.	Водні ресурси, питна вода і санітарія	Рамкова директива 2000/60/ЄС про водну політику; Директива 2006/118/ЄС про захист підземних вод; Директива (ЄС) 2020/2184 про якість води, призначеної для споживання людиною; Директива (ЄС) 2024/3019 про очищення міських стічних вод.	Пошкодження водогонів, насосних станцій, очисних споруд та електромереж; забруднення джерел; нестабільне водопостачання; потреба в резервних і мобільних рішеннях.	Відновлення та модернізація систем водопостачання і водовідведення; моніторинг якості води; захист джерел; резервне енергоживлення критичної водної інфраструктури; локальні рішення для громад без централізованого водопостачання.	Консультації з користувачками і користувачами послуг; включення жінок і представників різних груп населення до робочих та дорадчих груп; громадський моніторинг доступності та якості послуг; доступне інформування про якість води та аварійні режими.
7.	Чисте повітря і зменшення впливу забруднення на здоров'я	Ризики для здоров'я залежать від рівня й тривалості впливу забруднення, віку, вагітності, стану здоров'я, професії, місця проживання та можливості уникати небезпечної експозиції. Особливої уваги потребують діти, вагітні жінки, старші люди та люди із серцево-судинними й респіраторними захворюваннями.	Якість атмосферного повітря	Директива (ЄС) 2024/2881 про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи.	Пожежі, обстріли, руйнування промислових та енергетичних об'єктів, переміщення пилу й небезпечних речовин, а також локальне збільшення використання резервних джерел енергії можуть створювати додаткові епізоди забруднення повітря.	Локальний моніторинг якості повітря; доступне інформування населення; заходи зі зменшення пилу й локальних викидів; озеленення там, де воно є обґрунтованою частиною комплексного рішення; плани реагування на епізоди небезпечного забруднення.	Громадські консультації щодо розташування пунктів моніторингу; доступне оприлюднення даних; участь громадських і пацієнтських організацій у визначенні інформаційних потреб; громадянська наука як додатковий інструмент моніторингу.

Додаток 3. Основні стадії розроблення та виконання місцевої програми екологічного спрямування з інтеграцією гендерного підходу

Ця таблиця пропонує орієнтовну послідовність інтеграції гендерного підходу до розроблення та виконання місцевої програми екологічного спрямування. Конкретна процедура має враховувати статут територіальної громади, регламент місцевої ради, місцевий порядок розроблення і виконання цільових програм, бюджетний регламент та інші акти громади.

Під час розроблення програми доцільно використовувати Методичні рекомендації щодо змісту розроблення регіональних програм з охорони довкілля, затверджені наказом Міндовкілля від 11 липня 2023 року № 486³²². Ці рекомендації можуть використовуватися також під час розроблення місцевих екологічних програм.

Гендерний підхід має інтегруватися в аналіз проблем, визначення цільових груп, консультації, вибір заходів, бюджетування, систему показників, моніторинг і оцінювання. Конкретні цільові значення індикаторів громада визначає на основі вихідних даних і місцевого контексту, а не застосовує універсальні відсоткові квоти.

Додаткові правові та методичні матеріали

- Методичні рекомендації щодо проведення гендерного аналізу³²³
- Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку»³²⁴
- Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»³²⁵

³²² <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0486926-23>

³²³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text>

³²⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text>

³²⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

Стадія	Основні заходи	Орієнтовні індикатори / результати
1. Ініціювання та організація процесу	• Прийняття рішення про початок розроблення програми відповідно до процедур громади. • Визначення відповідального структурного підрозділу або посадової особи, яка координує розроблення програми. • Створення міжсекторальної робочої групи із залученням представників і представниць структурних підрозділів, відповідальних за довкілля, ЖКГ, фінанси, соціальний захист, охорону здоров'я, освіту, просторове планування, економіку та відновлення. • Залучення до робочої групи представниць і представників громадськості, зокрема екологічних, жіночих, молодіжних, ветеранських організацій, організацій ВПО та людей з інвалідністю відповідно до місцевого контексту. • Затвердження плану підготовки програми із зазначенням основних етапів, відповідальних осіб, строків і способів участі громадськості.	• визначено відповідального розробника і координатора; • утворено робочу групу; • у складі робочої групи представлені ключові сектори та релевантні групи громадськості; • затверджено й оприлюднено план підготовки програми.
2. Аналіз ситуації і підготовка гендерно чутливого екологічного профілю громади	• Збір і аналіз наявних даних про стан довкілля, екологічні ризики, пошкоджену інфраструктуру, кліматичні загрози та доступ населення до основних послуг. • Використання даних з розбивкою за статтю, віком, місцем проживання, інвалідністю, статусом ВПО та іншими ознаками, коли така розбивка є необхідною для аналізу конкретної проблеми. • Картування екологічних ризиків і проблемних територій: джерел забруднення, стихійних сміттєзвалищ, зон підтоплення, дефіциту води, перегріву, небезпечних маршрутів, пошкодженої інфраструктури та інших актуальних для громади проблем. • Аналіз того, які групи населення найбільше зазнають впливу конкретних ризиків, які бар'єри вони мають у доступі до ресурсів, послуг та інформації і як розподіляються витрати часу, праці та коштів, пов'язані з подоланням наслідків екологічних проблем. • За браку даних – проведення опитувань, фокус-груп, інтерв'ю, маршрутних аудитів та інших методів збору якісної й кількісної інформації.	• підготовлено й оприлюднено екологічний профіль громади; • визначено основні джерела даних і прогалини в них; • підготовлено карти основних ризиків; • для кожної пріоритетної проблеми визначено групи населення, які зазнають найбільшого впливу, та основні бар'єри доступу до ресурсів і послуг.
3. Визначення проблем, пріоритетів і концепції програми	• На основі екологічного профілю визначити перелік ключових проблем, причин їх виникнення та груп населення, на які вони впливають. • Провести пріоритезацію проблем за прозорими критеріями, наприклад: масштаб ризику для довкілля і здоров'я, кількість населення під впливом, гострота проблеми, нерівність наслідків, можливість громади вплинути на проблему, вартість і сталість можливого рішення. • Сформулювати мету, основні напрями та очікувані результати програми. • Перевірити узгодженість концепції з державними, регіональними й місцевими стратегічними документами та планами відновлення.	• визначено та обґрунтовано пріоритетні проблеми; • оприлюднено критерії пріоритезації; • підготовлено проєкт концепції; • для кожного напрямку сформульовано попередній очікуваний результат.

4. Консультації та участь громадськості	• Проведення консультацій у різних форматах: громадські обговорення, тематичні зустрічі, фокус-групи, опитування, консультації у старостинських округах, онлайн-обговорення, маршрутні та просторові аудити. • Забезпечення доступності консультацій: зручний час і місце, безбар'єрність, можливість дистанційної участі, зрозуміла інформація про проєкт, а за потреби – заходи, що зменшують доглядові та інші бар'єри участі. • Цільове інформування груп, які можуть бути недостатньо представлені у звичайних громадських слуханнях. • Реєстрація всіх пропозицій та оприлюднення інформації про їх врахування, часткове врахування або відхилення із зазначенням причин.	• проведено консультації в кількох доступних форматах; • оприлюднено інформацію про учасників і учасниць із релевантною для аналізу розбивкою; • підготовлено й оприлюднено таблицю отриманих пропозицій і результатів їх розгляду; • проаналізовано, які групи були недостатньо представлені та як це враховано під час подальшої роботи.
5. Підготовка проєкту програми і плану фінансування	• Визначення цілей, завдань і конкретних заходів програми на основі встановлених проблем і результатів консультацій. • Для кожного заходу визначення відповідального виконавця, строку виконання, очікуваного результату, показника, вихідного значення показника, цільового значення, необхідного фінансування та його можливих джерел. • Проведення гендерного аналізу заходів: хто користуватиметься результатом; які групи можуть не мати доступу; які бар'єри існують; чи не створює рішення непрямих негативних наслідків; які додаткові заходи потрібні для забезпечення рівного доступу. • Узгодження проєкту програми з можливостями місцевого бюджету та іншими реалістичними джерелами фінансування. • Визначення показників, які вимірюють не лише кількість проведених заходів, а й зміну стану довкілля, доступності послуг, безпеки, здоров'я або якості життя.	• підготовлено проєкт програми з усіма необхідними структурними елементами; • для всіх заходів визначено виконавців, строки, фінансування та показники; • для релевантних заходів проведено гендерний аналіз; • показники мають вихідні й цільові значення.
6. Перевірка впливу, узгодження і доопрацювання	• Перевірка проєкту програми відповідальними структурними підрозділами щодо правової відповідності, фінансової реалістичності, відповідності повноваженням громади та узгодженості з іншими програмами. • Оцінювання можливого впливу заходів на різні групи населення, включно з аналізом ризику непрямой дискримінації та бар'єрів доступу. • Перевірка необхідності проведення стратегічної екологічної оцінки та виконання відповідної процедури у випадках, визначених законодавством. • Доопрацювання проєкту за результатами консультацій, оцінювання впливу й міжсекторального погодження.	• завершено внутрішнє погодження; • зафіксовано результати оцінювання впливу; • визначено необхідність застосування СЕО та, за наявності підстав, виконано передбачені законодавством етапи; • підготовлено фінальну версію проєкту програми.
7. Подання, затвердження і синхронізація з бюджетним процесом	• Подання проєкту програми на розгляд відповідно до місцевих процедур. • Надання депутатам і депутаткам місцевої ради інформації про проблему, результати консультацій, очікувані екологічні й соціальні результати, фінансові потреби і систему моніторингу.	• програму затверджено; • заходи програми узгоджені з бюджетним плануванням; • визначено фінансування на відповідний бюджетний період;

	• Затвердження програми у порядку, визначеному законодавством і місцевими актами. • Синхронізація заходів програми з бюджетним процесом громади. • Включення необхідних видатків до бюджетних запитів і місцевого бюджету відповідно до можливостей бюджету та пріоритетності заходів. • Відкрите оприлюднення затвердженої програми, фінансового плану і показників.	• програму та інформацію про її фінансування оприлюднено.
8. Виконання програми і управління змінами	• Координація виконання заходів між відповідальними виконавцями. • Регулярне відстеження календарного й фінансового виконання. • Включення вимог щодо безбар'єрності, недискримінації, безпеки та доступності до технічних завдань і договорів там, де вони релевантні предмету закупівлі або проєкту. • Інформування громадськості про хід виконання основних заходів. • Фіксація істотних відхилень від плану, причин затримок і змін у фінансуванні. • Оцінювання впливу істотних змін програми на очікувані результати й різні групи населення.	• частка заходів, виконаних відповідно до плану; • рівень фінансового виконання програми; • кількість і причини перенесених або невиконаних заходів; • оприлюднено інформацію про хід виконання; • істотні зміни програми обґрунтовані та задокументовані.
9. Моніторинг, оцінювання, звітність і перегляд програми	• Регулярний моніторинг показників, визначених у програмі, з порівнянням із вихідними й цільовими значеннями. • Збір даних із релевантною для конкретних заходів розбивкою за статтю, віком, місцем проживання, інвалідністю та іншими ознаками, якщо це необхідно для оцінювання доступності й результатів. • Аналіз не лише виконання заходів і використання коштів, а й досягнення екологічних та соціальних результатів. • Публічне звітування про прогрес, проблеми, невиконані заходи, використання коштів та досягнення показників. • Періодичні консультації з користувачами й користувачками створених послуг та інфраструктури. • Підготовка коригувальних заходів на основі даних моніторингу й оцінювання.	• моніторингові звіти готуються й оприлюднюються у строки, визначені програмою; • для всіх цільових показників наявні актуальні дані; • звіти містять аналіз результатів для населення та, де це релевантно, різних груп жінок і чоловіків; • за результатами моніторингу визначено необхідні коригувальні заходи; • фінальний звіт містить оцінку досягнення цілей, використання ресурсів і рекомендації для наступного програмного циклу.

